

Univerzita Pardubice

Fakulta filozofická

**Literatura pro mládež v nakladatelské produkci Jana Hostivíta Pospíšila v
Hradci Králové**

Renata Vyskočilová

**Bakalářská práce
2013**

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2010/2011

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Renata Vyskočilová**
Osobní číslo: **H10052**
Studijní program: **B7105 Historické vědy**
Studijní obor: **Kulturní dějiny**
Název tématu: **Literatura pro mládež v nakladatelské produkci J. H. Pospíšila v Hradci Králové**
Zadávací katedra: **Ústav historických věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

O tiskárně a nakladatelství J. H. Pospíšila existuje celá řada větších i menších studií. Zatím si ale žádný z badatelů nepoložil otázku, jaký byl vztah mezi jeho produkcí a městem, v němž existovala hluboká tradice vzdělanosti, včetně dlouhé tradice elementárního a středního školství. Autorka bakalářské práce se zaměří na tisky Jana Hostivíta Pospíšila, určené školní mládeži a dětem, a na roli, kterou mohly v Pospíšilově době sehrát. Práce bude mít tuto strukturu: Úvod Hradec Králové v době J. H. Pospíšila Tiskařství a nakladatelství J. H. Pospíšila Dětská literatura v době Národního obrození Literatura pro mládež v nakladatelské produkci J. H. Pospíšila Závěr

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

Seznam odborné literatury:

Jan Hostivít Pospíšil, Osobní fond, Literární archiv Památníku národního písemnictví. JUNGMANN, Josef. Historie literatury české. Praha, 1825. BENÝŠKOVÁ, Jarmila. Jan Hostivít Pospíšil. Personální bibliografie k 210. výročí narození. Hradec Králové, 1995. DIVIŠOVÁ, Jaroslava, et al. Encyklopedie města Hradce Králové. Hradec Králové, 2011. JEDLIČKA, Jaromír. Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila. Hradec Králové, 1970. KNEIDL, Pravoslav. Jan Hostivít Pospíšil, tiskař a nakladatel východních Čech. In Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler. Boskovice, 1997, s. 25 - 32. KVĚTENSKÝ, Vlastimil. Knihovna Jana Hostivíta Pospíšila. Hradec Králové, 1965. LENDEROVÁ, Milena - RÝDL, Karel. Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století. Praha, 2006. ŠUBRTOVÁ, Milena. Přehled literatury pro mládež od počátků do r. 1945. Brno, 1995. TENČÍK, František. Četba mládeže v počátcích obrození. Praha, 1962.

Vedoucí bakalářské práce:

prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc.

Ústav historických věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2011

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2013

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.

děkan

 Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
532 10 Pardubice, Studentská 84

L.S.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2012

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v Univerzitní knihovně.

V Pardubicích dne 20. června 2013

Renata Vyskočilová

Poděkování

V první řadě bych chtěla poděkovat vedoucí mé bakalářské práce prof. PhDr. Mileně Lenderové, Csc. za vedení práce, poskytnuté konzultace, cenné rady a připomínky.

Chtěla bych také poděkovat Muzeu východních Čech v Hradci Králové a paní Ivaně Nývltové, která mi vyšla vstříc při návštěvách muzejní knihovny.

V neposlední řadě bych ráda poděkovala své rodině za její psychickou a finanční podporu a trpělivost nejen při psaní této práce, ale i po celou dobu mého studia.

ANOTACE

Práce je věnovaná literatuře pro mládež v nakladatelské produkci Jana Hostivíta Pospíšila v souvislosti s dlouhou tradicí elementárního a středního školství v Hradci Králové. Zaměřuje se i na vztah dětí k četbě. Snaží se ukázat, co bylo pro literaturu pro mládež typické i s konkrétními příklady vybranými z literatury vydané u J. H. Pospíšila.

KLÍČOVÁ SLOVA

Jan Hostivít Pospíšil - literatura pro mládež - Hradec Králové - národní obrození – školství - dítě v 19. století

TITLE

Young adult literature books published by J. H. Pospíšil in Hradec Králové

ANNOTATION

This work deals with literature for the young in Jan Hostivít Pospíšil's production in connection with a long tradition of elementary and secondary school system in Hradec Králové. It is focused on children and their relationship to reading. It tries to show what was typical of the literature for the young and specific examples of literature published in J.H.Pospíšil's printer are included.

KEYWORDS

Jan Hostivít Pospíšil - Literature for Youth - Hradec Králové - national Revival – education - child in the 19 century

Obsah

Úvod.....	1
1. Vývoj školství v Čechách na konci 18. století a v první polovině 19. století.....	7
1.1 Vývoj elementárního a středního školství	7
1.2 Dívčí vzdělávání	14
1.3 Vyučovací jazyk.....	15
1.4 Školní knihy a učebnice.....	17
2. Hradec Králové na konci 18. století a v době „národního obrození“	21
3.1 Základní vzdělání v Hradci Králové.....	27
3.2 Střední školství v Hradci Králové.....	30
4. Jan Hostivít Pospíšil.....	35
4.1 Život a osobnost J. H. Pospíšila.....	35
4.2 Činnost J. H. Pospíšila	37
5. Četba mládeže v 19. století	41
5.1 Dějiny čtení.....	41
5.2 Dítě v 19. století.....	45
5.3 Dítě a četba	48
6. Literatura pro mládež v nakladatelské produkci J. H. Pospíšila.....	52
6.1 Metodologické návody a příručky jak se stát dobrým učitelem	53
6.2 Učebnice k výuce českého jazyka	55
6.3 Čítanky.....	56
6.4 Další učebnice.....	58
6.5 Nábožná a mravoučná literatura	60
Závěr	64
Seznam pramenů a literatury	67
Resumé.....	85

Úvod

Jako téma své bakalářské práce jsem si zvolila literaturu pro mládež vydávanou v nakladatelské produkci Jana Hostivíta Pospíšila v Hradci Králové. V práci se ale nezaměřuji pouze na samotné tisky. Snažím se zachytit i vztah mezi Pospíšilovou nakladatelskou produkcí a městem, které má dlouhou tradici vzdělanosti. Z toho důvodu se zde věnuji i vývoji města Hradce Králové a jeho školství, abych uvedla, jaký vlastně byl ráz města v době první poloviny 19. století a zda zde byl prostor pro rozvoj literatury vůbec a dětské zvláště. Jelikož tiskárna J. H. Pospíšila se ve své době stala významným vlasteneckým centrem, nemůžu ve své práci opominout ani tuto oblast, která se týká národního cítění. Právě díky tomu, že se ve městě sešly takto vlastenecky smýšlející osobnosti, se všeobecně podařilo pozvednout produkci české literatury, včetně té pro děti a mládež. S rozvojem literatury pro mládež kromě školství souvisí i samotné postavení dítěte v 19. století a to, co a jestli vůbec děti četly, proto se část mé práce zabývá i dějinami čtení a dítětem a jeho vztahem k četbě. V závěru práce, který je již věnován Pospíšilem vydané literatuře pro děti a mládež, jsem pak rozdělila Pospíšilovy tisky do několika tematických kapitol, kde se na konkrétních příkladech snažím ukázat, co bylo pro literaturu pro mládež typické. Při sestavování soupisu literatury jsem do oddílu literatura pro dívky zařadila i knihy, které nejsou vysloveně určeny mladým dívkám, nýbrž ženám všeobecně, ale jelikož se týkají povšechně rad ohledně vedení domácnosti, byla nejspíše mezi jejich čtenářkami i mladá děvčata.

Celkový soupis literatury pro mládež vydanou J. H. Pospíšilem uvádím v příloze své práce. Při jeho sestavování jsem vycházela především ze *Soupisu tisků*, který vytvořil Jaromír Jedlička.¹ Dále jsem využila dílo *Historie literatury české* od Josefa Jungmanna² a dobový soupis Pospíšilových tisků, který se nachází v muzejní knihovně v Hradci Králové, ale není v něm uvedeno datum ani jméno autora. Pochází pravděpodobně z poloviny 19. století, protože se v něm ještě nenachází všechny Pospíšilem vydané knihy. Mezi literaturu pro mládež jsem zařadila také příručky pro učitele, které také s výchovou dětí souvisí. Při psaní soupisu Pospíšilových tisků jsem vycházela ze současného bibliografického úzu. Uvádím tedy vždy jméno autora, název díla, místo vydání a rok vydání. Na rozdíl od J. Jedličky v něm již nezmiňuji formát, rozsah příloh, či to, zda kniha má nějaké ilustrace. Literaturu jsem rozdělila do několika tematických kapitol, konkrétně učebnice a příručky pro učitele, knihy pro dívky,

1 JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*. Hradec Králové: Kruh, 1970.

2 JUNGSMANN, Josef. *Historie literatury české, aneb, Saustawný přehled spisů českých, s krátkau historij národu, oswicenj a gazyka*. W Praze: Pjsmem Antonina Straširyvky, 1825.

nábožná a mravoučná literatura, literatura pro menší děti a zábavná literatura a literatura s výchovnou tendencí. Při rozdělování některých knih do příslušného oddílu, bylo těžké rozlišit, kam přesně dílo tematicky zařadit. V těchto případech jsem se rozhodovala podle svého instinktu.

Na začátku své práce jsem se rozhodla zaměřit i na obecný vývoj školství od vydání Schulpatentu Marií Terezií do padesátých let 19. století. I přestože mé téma spadá do období první poloviny 19. století, zmiňuji se i o období tereziánských reforem, protože tyto celkové změny položily základy moderního školství v Hradci Králové a měly vliv i na jeho pozdější vývoj. Jako základní dílo nejen v této kapitole mi sloužila kniha od kolektivu autorů *Z dějin české každodennosti*,³ kde jsou uvedeny základní informace ohledně každodenního života lidí v 19. století, včetně vývoje školství, dětství i četby. Tato kniha byla mým odrazovým můstkem, ze kterého jsem si vždy udělala určitý základ a doplnila ho dalšími monografiemi, či studii. Další literatura, ze které jsem čerpala informace, byla například kniha Vladimíra Štveráka *Pedagogická literatura na přelomu 18. a 19. století*.⁴ Tato kniha, která se věnuje i vývoji školství na přelomu 18. a 19. století, mi posloužila hlavně pak jako zdroj k jedné podkapitole, kde se zmiňuji o obecné produkci školních knih a fungování knihoskladů. Doplnujícími publikacemi mi pak byly opět *Historie literatury české* od J. Jungmanna, který se v této knize také pokusil o jakýsi soupis všech tehdy známých tisků včetně všeobecného popisu období, ve kterém vznikaly, ale jelikož kniha byla sepsána v roce 1825, je potřeba informace doplnit i z dalších zdrojů. Například z knihy *Radostné dětství?* od Mileny Lenderové a Karla Rýdla⁵, či *Na prahu národní existence* od Miroslava Hrocha,⁶ ve které se autor zabývá utvářením moderního českého národa v průběhu 19. století, včetně otázek školství a českého jazyka.

Druhá kapitola nese název *Hradec Králové od šedesátých let osmnáctého století do šedesátých let století devatenáctého*. Zde jsem se rozhodla zmínit i události z druhé poloviny 18. století, protože vývoj ve městě výrazně ovlivnila stavba pevnosti. Díky ní se město stalo uzavřenějším a došlo k ekonomické stagnaci, na druhou stranu to ale umožnilo intenzivnější rozvoj různých aktivit, včetně silícího vlasteneckého citění. Kromě toho sem také přicházeli vojáci se svými manželkami a dětmi a město se stalo jedním z vojenských center. Díky tomu i válečné události, které se v 19. století odehrávaly v monarchii, se určitým způsobem dotkly i

3 LENDEROVÁ, M., T. JIRÁNEK a M. MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011.

4 ŠTVERÁK, Vladimír. *Pedagogická literatura na přelomu 18. a 19. století v Čechách*. Praha: Horizont, 1986.

5 LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006.

6 HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999.

života ve městě a na školách. V této části práce vycházím z díla Václava Vladivoje Tomka *Z dějin Hradce Králové*.⁷ Tomek byl hradecký rodák a měl tedy k těmto událostem blízko. Kromě toho čerpám především z práce Jaromíra Mikulky *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*.⁸ Je to přehledné dílo, které chronologicky vypráví o dějinách města a bylo mi základem, ze kterého jsem v této kapitole vycházela a doplňovala ho například dílem *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého* od Jana Solaře,⁹ či dílem *Czwrtý Hliněný Obraz* od Františka Švenda.¹⁰ Ten v knize popisuje události z let 1762 až 1780. Švenda si ve své knize všímá i školství. Jelikož dílo bylo vydané roku 1814, autor má k popisované oblasti poměrně blízko. V knize postupuje chronologicky a zmiňuje důležité události, které se v tom kterém roce v Hradci Králové udály vždy od ledna do prosince. Dále hojně využívám informace z disertační práce Mileny Lenderové *Královehradecká hlavní škola*,¹¹ kde je velmi dobře popsán vývoj zdejší hlavní školy do roku 1870 s ohledem na události v Hradci Králové a v monarchii. Dále se alespoň stručně věnuji době předbřeznové, jelikož v té době byl Hradec Králové významným literárním centrem a na zdejších školách působily významné osobnosti, které měly blízko k národnímu obrození a prosazování češtiny. Zde mi sloužila jako zdroj informací kromě již zmíněných i publikace *Královehradecká vlastenecká družina* od Josefa Peška.¹² Kniha sice není příliš obsáhlá, ale obsahově hodnotná.

Třetí kapitola mé práce je zaměřena na vývoj elementárního i středního školství v Hradci Králové. O tomto tématu by se dala napsat samostatná práce, nezmiňuji se zde tedy o všech podrobnostech, ale spíše jsem se snažila podat obecný přehled o vývoji vzdělávacích struktur v Hradci Králové. Co se týče období první poloviny 19. století, tak jsem se zaměřila hlavně na školu hlavní a gymnázium. Pro tato témata jsem využívala především sborník *Památník gymnásia v Hradci Králové* uložený v SOKA Hradec Králové.¹³ Na psaní sborníku se podíleli samotní profesori gymnásia, takže přináší poměrně přehledné informace o vývoji školy. A dále již zmíněnou disertační práci *Královehradecká hlavní škola* od Mileny Lenderové. Částečně vycházím i z knihy *Paměti z mého života* od Václava Vladivoje

7 TOMEK, Václav Vladivoj. *Z dějin Hradce Králové*. Hradec Králové: Balustráda, 1997.

8 MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. Hradec Králové: Nadace Historica, 1995.

9 SOLAŘ, Jeronym Jan Nepomucký. *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*. V Praze: J. J. Solář, 1868.

10 ŠVENDA, František. *Czwrtý Hliněný Obraz Hystorye Králowstwj Českého a Paměť Města Králowé Hradce nad Labem: to gest: Proměny Králowstwj Českého, w Wognách a ztenčenj Města Pewnostj ohraženého w běhu wěku 18. sto lety*. Hradec Králové: Pismem Jana Františka Pospíšila, 1814.

11 LENDEROVÁ, Milena. *Královehradecká hlavní škola v letech 1776 – 1870. Příspěvek k dějinám školství a národního obrození*. Disertační práce. Hradec Králové, 1990.

12 PEŠEK, Josef. *Královehradecká vlastenecká družina: královehradeckým buditelům doby přítomné*. Praha, 1910.

13 SOKA Hradec Králové, *Památník gymnásia v Hradci Králové*, vydaný slavnostním výborem při jubileu roku 1936, Hradec Králové, 1936, kniha č. 566.

Tomka.¹⁴ Autor zde poměrně podrobně popisuje svá školní léta, včetně svých subjektivních pocitů. Díky tomu si lze udělat představu o vnitřním chodu školy i vztahu dětí k ní. O královehradeckém školství vyšla celá řada článků i studií.¹⁵ Bohužel jsem nenarazila na žádnou ucelenou monografii, která by se věnovala pouze tomuto tématu kromě práce M. Lenderové, většina zmínek o školství se nachází v rámci některých větších publikací týkajících se města jako takového. Příkladem můžou být již zmíněné práce J. J. Solaře, či F. Švendy.

Čtvrtá kapitola má název *Jan Hostivít Pospíšil* a je tedy věnována osobě J. H. Pospíšila. Pospíšil patřil mezi nejvýznamnější osobnosti Hradce Králové v tomto období. I přestože jeho tiskařské začátky nebyly snadné, dokázal postupem času svůj podnik rozšířit o knihkupectví a zakládal pobočky i v dalších městech. Díky šťastné shodě náhod začali v první polovině 19. století do Hradce Králové přicházet další osobnosti, ve kterých se stejně jako v Pospíšilovi probouzelo národní cítění. Mnoho z těchto osobností bylo i literárně činných a své knihy si nechaly tisknout právě u Pospíšila, díky čemuž se kolem jeho tiskárny začala utvářet silná vlastenecká literární družina. O životě J. H. Pospíšila a jeho profesi existuje několik studií. Já ve své práci vycházím především ze *Soupisu tisků*,¹⁶ který sepsal Jaromír Jedlička. Tato kniha sice z větší části vyjmenovává jednotlivé Pospíšilovy tisky a uvádí jejich uložení, ale Jedlička na úvod tohoto díla věnuje pozornost i životu J. H. Pospíšila, který je zde poměrně dobře a přehledně vylíčen. Další informace jsem čerpala z díla *Literární Hradec Králové* od dvojice autorů Jarmily Benýškové a Františka Vícha.¹⁷ Jako jedno z hesel je J. H. Pospíšil uveden i v *Encyklopedii města Hradce Králové* od kolektivu autorů.¹⁸ Samostatným heslem je pak zde i Pospíšilova tiskárna. Mimo tyto uvedené publikace jsem jako doplňující zdroj použila i dílo Vlastimila Květenského *Knihovna J. H. Pospíšila*,¹⁹ *Hradec Králové a*

14 TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života*. W Praze: w kommissi u F. Řivnáče, 1904 – 1905.

15 O královehradeckém školství vznikl sborník *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002*. Hradec Králové: Balustráda, 2003, kde je několik příspěvků od různých autorů věnujících se jednak latinským školám v Hradci Králové, jednak jezuitskému gymnáziu, a také dívčímu vzdělávání. Také vyšlo několik článků v časopisech *Královehradecko*, například od L. Domečky *Z dějin národního školství v Hradci Králové*, či V. Deyla *Školy v nynějším školním okrese královehradeckém v roce 1841*. Viz DOMEČKA, L. *Z dějin národního školství v Hradci Králové*. *Královehradecko*. 1930, ročník 8, č. 2, s. 10 – 12; DEYL, V. *Školy v nynějším školním okrese královehradeckém v roce 1841*. *Královehradecko*. 1940 – 1941, ročník 18, č. 2, s. 17 – 19. A v neposlední řadě také nedávno vydaná *Encyklopedie města Hradce Králové* Jaroslavy Divišové a kol., kde jsou abecedně seřazeny jednotlivé pojmy týkající se Hradce Králové, včetně základních informací o hradeckých školách. Viz DIVIŠOVÁ, Jaroslava et al. *Encyklopedie města Hradce Králové*. Hradec Králové: Garamon, 2011.

16 JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*. Hradec Králové: Kruh, 1970.

17 BENÝŠKOVÁ, Jarmila a František VÍCH. *Literární Hradec Králové: slovníková příručka*. Hradec Králové: Okresní knihovna, 1994.

18 DIVIŠOVÁ, Jaroslava et al. *Encyklopedie města Hradce Králové*. Hradec Králové: Garamon, 2011.

19 KVĚTENSKÝ, Vlastimil. *Knihovna Jana Hostivíta Pospíšila: (soupis knih ze sbírek Krajského muzea v Hradci Králové)*. Hradec Králové: Krajské muzeum, 1965.

česká literatura od J. Solnického,²⁰ či dílo J. Benýškové *Jan Hostivít Pospíšil*.²¹

Předposlední pátá kapitola je zaměřena na četbu mládeže v 19. století. Tuto část jsem rozdělila ještě do dalších tří podkapitol, kde se snažím zachytit mimo vlastní dětskou četbu i to, jak se vlastně čtení jako takové vyvíjelo a jaké bylo postavení dítěte v první polovině 19. století. Upozorňuji hlavně na to, že čtení nebylo až do nástupu osvícenství žádnou samozřejmostí. Byla to spíše výsada aristokracie či bohatého měšťanstva. I přestože tato činnost nebyla tak frekventovaná jako dnes, prošlo i čtení a jeho výuka svým vývojem. Pro toto téma jsem čerpala především z knihy Alberta Manguela *Dějiny čtení*.²² V této knize je přehledně vysvětleno, jak se vlastní čtení během času proměňovalo, jak se vyvíjely knihy a materiál ze kterých vznikaly i jaké druhy četby rozeznáváme. Doplnujícími zdroji mi pak bylo dílo M. Hrocha *Na prahu národní existence*²³ a v neposlední řadě opět také dílo *Z dějin české každodennosti*.²⁴ Tuto publikaci jsem využila i v další části o postavení dítěte v 19. století. Mimo to jsem použila informace z výše zmíněné knihy *Radostné dětství?*,²⁵ která pojednává o dítěti prakticky od jeho příchodu na svět až po dospělost. Přestože se mezi historiky vedou spory o to, zda dítě a dětství bylo reflektováno i dříve v období raného novověku, nebo zda bylo dítě bráno pouze jako malý nedospělý, nedá se upřít, že 19. století bylo obdobím dětské emancipace. O tom, kdy se považovalo za správné začít s výukou dětí, či zda a jaké byly rozdíly ve výchově a vzdělání dětí podle sociálních vrstev, čerpám z knihy od Martiny Halířové *Sociální patologie a ochrana dětství*²⁶ a studie Jany Macháčové *Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století?*.²⁷ V poslední části této kapitoly se věnuji dítěti a jeho vztahu k četbě. Zde využívám kromě již zmíněných děl i knihu Františka Tenčíka *Četba mládeže v počátcích obrození*.²⁸

Poslední kapitola je zaměřena již konkrétně na literaturu pro mládež v produkci J. H. Pospíšila. Jak je již výše napsáno, soupis všech tisků uvádím v příloze své práce. V této kapitole jsem rozdělila vydanou literaturu do několika tematických okruhů, ve kterých jsem se snažila ukázat, jak literatura pro děti vypadala, co bylo jejím obsahem, či za jakým účelem

20 SOLNICKÝ, J. *Hradec Králové a česká literatura: vzpomínky literární*. V Hradci Králové: Tiskem a nákladem L. Pospíšila, 1885.

21 BENÝŠKOVÁ, Jarmila. *Jan Hostivít Pospíšil: personální bibliografie k 210. výročí narození*. Hradec Králové: Okresní knihovna, 1995.

22 MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007.

23 HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999.

24 LENDEROVÁ, M., T. JIRÁNEK a M. MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011.

25 LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006.

26 HALÍŘOVÁ, Martina. *Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012.

27 MACHÁČOVÁ, Jana. *Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století?*. In: JIRÁNEK, T. a J. KUBEŠ (edd.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice, 2003.

28 TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962.

vznikala. V podkapitole *Metody a příručky jak se stát dobrým učitelem* uvádím, jaké příručky pro učitele se vydávaly a co všechno v sobě obsahovaly i s konkrétními příklady děl vydaných J. H. Pospíšilem. V další části se věnuji mluvnícím českého jazyka. Jejich produkce byla ovlivněna faktem, že pro výuku českého jazyka nebyly vhodné učebnice. Příruček správného pravopisu vznikalo během 19. století několik. Bylo to dáno snahou o posílení pozice pravopisné češtiny, která si postupně nacházela cestu i na školy. Ve všech učebnicích se autoři snažili zachytit soudobá pravidla pravopisu, která právě v té době byla považována za správná. Ohledně základních zásad se ale shodovali. Pak následuje podkapitola čítanky. Jejich příčina vzniku je podobná jako u mluvnic. Byly především doplňkem výuky českého jazyka a navíc byly prvními knížkami, se kterými se děti setkávaly. Poslední části této kapitoly nesou název *Jiné vydávané učebnice a Nábožná a mravoučná literatura*. Cíle takto zaměřené literatury byly jasné. Skrze příběhy svatých a mravoučné povídky vést děti k osvojení si základů slušného chování a dobrých mravů. Na závěr pak shrnuji, jaký druh literatury u J. H. Pospíšila vycházel nejvíce a co bylo všeobecně hlavním cílem literatury pro děti.

1. Vývoj školství v Čechách na konci 18. století a v první polovině 19. století

1.1 Vývoj elementárního a středního školství

Již od dob starověku bylo zvykem rozdělovat lidský život do několika fází, jimiž člověk postupně projde od narození do smrti. Názory na počet životních period se mohly lišit, ale ohledně fází dětství se víceméně shodovaly. Podle rakouského občanského zákoníku z roku 1811 se život člověka dělil celkem do sedmi stupňů. Předěly jednotlivých etap tvoří tzv. přechodové rituály, za ně se dá považovat například křest, svatba, či pohřeb. Dítětem byl člověk považován do sedmi let věku. Od osmi do čtrnácti let byl považován za nedospělého. Jako dospívající byl označen člověk mezi patnáctým a dvacátým čtvrtým rokem, pak už se stával dospělým.²⁹ Škola byla považována za mezník mezi dětstvím a dospělostí. V době osvícenství začal mít zájem na vzdělávání svého lidu i stát. Vzdělané obyvatelstvo mělo totiž význam pro následující období modernizace a industrializace. Modernizační proces probíhal sice pomalu, ale bylo potřeba mít pro něj zkušené a alespoň základně vzdělané pracovníky. Za vlády Marie Terezie se tak zlepšila péče o děti a mladistvé. Došlo také ke změně školního systému, jehož kořeny spadají až do středověku, a začaly vznikat veřejné školy, které se staly dostupnějšími pro širší vrstvy společnosti.³⁰ Pro reorganizaci rakouského školství byl použit vzor školství pruského.³¹ V roce 1773 Marie Terezie zrušila jezuitský řád, čímž oslabila vliv církve nad školstvím a předala ho do rukou státu.

S péčí o dítě se začalo již v jeho předškolním věku. Kromě vzdělání, které dítě získalo v rodině, od matky a dalších příbuzných, vznikaly již od druhé poloviny 18. století opatrovny, které se o předškolní děti staraly. Původně byly určeny pro děti z nejhudších rodin, aby jim bylo zajištěno alespoň základní zabezpečení, tzn. jídlo a oblečení. První takové instituce se objevily ve Francii a Anglii, do Čech přišly o něco déle. Pokyn k založení dal roku 1835 tehdejší nejvyšší český purkrabí Karel Chotek (1783 - 1868), další významnou osobou, podílející se na rozvoji péče o předškolní děti, byla Marie Riegrová (1833 – 1891, česká filantropka, dcera Františka Palackého). Z opatrovnických institucí se postupem času

29 LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006, s. 133.

30 LENDEROVÁ, M., T. JIRÁNEK a M. MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011, s. 191.

31 ŠTVERÁK, Vladimír. *Pedagogická literatura na přelomu 18. a 19. století v Čechách*. Praha: Horizont, 1986, s. 11.

vyvinuly školy mateřské a vyučovacím jazykem zde byla výhradně čeština.³² Předškolní výchova byla prvním krokem k reorganizaci celého školství.

Podněty k reformám školského systému se objevovaly v různých částech monarchie. Návrhy na zlepšení elementárního školství a jeho dostupnost pro širší lidové vrstvy v celé zemi podal například pasovský biskup hrabě Leopold Ernst z Firmiana (1708 – 1783, funkci biskupa vykonával v letech 1763 - 1783). Dále se o změny v uspořádání základního vzdělání zajímal i reformátor Johann Ignaz Felbiger (1724 - 1788). Ten v roce 1761 realizuje v Zaháni, kde působil jako opat kláštera, svůj návrh nové vyučovací metody, která se opírá o hromadné vzdělávání. K této příležitosti pak vydává i různé metodické návody pro učitele a zavádí také přesný rozvrh hodin. Tento nový způsob vyučování se pak ze Zaháně šíří i do dalších oblastí.³³ První pokusy o zlepšení vzdělávání v Českých zemích proběhly na buquoyském panství, kde se o to zasloužil tamější děkan v Kaplicích Ferdinand Kindermann (1740 - 1801). Ten zastával názor, že základní povinností státu, je péče o vzdělání a výchovu občanů.³⁴ Kindermann se inspiroval právě u Felbigera. Děti se ve škole podle něj měly učit čtení, psaní, počítání a katechismu a mezi základní vzdělání pro venkovské děti měla patřit i výuka praktických dovedností pro život, díky čemuž se pak v dospělosti měly podílet na zlepšování ekonomiky země, protože tak získaly znalosti, které mohly využít pro další rozvoj. Kindermann chtěl u dětí především potlačit lenost: „*neboť pouze ten národ, který nejvíce vyniká v rozvoji průmyslu, dokáže ve světě proniknout*“.³⁵

Marie Terezie se snažila sjednotit podobu školství v celé monarchii. Pozvala tedy do Vídně J. I. Felbigera, jehož návrh školství v Zaháni považovala za vhodný základ a pověřila ho vypracováním nového školského řádu. Nový školní řád (tzv. Schulpatent) vznikl 6. prosince 1774, v platnost pak vzešel od roku 1775.³⁶ Jeho přesný název byl „*Všeobecný školní řád pro německé normální, hlavní a triviální školy ve všech císařských dědičných zemích*“.³⁷ Úkolem sjednoceného školství byla především výchova poslušných občanů monarchie, kteří budou loajální k panovníkovi. Na dodržování zákona dohlížely zemské školské komise. V Českých zemích byl jejím předsedou hrabě Karel z Clary – Aldringenu (1777 - 1831). Nad školami v jednotlivých děkanstvích měl dohled vrchní dozorce, který musel pravidelně podávat hlášení krajskému úřadu. Dvakrát za rok se pak podávala hlášení také českému

32 LENDEROVÁ, Z *dějín*, s. 193 – 195.

33 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 16, 18.

34 LENDEROVÁ, Milena. *Královehradecká hlavní škola v letech 1776 – 1870. Příspěvek k dějinám školství a národního obrození*. Disertační práce. Hradec Králové, 1990, s. 16.

35 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 61 – 62.

36 LENDEROVÁ, Z *dějín*, s. 197; BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny země Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992, s. 45 – 46.

37 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 20.

guberniu (byly to tzv. školní fase).³⁸

Vzniká nový systém trojího školství a povinná školní docházka pro chlapce i dívky od šesti do dvanácti let. Školy trojího systému se rozdělují na *normální*, ty byly v hlavních městech zemí habsburské monarchie, nacházela se na nich i příprava pro učitele. Dále pak to byly školy *hlavní*, které se nacházely v krajských městech a někde nahradily gymnázia, protože jejich počet se od roku 1777 redukoval, a nakonec školy *triviální*, kde se učily základy čtení, psaní, počítání a náboženství.³⁹ Školní rok byl rozdělen na letní a zimní část a školní docházka již tehdy byla zakončena prázdninami. Hlavní a normální školy sloužily také jako přípravy pro studium na gymnáziích. Pro ty, kteří nechtěli dále studovat, se zřizovaly i třídy s praktickým zaměřením. Mohly se zřizovat také školy pouze pro dívky, jinak se v triviálních třídách vyučovali chlapci a dívky dohromady.⁴⁰ Žáci se rozdělovali do tříd podle výkonů. Ti, kterým bylo více jak dvanáct let, museli navíc navštěvovat ještě nedělní opakovací hodiny. Děti z vyšších vrstev nemusely chodit do škol, ale vyučovali je doma vychovatelé, či guvernanky. Ovšem musely chodit alespoň dvakrát ročně na pravidelné přezkoušení do hlavních nebo normálních škol. Výuku v domácím prostředí volily zámožnější rodiny především proto, že nedůvěřovaly kvalitě školy a navíc se bály, aby jejich potomci nechytli od dětí z nižších vrstev nějaké nemoci. Šlechtické děti se učily výhradně doma, jako po celou dobu předtím.⁴¹ Celkově se ale počet dětí ve školách zvyšoval. V roce 1775 bylo na školách 14 000 dětí, roku 1787 už to bylo 239 442 dětí.⁴² Co se týče vyučovací metody, tak se prosazovalo vyučování z paměti, podle přehledných tabulek. Ty si děti vytvářely sami. Zapisovaly se na ně pouze počáteční písmena, což mělo sloužit jako mnemotechnická pomůcka pro zapamatování učiva. Jedním z důvodů této tabulkové techniky byl i nedostatek dobrých učebnic. J. I. Felbiger se snažil zlepšit tento nedostatek učebnic a učitelé tak od něj dostávají k dispozici pro výuku *Knihu metodní pro učitele*⁴³ a další učebnice pro základy čtení a slabikář.⁴⁴ V *Knize metodní* Felbiger shrnuje základní kroky nové vyučovací metody, které mají vést žáky k větší pozornosti. Je to návod pro učitele, jak při výuce postupovat, i jak by se měli na vyučování připravovat. Zároveň v této metodické příručce byly obsaženy i výukové plány jednotlivých škol a cíle předmětů. Tato kniha byla vydána roku 1775 a o dva roky

38 Tamtéž, s. 22 – 23.

39 JUNGSMANN, Josef. *Historie literatury české, aneb, Saustavný přehled spisů českých, s krátkou historií národu, oswicenij a gazyka*. W Praze: Pjsem Antonina Straširypky, 1825, s. 334 – 336; LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 17.

40 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 18, 21.

41 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 200.

42 JUNGSMANN, *Historie*, s. 475.

43 FELBIGER, Johann Ignaz a Theodor TUPETZ ed. *Methodenbuch*. Prag: F. Tempsky, 1896, cit. dle ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 31.

44 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 27, 29, 32.

později vyšla také v češtině.⁴⁵

Povinná školní docházka na přelomu 18. a 19. století nebyla chápána tak jako dnes, byla stanovena jen povinnost se vzdělávat, a proto po celé 19. století probíhal boj o řádnou návštěvu školy. Více posílali rodiče děti do školy ve městech než na venkově. Na venkově totiž byly děti cennou pracovní silou během celého roku a hlavně v létě. Často je tedy rodiče místo do školy posílali pomáhat na pole, či na pastvu. Takovým příkladem byl i Jan Hostivít Pospíšil, jak je zmíněno ve čtvrté kapitole. Navíc rodiče z nižších vrstev sami nebyli vzděláni, a proto považovali školní docházku pro své dítě za zbytečnou, protože ve většině případů dítě převzalo po rodičích hospodářství a nepokračovalo dál ve studiu. Vzdělání bylo považováno za druhořadé.⁴⁶ Postupně se ale dohled nad dodržováním pravidelné školní docházky zvýšil, z toho důvodu se začaly provádět pravidelné evidence žactva. Za vlády Josefa II. dochází také k lepší organizaci dozoru nad jednotlivými školami, vzniká nový kontrolní systém. V samotných školách měli úkol dohlížet nad správným fungováním místní farářů, kteří se také podíleli na školní výuce, především na výuce náboženství a katechismu. Dalším stupněm pak byl vikář, dále krajský školní komisař a nakonec vrchní školní ředitelství. Z nařízení císaře se dbalo na to, aby se všechna nařízení opravdu dodržovala. Díky jeho opatřením se zvyšoval i počet škol a umožnil tak přístup ke vzdělání dalším dětem. Školy podle jeho nařízení měly být zakládány všude tam, kde je alespoň 90 dětí příslušného věku.⁴⁷ Z údajů školních komisařů vyplývá, že v roce 1787 navštěvovalo školu 63 procent dětí v létě a 60 procent dětí v zimě.⁴⁸ Po smrti Josefa II. se císařem stal jeho bratr Leopold II. Ten se snažil reformy v duchu osvícenství také dodržovat. V roce 1791 bylo vydáno nařízení, aby se chudým dětem, které by chtěly navštěvovat latinské střední školy, odpustil poplatek za studium, čímž by se zvýšil počet dětí i na gymnáziích a na univerzitách. V témže roce byl vydán také nový studijní řád, díky kterému byly zřízeny sbory učitelů při univerzitních fakultách, gymnáziích a hlavních školách. Tím získaly školy větší samostatnost. Tento řád byl ale zrušen v roce 1802 a školy opět byly podřízeny dvorskému politickému úřadu.⁴⁹ Doba osvícenských panovníků ale již byla na ústupu.

Nový panovník, císař František I., byl proti rozvoji a myšlenkovému pohybu. Opět nastala doba panovnického absolutismu. V roce 1795 byla ustanovena dvorská opravná studijní komise, která měla revidovat dosavadní školní systém. Předsedou komise se stal Jindřich František hrabě z Rottenhanu (1737 - 1809), ten byl věrným zastáncem

45 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 43; ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 32.

46 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 198 – 199.

47 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 18, 21.

48 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 65.

49 JUNGSMANN, *Historie*, s. 477, 481.

panovníkových názorů. Lid by se měl vzdělávat jen v základních předmětech a dalšímu vzdělání, které je podle něj zbytečné, se mělo zamezit. Hrabě Rottenhan také prosazoval myšlenku omezení přílišné samostatnosti učitelů a místo toho opět rozšíření dohledu církve.⁵⁰ Uvedení výsledků práce této komise do praxe ale oddalovaly války s Francií. Systém Marie Terezie platil až do roku 1805, kdy císař František I. vydává zákon „*Politické zřízení německých škol v Rakousku*“. Konstrukce rozdělení škol na normální, hlavní a triviální sice zůstala zachována, ale všechny školy byly postaveny opět pod dozor církve. Ten byl za vlády Marie Terezie oslaben. Dozorcem nad školami se stává farář, popřípadě okresní vikář a diecézní konzistoř.⁵¹ Nad celým školstvím dohlíží Studijní dvorská komise, což bránilo školám v jejich dalším vnitřním rozvoji. Tento nový systém školství měl především zajistit výchovu poslušných poddaných, ne učenců. Základní předměty se vyučovaly nadále, ale byla rozšířena výuka náboženství a katechismu.⁵² V tomto duchu se nesl vývoj školství po celou dobu předbřeznovou. Bez jakýchkoliv větších změn i přesto, že byly potřeba.

Tento dozorovací systém Františka I., centralizace a vyzdvihování němčiny na úkor češtiny, vedly k posilování vlastenectví, které získávalo stále více jazykový charakter. V letech 1848 – 1849 se řešení otázky českého jazyka stalo i součástí revolučního programu. Řešila se především problematika vyučovacího jazyka. Větších úspěchů v těchto letech ale čeští vlastenci nedosáhli, řada návrhů byla odložena.⁵³

Přesto se v revolučním roce 1848 nějaké změny udály. Byla rozpuštěna Studijní dvorská komise a místo ní bylo zřízeno Ministerstvo vyučování, v jehož čele na čas stanul František Sommaruga (1780 – 1860, první ministr školství v habsburské monarchii), který vypracoval zásady pro veřejné vyučování. Došlo k rozšíření hlavních škol, když z jejich čtvrtých tříd se staly nižší reálky. Změny se týkaly i gymnázií, která díky Exner – Bonitzově reformě⁵⁴ měla do budoucna osm tříd. Navíc učitelské vzdělání mělo být již napříště místo dosud jednoletého dvouleté. Tyto změny se týkaly i gymnázia a učitelské přípravy v Hradci Králové. Co se týče hradecké reálce, zde byla výuka zahájena až v roce 1851. 28. června 1849 vzniklo Ministerstvo kultury a vyučování, ministrem se stal Leo Thun (1811 – 1888, český a rakouský politik). Těmito zásahy se opět trochu oslabuje dohled církvi nad vzděláváním, i když pouze dočasně. Církev ztrácí vrchní dozor nad správou školství, který přebírá roku 1849 zemský školní úřad. Určitá kontrola je ale kléru ponechána a zesílila, když v roce 1855 stát

50 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 69.

51 DEYL, V. Školy v nynějším školním okrese královehradeckém v roce 1841. *Královehradecko*. 1940 – 1941, ročník 18, č. 1, s. 1 – 3.

52 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 198.

53 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 33.

54 Autoři Franz Exner (1802 – 1853, profesor filozofie) a Hermann Bonitz (1814 – 1888, německý klasický filolog).

uzavírá s církví konkordát, v němž byla církvi přenechána revize učebnic a charakter škol určovala konzistoř.⁵⁵ Spolupráce státu s církví by se mohla zdát v této době, která byla dobou rozvíjející se industrializace a kladení důrazu na rozum a racionální pojetí světa, zvláštní. Ale odpovídá to vývoji společnosti v 19. století. V průběhu předminulého století dochází totiž ke změně mentality společnosti. Narůstá hegemonní postavení třetího stavu a dochází ke zpochybnění panovníkovi moci, která už není chápána z Boží vůle. Lidé se proto začínají odvracet od magického a církevního světa spíše k tomu reálnému. Církev tak ztrácí monopol na vysvětlení podstaty světa a s tím i možnost ovlivňovat lidské jednání. Stát se pod vlivem společnosti také nejprve od církve odvrací, ale později zjišťuje, že tím spíše svůj vliv na společnost také ztrácí. Proto se snaží situaci napravit opět uzavíráním konkordátů a dohod s církví.

V roce 1860 byla obnovena činnost zemských sněmů. Ty byly zrušeny po událostech v roce 1848, kdy se objevil požadavek, aby byl ustanoven svobodně zvolený zemský sněm. Císař tuto žádost sice schválil, ale volby do sněmu se nepodařilo uskutečnit podle plánu a zemský sněm byl nakonec rozpuštěn. Po jejich obnovení péče o školy patřila nadále pod jejich dohled a Ministerstvo kultu a vzdělávání bylo po krátké době své existence zrušeno. Školské záležitosti spravoval státní ministr. Zákonem z 13. září 1864 se pak školy dostávají pod správu jednotlivých obcí.⁵⁶ Obce ale bohužel péči o školy často zanedbávaly, protože neměly dostatek peněz na jejich údržbu. Učitel sám stál na nejnižším stupínku společenského žebříčku, neměl stanoven stálý plat, a tak musel často žádat peníze na rodičích dětí. Teprve když se v letech 1867 – 1869 školství dostává pod říšskou správu a obce ztrácí dozor nad školou, tak se učitel stává veřejným úředníkem, uznávaným sociálním stavem se stálým platem. Učitel byl do budoucna více respektován a obcím zůstala jen povinnost stavět školy a zajistit jejich vybavení.⁵⁷ V roce 1868 proběhla další změna ve vývoji školství. Školy byly podřízeny přímo státu, který nad nimi vykonával dohled skrze znovu zřízeného ministerstva vyučování. Pro lepší dohled a správu škol byly navíc zřízeny i místní školní rady, okresní školní rady a zemské školní rady.⁵⁸ Největší změna ale nastala až v roce 1869, když 14. května vyšel říšský zákon, známý jako Hasnerova reforma.⁵⁹ Tento zákon upravoval pravidla vyučování na všech stupních škol, vyňaty z něj zůstaly pouze univerzity. Školní docházka byla do budoucna prodloužena o dva roky a vznikly jednotné učební osnovy pro chlapce i

55 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 33 – 35, 37 – 38.

56 Tamtéž, s. 38, 39.

57 HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862 – 1913. Praha: Libri, 2006, s. 92 – 93.

58 DEYL, Školy, s. 17 – 19.

59 Autorem Leopold Hasner (1818 – 1891, od roku 1867 ministrem vyučování).

dívky. Začaly se nově také zřizovat obecné a měšťanské školy, které musely být pravidelně rozmístěné, díky čemuž houstla síť škol, a tak se zlepšily podmínky a možnosti vzdělání pro lidové vrstvy, jelikož se školy staly více dostupné. Dalším důsledkem tohoto zákona je, že školy se definitivně zbavily církevního dohledu. Tato reforma je významným zlomem ve vývoji školství. Nový systém platil až do poloviny 20. století, což je dokladem významu této reformy i její kvality. Bohužel nový zákon neměl i přes svůj přínos všeobecnému vzdělání pouze příznivce. Lidem z nižších vrstev společnosti se nelíbilo, že děti stráví další dva roky ve škole, místo toho, aby zastaly práci doma v hospodářství. Jejich protesty vedly k tomu, že došlo k novele říšského zákona v roce 1883, která dovolovala různé úlevy pro žáky. Ty se týkaly především žáků posledních dvou ročníků, ale v době prací na poli i dětí mladších. Úlevy ve vyučování byly odstraněny teprve v roce 1922.⁶⁰

Co se týče středního školství, tak bylo ovlivněno stejnými událostmi, jako školství elementární. Do poloviny 17. let 18. století správa gymnázií spadala většinou pod dozor katolických řádů, konkrétně jezuitů. Gymnázia, která byla v době před Bílou horou nazývána školami partikulárními, sloužily především k přípravě na budoucí studium na univerzitě. Pro studium na gymnáziu bylo třeba ovládnout nejen němčinu, ale také latinu, kterou si musel každý během studia osvojit, jelikož byla považována za jazyk vzdělavců.⁶¹ Když Marie Terezie v roce 1773 zrušila jezuitský řád, spousta gymnázií byla zrušena a zbytek převzal pod svojí správou stát. I vnitřní organizace gymnázií prošla v roce 1775 úpravou. Školy nadále byly pětileté, první tři třídy byly gramatikální a další dvě třídy humanitní. Vyučovacím jazykem byla zprvu němčina, ve vyšších třídách potom latina, která si zachovala, jak již bylo řečeno, svůj význam při studiu i nadále. Navíc se vyučovala i řečtina, zeměpis, dějepis, matematika, fyzika a přírodopis.⁶² Pokud chtěli studenti dále pokračovat ve studiu na univerzitě, museli ještě absolvovat dvouleté navazovací filozofické učení, protože gymnázia nekončila maturitou. Takové učení se ale nenacházelo v každém městě, studenti tak museli trávit většinu roku mimo domov. Od roku 1802 se pak počet gymnázií začal zvětšovat. Nová gymnázia spadala opět pod dozor katolických řádů. To souviselo s celkovou náladou a děním v monarchii. Císař František I. se snažil omezovat samosprávu škol a více je podřídit církevnímu dohledu, stejně jako to udělal se školami elementárními. V roce 1805 se pak

60 LENDEROVÁ, *Radostné dětství?*, s. 200; LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 200 – 201.

61 DIVIŠOVÁ, Jaroslava et al. *Encyklopedie města Hradce Králové*. Hradec Králové: Garamon, 2011, s. 428 – 429.

62 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 202, 203; NĚMEČEK, Jiří. Jezuitské gymnázium v Hradci Králové. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002*. Hradec Králové, 2003, s. 43.

zvýšil počet tříd gymnázií na šest, když byla zřízena čtvrtá gramatikální třída.⁶³ Většími změnami pak gymnázium prošlo v revolučních letech 1848 – 1849. V roce 1849 byla provedena tzv. Exner – Bonitzova reforma. Ta změnila dosavadní šestiletá gymnázia na osmiletá, kdy již zmíněné třídy byly rozšířeny o dvouletou filozofii. Těmto novým třídám se říkalo lyceum, či třídy lyceální.⁶⁴ Kromě gymnázií existovaly i další střední školy, byly to reálky. Ty nabízely studentům odborné vzdělání v oblasti matematiky, přírodních věd a moderních jazyků, byly tedy jakými si přípravkami pro další studium techniky. Po roce 1869 pak reálné školy končily také maturitou. Celkově však počet středních škol obecně bohužel nebyl tak vysoký, jako v případě elementárního školství. Dá se říci, že vyšší vzdělání zůstávalo i nadále elitní záležitostí.⁶⁵ Dětem z nižších společenských vrstev, jejichž rodiče si nemohli dovolit poslat je na studium do města, nezbylo, než se vyučit nějakému řemeslu, protože náklady na vyučení nebyly tak vysoké. Toto je také případ Jana Hostivíta Pospíšila, jenž pocházel z chudší rodiny, a tak ho rodiče poslali vyučit se knihtiskařskému řemeslu, což vlastně sám Pospíšil chtěl.

1. 2 Dívčí vzdělávání

Poněkud složitější situace byla v oblasti dívčího vzdělávání. Až do 19. století vzdělání bylo umožněno téměř výhradně mužské populaci. Výjimky tvořila děvčata ze šlechtických rodin, kterým také bylo dopřáno alespoň základní vzdělání, tzn. čtení a psaní. Jinak ale byly dívky vedeny spíše k tomu, aby v budoucnu uměly dobře vést svojí domácnost. Celkově tedy role ženy a dívky byla viděna hlavně v domácnosti, jako dobrá matka a hospodyně, proto přetrvával názor, že další vzdělání nepotřebují. Určitou změnu přinesl opět až zákon z roku 1775, který rozšiřoval povinnou školní docházku i na děvčata. I přesto se ale dívčí školy příliš neprosadily a mezi veřejností přetrvával negativní názor na vzdělání dívek. Děvčata z vyšších vrstev se nadále učily doma, popřípadě v soukromých vzdělávacích ústavech. Lepší výchozí podmínky měly dívky ve městech, kde se nacházelo více možností pro případnou výuku. Na venkově byla situace o něco složitější. Pokud již dívky školu navštěvovaly, ukončovaly svojí povinnou docházku dříve než chlapci. Nakonec ať už se jednalo o kteroukoliv společenskou třídu, to, zda dívka půjde do školy nebo ne, záleželo především na jejich rodičích.⁶⁶ Situace se zlepšila až přibližně v polovině 19. století, kdy čeští obrozenci a vlastenci pochopili, že vzdělaná žena může být doplňkem muže a pomůže mu tak vychovat další vlasteneckou

63 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 203.

64 NĚMEČEK, *Jezuitské gymnázium*, s. 44.

65 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 204.

66 Tamtéž, s. 205 – 206.

generaci. O rozšíření dívčích škol se zasloužil Karel Slavomír Amerling (1807 – 1884, český pedagog, filozof a lékař), který se snažil, aby možnost vzdělání byla přístupná všem, tedy i ženám. Již koncem 30. let byla zřízena dívčí družina, která měla za úkol vychovávat vlastenecky smýšlející matky a učitelky, o jejíž vznik se zasloužila Bohuslava Rajska (1817 – 1852, první česká učitelka). Amerling také v roce 1843 založil vyšší dívčí školu v Praze, ta byla také díky vlivu českého národního obrození určena k výchově vlasteneckých matek a hospodyň. O lepší vzdělání pro dívky usilovaly i ženy, vlastenky. V roce 1848 vznikl díky úsilí Honoraty z Wiśniowských – Zapové (1825 – 1856, česká spisovatelka), Svatavy Amerlingové (1812 – 1887, pokračovatelka Rajske) a Boženy Němcové (1820 - 1862) spolek Slovanek pro zakládání ženských vzdělávacích ústavů. Nezapomínalo se ani na dívky z chudších vrstev, pro které zřídila ústav například Josefa Kubínová (1817 - 1860).⁶⁷ Od 60. let se potom počet vyšších dívčích škol zvětšoval. Kromě Prahy se nacházely například v Brně, Hradci Králové, Plzni, či Chrudimi. Návštěva takovýchto škol ale nebyla pro všechny, zaplatit školné si nemohl dovolit každý, a tak vyšší dívčí školy navštěvovaly pouze dívky z vyšších vrstev společnosti.⁶⁸ Dívky se ale nemusely vzdělávat pouze ve školách, rady jak se chovat, či vést domácnost mohly čerpat i z knih, které pro ně vycházely. Jejich autorkami jsou například Magdaléna Dobromila Rettigová (1785 - 1845), Žofie Podlipská (1833 - 1897), Karolína Světlá (1830 - 1899), Eliška Krásnohorská (1847 - 1926), atd.⁶⁹

1. 3 Vyučovací jazyk

Jelikož reformy Marie Terezie a Josefa II. byly zaměřeny hlavně na posílení centralizace a jazykové unifikace, prosazovala se ve všech zemích habsburské monarchie němčina jako hlavní úřední jazyk. Nejsnadnější cestou, jak toho dosáhnout, bylo klást důraz na výuku němčiny již na školách. Jenže germanizační snahy obou panovníků narážely na řadu potíží a překážek. Nejvíce v oblastech ryze českých, či smíšených, kde bylo obtížné vyučovat malé děti hned od začátku triviu v jazyce německém, navíc na venkově chyběli dostatečně vzdělaní učitelé, kteří třeba ani mluvit ani psát německy neuměli. Ti, co prosazovali školské reformy, si této situace byli vědomi a na tyto oblasti s českými učiteli brali ohled. Vydávaly se proto odborné knihy, učebnice a čítanky i v češtině.⁷⁰ Ve městech se s češtinou počítalo pouze

67 PTÁČEK, Josef. Středoškolské vzdělání dívek v Hradci Králové v minulosti. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002.* Hradec Králové, 2003, s. 101.

68 LENDEROVÁ, Z *dějin*, s. 207.

69 PTÁČEK, Středoškolské vzdělání, s. 101 – 102.

70 HANZAL, Josef. Jazyková otázka ve vývoji obrozeného školství. *Československý časopis historický.* 1968, ročník 16, č. 3, s. 322 – 324.

v počátcích výuky, již od druhé třídy triviální školy se děti učily základům německé mluvnice, i přesto, že obsahu často nerozuměly a učily se věci spíše mechanicky nazpaměť bez pochopení výkladu. Také na hlavních a normálních školách bylo zaváděno německé vyučování ve všech předmětech. Pokud chtěl někdo dále studovat na gymnáziu a na vysoké škole, byla kromě němčiny, která byla již samozřejmostí, nutná i znalost latiny. Díky těmto germanizačním opatřením byla ztížena situace pro rozvoj česky mluvící inteligence. V souvislosti s tím, začaly vlastenecké snahy postupně nabývat jazykový ráz, s čímž souviselo také úsilí o zakládání českých škol a prosazení češtiny jako spisovného jazyka.⁷¹ Na český jazyk existovalo mezi obrozenci více názorů. Skupina kolem Josefa Dobrovského (1753 – 1829) prosazovala názor, že vrchol češtiny byl v 16. století, když ještě byla úředním jazykem, a proto by se mělo využít této starší češtiny jako vzoru pro současnou češtinu. Na druhé straně stáli ti obrozenci, kteří naopak prohlašovali, že i současná čeština je natolik rozvinutá, že se může použít pro tvorbu jazykových norem. Patřil mezi ně například František Jan Tomsa (1753 – 1814).⁷² I přes snahy obrozenců, se ale dbalo na rozšiřování německého jazyka i mezi českým obyvatelstvem, protože pokud někdo chtěl v budoucím povolání zastávat dobré funkce, bez němčiny se neobešel.

Teprve na přelomu 18. a 19. století se začaly objevovat snahy o zavádění vyučování českého jazyka i na gymnáziích. První podněty pocházely z řad duchovenstva, které argumentovalo tím, že potřebuje, aby duchovní na venkově ovládali jazyk svých oveček. Na konci 18. století se s požadavkem o založení stolice češtiny ozvala i pražská univerzita. I přesto, že to studijní dvorská komise nejprve zamítla, získala univerzita roku 1791 povolení ke zřízení stolice češtiny. První, komu se podařilo prosadit češtinu zatím alespoň jako dobrovolný předmět na gymnáziu, byl Josef Jungmann (1773 – 1847), bylo to na gymnáziu v Litoměřicích.⁷³ Jungmann také vytvořil první českou čítanku *Slovesnost aneb sbírka překladů s krátkým pojednáním o slohu*.⁷⁴ S dalším pokusem o zavedení češtiny, tentokrát na pražské gymnázium, přišel Karel Ignác Thame (1763 - 1816). Proti jeho snahám se ale postavil Jan Nejedlý (1776 – 1834, český básník, překladatel, učitel českého jazyka), který vyučoval češtinu na pražské univerzitě a nepřál si mít v Praze konkurenci.⁷⁵

V první třetině 19. století se pak situace českého jazyka začala zlepšovat. Více se rozvíjelo národní cítění, které se snažilo důsledněji prosazovat český jazyk na školách a

71 LENDEROVÁ, *Radostné dětství?*, s. 185 - 187; TOMEK, V. V. *Paměti z mého života*. W Praze: w kommissi u F. Řivnáče, 1904 - 1905, s. 12; HANZAL, *Jazyková otázka*, s. 324 – 325.

72 HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999, s. 67.

73 Tamtéž, s. 27, 134.

74 JUNGSMANN, Josef. *Slowesnost, aneb, Zbjrka přjkladů s krátkým pagednáním o slohu*. W Praze: Josefa Fetteerlowá z Wildenbrunu, 1820, cit dle ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 57.

75 HROCH, *Na prahu*, s. 134.

obrozencům se daří vytvářet nové české knihy a překlady knih německých. Opět se také začalo jednat o otázce zavedení češtiny jako běžného předmětu na gymnázia, protože především obecní faráři, lékaři a nižší úředníci potřebují umět česky, aby se lépe domluvili s lidovými vrstvami. Tentokrát už byl požadavek vyslyšen a roku 1816 bylo povoleno vyučovat na gymnáziu český jazyk jako běžný předmět. Nebyla to ale povinnost, záleželo tedy na tom, zda na tom konkrétním gymnáziu byl někdo, kdo by výuku češtiny zavedl. V roce 1821 ale přišlo omezení tohoto povolení na výuku češtiny, a to pouze na ta místa, kde to bylo považováno za potřebné. Běžné praxe se to ale nijak výrazně nedotklo, protože i předtím se čeština vyučovala jen tam, kde o to měli zájem.⁷⁶ Český jazyk zažil pak největší rozkvet ve 30. letech 19. století, kdy se více začaly vydávat české knihy, čítanky, slabikáře a další pomůcky pro učitele i žáky.⁷⁷ Velkou zásluhu na tom mělo i založení Matice české v roce 1831, jejímž cílem bylo vydávat české knihy. Mezi její hlavní zakladatele patřil František Palacký (1798 - 1876). O rozvoj jazyka se zasloužili kromě již zmíněných i další, například František Martin Pelcl (1734 - 1801), který byl prvním profesorem české řeči na univerzitě nebo Václav Matěj Kramerius (1753 – 1808).

1.4 Školní knihy a učebnice

V souvislosti s rozvojem školství docházelo také k větší produkci školních knih a učebnic, protože bylo potřeba mít dostatek kvalitních pomůcek. To měly zajišťovat především školní knihosklady. K jejich povinnostem patřilo i to, že měly poskytovat chudým dětem knihy bezplatně.⁷⁸ Co se týče Českých zemí, tak se učebnice tiskly nejdříve na Moravě, konkrétně na brněnské normální škole. Patent, který jí tisk povoloval, byl vydán císařem 20. února 1775. V Praze začala tisknout učebnice tiskárna u Johanna Ferdinanda Schönfelda (1750 – 1821, tiskař, podnikatel a sběratel umění). Od roku 1776 měl pak zajišťovat vydávání učebnic český školní fond, který spravoval bývalou jezuitskou tiskárnu v pražském Klemetinu.⁷⁹ Učebnice neprodukovaly pouze školní knihosklady. Na vydávání školních pomůcek se podíleli i běžní tiskaři, jelikož to byl výhodný obchodní artikl, který získával s postupně se rozšiřující sítí škol stále více odběratelů. Proto ani v produkci J. H. Pospíšila tento druh literatury nechybí. Tiskáren a nakladatelství během první poloviny 19. století také přibývalo, dalo by se říci, že se nacházely téměř v každém okresním městě.

Zájem o to, aby byl dostatek kvalitních knih jak pro žáky, tak pro jejich učitele měli

76 Tamtéž, s. 184 – 187.

77 HANZAL, Jazyková otázka, s. 328, 333.

78 LENDEROVÁ, Z dějin, s. 197, 198.

79 ŠTVERÁK, Pedagogická literatura, s. 24.

především samotní reformátoři, kteří změny ve školství prosazovali. Byli si totiž vědomi, že dosavadní literatura není dostatečná a sami se tedy podíleli na produkci nových učebnic a příruček, které již měly odpovídat novému reorganizovanému školství. Učebnice a příručky vznikaly nejprve v německých zemích, takže byly samozřejmě psány německy (včetně učebnic češtiny). Ty pak byly překládány do češtiny. Avšak již na přelomu 18. a 19. století vznikaly i učebnice české, hlavně pro potřeby elementárního školství. Příkladem může být již zmiňovaná Jungmannova *Slovesnost*. Kvalitu učebnic posuzoval nejprve Jan Nejedlý. Co se týče českých učebnic, dvorská studijní komise povolovala jejich používání nejprve pouze v triviálních školách. Na dalších stupních měly být využívány jen učebnice německé, jelikož i výuka zde probíhala v němčině. Roku 1824 byl ale přijat návrh, který povoloval používat české učebnice i na dalších školách, jelikož: „i ve Vídni si uvědomili, že znalost mateřštiny vskutku usnadňuje osvojení si němčiny.“⁸⁰

Jak píše Jungmann ve své *Historii literatury české*, začaly se vydávat různé příručky pro výuku čtení, vznikaly slabikáře, které byly jak v češtině, tak v němčině a existovaly dokonce i slabikáře dvojjazyčné pro lepší výuku dětí češtině a němčině. Vznikaly i návody, které učily děti jak správně artikulovat a zbavit se špatného vyslovování. Dále se tvořily také učebnice pravopisu a mluvnice. Za všechny například *Česko – slovenská gramatyka* od Pavla Šrámka,⁸¹ *Pravidla české řeči* od Františka Novotného z Luže (1768 - 1826),⁸² či dílo Jana Javornického (1785 - 1847) *Kratochvilné poučení*.⁸³ Základním dílem pro učitele byla jistě Felbigerova *Methodenbuch*, která byla hlavní pomůckou při vyučování na triviálních školách. V roce 1777 vydává sám také slabikář.⁸⁴ Felbiger ale nebyl jediný, který se rozhodl vytvořit návody pro výchovu dětí. Z německých autorů můžeme jmenovat i Bernharda Heinricha Overberga (1754 - 1826), který vydává v roce 1826 návod pro učitele k jeho práci *Navedení k náležitému školnímu vyučování pro učitele, pěstouny dítek a školní pomocníky*.⁸⁵ Původně v německém jazyce, přeloženo do češtiny to bylo až později. Mnoho učebnic vydal také Franz Michael Vierthaler (1758 – 1827), byl to spisovatel, pedagog a novinář, psal učebnice a dětské knihy. Příručku pro učitele napsal například Vincenc Eduard Milde (1777 - 1853), *Allgemeine Erziehungskunde*.⁸⁶ Dá se říci, že všechny učebnice mají vlastně podobnou strukturu, ve

80 HROCH, *Na prahu*, s. 207.

81 ŠRÁMEK, Pavel. *Česko – Slovenská Gramatyka (Liternice)*. Presspurk: Petr Weber, 1805.

82 NOVOTNÝ Z LUŽE, František. *Pravidla české řeči*. Praha: Bohumil Háze, 1818.

83 JAVORNICKÝ, Jan. *Kratochvilné povčení, jakby se djtky česky a německy slabikowati a čjsti w kratičkém čase navčiti mohly: y spolu vwedenj některých lehce pochopitedlných prawidel obau gazyků*. W Praze: Bohumil Háze, 1820; cit. dle JUNGSMANN, *Historie*, s. 503 – 503 – 507.

84 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 24.

85 OVERBERG, Bernhard Heinrich. *Nawedenj k náležitému sskolnjmu wyučowanj: pro učitele, pěstouny djtek a sskolnj pomocnjky*. W Hradcy Králowé: Jan Host. Pospjssil, 1825 – 1826.

86 MILDE, Vincenc Eduard a TUPETZ, Theodor, ed.. *Allgemeine Erziehungskunde*. Prag: F. Tempský, 1896;

všech se nacházejí pokyny k jednotlivým vyučovacím předmětům.

České příručky tvořily nejprve překlady děl německých nebo z nich alespoň čerpaly. První české knihy vznikaly již na konci 18. století, ale větší rozmach zaznamenaly až v první polovině 19. století. Hlavním vydavatelským centrem byla Praha, brzy se jím však stal i Hradec Králové. Pro výuku českého jazyka byla závazná především *Pravidla české dobropisebnosti* od Aleše Pařízka (1748 – 1822).⁸⁷ Další důležitou pomůckou byly slabikáře, jako jejich autory můžeme jmenovat například Jana Kollára (1793 - 1852), jenž byl významnou osobností národního obrození, básníkem a historikem. Slovenského evangelického kazatele a učitele Jiřího Petrmana (1710 - 1792), Daniela Bocka (1751 - 1806) nebo Jana Javornického (1785 – 1847, kněz a učitel). Pozornost se při tvorbě učebnic nevěnovala jen výuce jazyka, ať už německého nebo českého, či mluvnicki, ale dbalo se i na kvalitní učebnice pro další školní předměty. Důležitá byla výuka matematiky, i pro ni bylo potřeba vytvořit dobré učebnice. O to se postarali Vítoslav Jeroným Jezdinský (1787 - 1868), který vytvořil knihu *Nejlepší způsob dítkám počty přijmně v paměť vpraviti*⁸⁸ a Jan Pravoslav Příbík (1811 - 1893), jehož dílem bylo *Počítání písemné*.⁸⁹ Příručky pro vlastivědu a přírodovědu vytvářel Josef Alexandr Dundr (1802 - 1879) a zeměpisné učebnice Karel Šádek (1783 - 1854), který byl učitelem na královehradecké hlavní škole.⁹⁰ Autorů je opravdu mnoho, proto je nelze vyjmenovat všechny, přesto bych jich ráda ještě několik zmínila. Poučné spisy pro děti sestavoval také Jakub Jan Ryba (1765 - 1815). Věnoval se i skládání písní, které se během vyučování zpívaly. Písně měly děti na jedné straně trochu rozptýlit, ale zároveň je i poučit, aby si z nich vzaly příklad k vedení ctnostného života. Jan Nepomuk Josef Filčík (1785 - 1837) zase navrhol, aby se sloh stal ve škole samostatným předmětem. Pro podporu svého návrhu vydal *Písemnosti pro nejoutlejší mládež českou a moravskou*.⁹¹ Důležité je zmínit také Jana Formánka (1809 - 1878), který vytvořil teorii vyučování, kde se nezabývá pouze výukou základních předmětů, čtení, psaní, počítání, ale poukazuje i na to, že je potřeba děti učit i odborným znalostem a vzdělat je také v oblasti hygieny. Pozornost se nevěnovala jen školní mládeži, ale také dětem předškolního věku. Příručky pro ně psal Jan

cit. dle ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 74, 75.

87 PAŘÍZEK, Aleš Vincenc. *Pravidla české dobropjsemnosti praktickými příklady vysvětlená, pro Včitele českých sskol, zvlásst' pak pro Kandydáty auřadu včitelského*. Wyd. 4. W Hradcy Králowé: Pjsemem a nákladem Jana Host. Pospjssila, 1831.

88 JEZDINSKÝ, Jeroným Vítoslav. *Neylepssj způsob djtkám počty přjgemně w paměť wprawiti*. W Gjčině: Frantissek Kastránek, 1819.

89 PŘIBÍK, Jan Pravoslav. *Počjtánj pjsemnė: s hognau zásobau rozmanitých přjkladů*. W Hradci Králowé: Jan Host. Pospjssil, 1842.

90 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 78, 80 – 82.

91 FILČÍK, Jan Nepomuk Josef. *Pjsemnosti pro neyautlegssj mládež Českau a Morawskau*. W Praze: Jozefa Feterlowá, 1831.

Vlastimír Svoboda (1803 - 1844): *Škola čili prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí k věcnému vybroušení rozumu a ušlechtění srdce s navedením ke čtení, počítání a kreslení pro učitele, pěstouny a rodiče.*⁹²

Změny, které se udály v oblasti školství, významně zasáhly do všedního života lidí i do dění v monarchii. I přesto, že na povinnou školní docházku se prostí lidé nedívali vždy kladně, došlo všeobecně ke zvýšení alfabetizace všech obyvatel. Díky tomu se mohl lépe rozvíjet průmysl, rozšiřovala se industrializace a modernizace. Začal se také utvářet okruh české inteligence, který usiloval o posílení českého jazyka a zasloužil se o vydávání nejprve překladů, později i přímo českých knih. To vše vedlo k posilování národního cítění a uvědomování a vyústilo to později do událostí v letech 1848 – 1849.

92 SVOBODA, Jan. *Školka čili prvopočáteční, praktické, názorné, všestranné vyučování malých dětí k věcnému vybroušení rozumu a ušlechtění srdce s navedením ke čtení, počítání a kreslení pro učitele, pěstouny a rodiče.* Praha: Knjžcý arcibisk. Knihk. u Wáclawa Spinky, 1839, cit dle ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 93, 100, 104.

2. Hradec Králové na konci 18. století a v době „národního obrození“

Hradec Králové se stal již v dobách středověku významným centrem. První zmínka o něm pochází z roku 1225. Na konci 13. století byl povýšen na královské věnné město českých královen. Jeho prestiž postupně rostla a svůj význam si město udrželo i v následujících stoletích.⁹³ V průběhu 18. století se Hradec Králové, kromě jiného, stal i důležitým vojenským střediskem. V době osvícenské vlády Marie Terezie byl roku 1751 v Hradci Králové zřízen krajský úřad. Jelikož úřední řečí v tehdejší Habsburské monarchii byla němčina, znamenalo zřízení krajského úřadu kromě zisku statutu krajského města a větších pravomocí i příliv německých úředníků a obyvatel do Hradce Králové. To narušilo dosavadní převahu českého obyvatelstva ve městě, která zde byla již od 15. století. Více se ale o rozšíření německé menšiny ve městě zasloužila stavba pevnosti.⁹⁴

Toto rozhodnutí, udělat z města pevnost, měla na další vývoj Hradce Králové velký vliv. Po smrti Františka I. Štěpána Lotrinského, manžela Marie Terezie, v roce 1765, se stal jejich syn Josef II. spoluvladařem a Marie Terezie mu přenechala správu nad armádou a vojskem. Ten se rozhodl z Hradce Králové po sedmileté válce s Pruskem udělat vojenskou pevnost. Se stavbou pevnosti se začalo již v roce 1766. Při výstavbě se mělo využít výhodné polohy města, které je obklopeno dvěma řekami, Labem a Orlicí. Celý systém spočíval v tom, že v případě nutnosti se mělo okolí města zatopit vodou z řek a nepříteli byl tak znemožněn přístup do města.⁹⁵ Císař se osobně zajímal o průběh stavby a několikrát také do města přijel, aby sám zkontroloval, jak pokračuje. V roce 1775 v důsledku nepokojů, které vyvolalo vydání robotního patentu, byla stavba na nějaký čas přerušena. Původem rebelie byla údajná existence dalšího patentu. Vzbouřenci si totiž mysleli, že byl vydán ještě navíc zvláštní patent svobody, který jim ale vrchnost zatajila, a tak se vydali drancovat vrchnostenské statky, kde utajený dokument hledali.⁹⁶ Po překonání nepokojů se ve stavbě pevnosti pokračovalo.

Kvůli pevnosti došlo k velkým změnám v charakteru města. Mnoho světských, ale i církevních budov muselo stavbě ustoupit a byly rozbourány. Centrum města se začínalo

93 MARTINEK, Lukáš. Základní informace o městě. *Hradec Králové: oficiální stránky statutárního města* [online]. 19. 1. 2012 [cit. 2013-02-26]. Dostupné z: <http://www.hradeckralove.org/hradec-kralove/o-meste>

94 LENDEROVÁ, Královehradecká hlavní škola, s. 132.

95 TOMEK, Václav Vladivoj. *Z dějin Hradce Králové*. Hradec Králové: Balustráda, 1997, s. 61.

96 ŠVENDA, František. *Czwrtý Hliněný Obraz Hystorye Králowstvj Českého a Paměť Města Králowé Hradce nad Labem: to gest: Proměny Králowstvj Českého, w Wognách a ztenčenj Města Pewnostj ohraženého w běhu věku 18. sto lety*. W Hradcy Králowé: Pjsmem Jana Frantisska Pospjssila, 1814, s. 144 – 147.

uzavírat a naopak v okolí města se začaly rozrůstat osady nové. Tam se usazovali obyvatelé, jejichž starý domov byl zbořen. Mezi nově vzniklé vesnice patřily například Kukleny, Pouchov, či Plotišť.⁹⁷ Pevnost měla dopad i na další vývoj města. Obyvatelstvo Hradce Králové se koncentrovalo na malém prostoru, díky čemuž se mohly intenzivněji rozvíjet různé aktivity, včetně pozdějšího vlasteneckého hnutí. Na druhou stranu ale tento uzavřený prostor způsobil ekonomickou stagnaci města. Dalším důsledkem bylo, že do města přicházelo stále více vojáků. Ti se prozatím ubytovali v bývalé jezuitské koleji.⁹⁸ Počet vojáků ve městě se ještě zvýšil, když se v roce 1778 schylovalo k další válce s Pruskem. Z toho důvodu byla také v tomto roce předčasně ukončena školní docházka již 1. srpna, protože prostory již existující školy hlavní se využily k dalšímu ubytování pro vojáky. Žáci se do původních prostor mohli vrátit až začátkem školního roku 1779. Ale nejenom škol se dotklo zvyšování počtu vojska ve městě. Kvůli nedostatku prostor musel být na čas přestěhován do Hoříněvsi i krajský úřad.⁹⁹

V době Velké francouzské revoluce se zprávy o ní dostaly i do Hradce Králové. Zde, stejně jako v jiných městech, existovaly různé názory na revoluci. Byli zde tací, kteří ji odsuzovali, ale i ti, kteří podporovali myšlenku svobody. Ani zde ale větší ohlasů francouzská myšlenka nedosáhla. Jednak proto, že Češi byli spíše pro pozvolné změny, než pro revoluci a jednak proto, že došlo ke změně na trůně a nový císař František I. byl proti jakýmkoliv revolučním myšlenkám a novotám, a nastolil tvrdý policejní režim.¹⁰⁰ I přestože město sloužilo jako vojenská pevnost, kde byla shromážděna posádka, boje se během válek s Francií a následných válek napoleonských města příliš nedotkly. Hradec sice byl na čas ve stavu obležení, ale k žádným přímým střetům zde nedošlo.¹⁰¹ Dalo by se tedy říci, že toto období přečkalo město relativně pokojně.

Doba předbřeznová pak patří k jedněm z nejvýznamnějších období Hradce Králové. Město se stalo významným literárním centrem a zázemím řady vlastenců. Osvícenský absolutismus Marie Terezie a Josefa II. sice podporoval germanizaci a centralizaci habsburské říše, díky tomu se ale také začalo rozvíjet mezi obyvateli národní cítění a postupně se vytvořily podmínky i pro vznik národních hnutí. Docházelo také ke kulturní obrodě. Příslušníci české inteligence se snažili posílit český jazyk a literaturu, dosáhnout toho, aby se vyrovnal ostatním evropským jazykům a rozšířit výuku v mateřském jazyce i na středních

97 TOMEK, *Z dějin*, s. 66.

98 TOMEK, *Z dějin*, s. 67.

99 ŠVENDA, *Cžtřrtý Hliněnný Obráz*, s. 197, 199, 206.

100 MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. Hradec Králové: Nadace Historica, 1995, s. 269.

101 SOLAŘ, Jeronym Jan Nepomucký. *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*. V Praze: J. J. Solář, 1868, s. 176.

školách, aby se mohla rozvíjet česky mluvící inteligence. Tyto myšlenky se postupem času šířily z Prahy do dalších měst a dostaly se i do Hradce Králové. Díky šťastné shodě náhod se zde sešly podobně vlastenecky naladěné osobnosti, díky čemuž se zde začala formovat silná vlastenecká družina. Národní vědomí mělo oporu i v krajském hejtmanovi Karlovi von Bienenbergovi (1731 – 1798), a také mezi církevními představiteli. Například biskup Jan Leopold Hay (1735 – 1794; hradeckým biskupem 1780 – 1794) udržoval kontakty s Josefem Dobrovským (1753 – 1829) a podporoval další kulturní rozvoj města.¹⁰² I další hradecký biskup Maria Tadeáš hrabě Trautmannsdorf (1761 – 1819; biskupem v letech 1795 – 1811, roku 1816 se stal kardinálem) patřil k okruhu osob, kterým záleželo na tom, aby se český jazyk dále rozvíjel. Nejenom, že sám prováděl kázání v českém jazyce, ale také povolil výuku českého jazyka a literatury Josefu Františku Rautenkrancovi (1776 – 1817) ve zdejším biskupském semináři. J. F. Rautenkranc zdůrazňoval, že je třeba se učit české řeči a usiloval o zavedení češtiny do škol. Zastával také názor, že je dobré, když kněží mluví jazykem prostého lidu, kázání se pak stávají srozumitelná i pro široké lidové vrstvy.¹⁰³

Velkou zásluhu na rozvoji vlasteneckého života v Hradci Králové měla Pospíšilova tiskárna a knihkupectví. Díky němu zde mohly vycházet české knihy a časopisy, které podporovaly národní uvědomování, a také se u něj scházeli místní, ale i mimohradečtí obrozenci, kteří u něj svá díla vydávali. Ale i další, kteří po Pospíšilovi přišli do Hradce Králové v prvních dvaceti letech 19. století, atmosféru ve městě ovlivnili. V roce 1816 přišel na biskupský seminář v Hradci Králové Josef Liboslav Ziegler (1782 – 1846). Dalo by se říci, že byl pokračovatelem J. F. Rautenkrance, protože stejně jako on, i Ziegler zde vyučoval český jazyk a literaturu. Kromě výuky zdejších studentů, se snažil působit i na veřejnost. Proto pořádal veřejné deklamace, kam zval i obecnost nejen z biskupského semináře. Dalším přínosem, který tyto veřejné české deklamace měly, bylo to, že posluchači mohli přispět penězi na nákup českých knih.¹⁰⁴ Na mladou generaci měli vliv také noví učitelé na zdejší hlavní škole a gymnáziu. Především Josef Chmela (1793 – 1847), Václav Kliment Klicpera (1792 – 1859), či Karel Šádek (1783 – 1854). J. Chmela na gymnáziu vyučoval český jazyk. V. K. Klicpera, který kromě výuky psal i divadelní hry, působil svojí činností jak na studenty, tak i na širokou veřejnost. Oba pomáhali vychovávat další generaci českých vlastenců.¹⁰⁵ Karel Šádek byl učitelem na královéhradecké hlavní škole a současně autorem

102 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 134.

103 MIKULKA, *Dějiny*, s. 272.

104 PEŠEK, Josef. Hradec Králové a jeho gymnasium v době obrození a předbřeznové. In: *Památník gymnasia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*, Hradec Králové, 1936, s. 62.

105 PEŠEK, Josef. *Královehradecká vlastenecká družina: královehradeckým buditelům doby přítomné*. Praha, 1910, s. 1.

několika učebnic. Jako první vytvořil českou učebnici zeměpisu a českou fyzikální terminologii.

Stejně jako i jinde v českých zemích, se zprvu hradecké vlastenectví hlásilo k myšlence slovanské vzájemnosti a objevovaly se zde i prvky rusofilství. Vliv na to měly průchody ruských vojsk městem během napoleonských válek. K velkému Rusku se vzhlíželo s obdivem, protože to byl vlastně jediný slovanský stát, který zůstal samostatný. Ve třicátých letech 19. století ale proruské nálady ochabovaly. Mohlo za to polské povstání v roce 1831 proti carskému despotismu. Hradečtí s rebelanty sympatizovali a podporovali jejich boje. K rozvoji těchto česko – polských vztahů pomohlo také to, že přes Hradec vedla jedna z cest pro emigrující Poláky, kteří se rozhodli po potlačení tamějšího povstání zemi opustit, a tak se s místními obyvateli dostali do užšího kontaktu. Nakonec to vedlo k diferenciaci postojů mezi hradeckou společností. Část Hradeckých nadále sympatizovala s Ruskem, jiní se postavili na stranu Poláků.¹⁰⁶

Ve 30. letech 19. století se také dále rozvíjel zájem o české divadlo. Především to bylo zásluhou divadelních her V. K. Klicpery, který se jimi snažil šířit národní myšlenky. Ohlas v Hradci Králové získalo i založení českého Vlasteneckého muzea v roce 1818 a českého vydavatelství Matice české v roce 1831. Na podporu její činnosti přispívali některé hradecké instituce i jednotlivci. Bylo to například hradecké gymnázium, hradecká obec, Jan Hostivít Pospíšil s rodinou, hradečtí profesori a další z řad studentů, úředníků i měšťanů.¹⁰⁷

Události revolučních let 1848 – 1849 se samozřejmě nevyhnuly ani Hradci Králové. Zprávy o dění v Praze přicházely i sem. Zdejší vlastenci uvítali konec absolutismu a snažili se také mezi lidmi dále šířit osvětu. Za tímto účelem se shromažďovali v osvětově-čtenářském spolku Měšťanská beseda. Zájem mezi Hradeckými vzbudily i volby do českého a říšského sněmu, sem totiž mohl také Hradec Králové vyslat své zástupce. Zvoleni byli nakonec V. K. Klicpera do českého sněmu a Jiří Reichert z Plačic do sněmu říšského.¹⁰⁸ V roce 1848 byl v Hradci ustanoven výbor Slovanské Lípy¹⁰⁹, mezi jejímiž členy byl například i Josef Šrůtek (1822 – 1901, redaktor a překladatel), František Cyril Kampelík (1805 – 1872, český lékař a spisovatel) nebo J. H. Pospíšil. Ten také vydával časopis *Polabský Slovan*, který reagoval na revoluční události. Jinak ale tyto léta proběhly ve městě v poklidu. Jedním z možných důvodů, proč v Hradci nedošlo k žádným větším akcím, bylo i to, že krátce předtím z města

106 MIKULKA, *Dějiny*, s. 279.

107 Tamtéž, s. 281.

108 Tamtéž, s. 286, 289.

109 Spolek pro podporu národního cítění a slovanské vzájemnosti.

odešly dvě významné opory vlastenecké družiny, J. L. Ziegler a V. K. Klicpera.¹¹⁰ V roce 1849 byl proveden ještě poslední pokus o svržení absolutistické vlády, tzv. májové spiknutí, bylo ale odhaleno dříve, než stačilo vypuknout. V souvislosti s tím byli ale Hradečtí obviněni z toho, že také chystají spiknutí proti panovníkovi a že ho chtějí svrhnout. Z toho důvodu bylo 10. května 1849 vydáno nařízení o obležení města: „protože prý zločinný spolek přípravy činí, aby porušil pokoj tohoto města i celé země“.¹¹¹ V důsledku toho město bylo uzavřeno od devíti hodin večer, do čtyř hodin do rána. Nikdo v tuto hodinu nesměl do města vejít. Uzavření města mělo také vliv na zdražení zboží, a navíc na konci roku 1849 v Hradci vypukla epidemie cholery.¹¹² V období Bachova neoabsolutismu sice došlo k utlumení projevů vlasteneckých snah, přesto se je nepodařilo umlčet úplně, a to především u zdejších studentů a jejich profesorů. Na to se po pádu Bachovy vlády v 60. letech podařilo navázat a opět došlo k oživení národního cítění.¹¹³

I přesto, že někteří považují Hradec Králové za jedno z nejvýznamnějších center národního obrození hned po Praze, není to tak úplně pravda. Nelze jistě upřít městu význam, který měl v této době v oblasti rozvoje českého jazyka a literatury, ale v jiných směrech se zdejší vlastenectví již moc neprojevovalo. Jazykem vyšších vrstev a hlavním úředním jazykem byla v Hradci stále němčina. Větší pochopení nezískali vlastenci ani mezi širší veřejností, a to přesto, že se snažili rozšířit svůj vliv i na ni, například vydáváním českých časopisů, či pořádáním veřejných deklamací. Mnozí obyvatelé města dokonce vlastenectví spojovali s jakýmsi zvláštním a výstředním chováním a dívali se na něj s nedůvěrou. Může o tom svědčit i to, že Václav Vladivoj Tomek, ač rodák z Hradce Králové, který navštěvoval jak zdejší hlavní školu, tak i gymnázium, sám uvádí, že vlastenecký okruh se ho za jeho pobytu ve městě příliš nedotkl. Teprve za svého působení v Praze, kde se setkal s F. Palackým, se začíná více seznamovat s vlastenectvím a v souvislosti s tím připomíná ve svých dílech i některé osobnosti z Hradce Králové.¹¹⁴ Co se také lidem na vlastencích nelíbilo, bylo to, že si mezi sebou vykali. Což bylo v té době neobvyklé, protože se obecně ve společnosti onikalo a mnohé lidi to pobuřovalo.¹¹⁵

110 PEŠEK, *Královehradecká vlastenecká družina*, s. 32, 31.

111 PEŠEK, *Hradec Králové*, s. 68 - 69.

112 SOLAŘ, *Dějepis*, s. 192, 193.

113 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 144.

114 MIKULKA, *Dějiny*, s. 281; TOMEK, *Z dějin*, s. 7, 25.

115 PEŠEK, *Královehradecká vlastenecká družina*, s. 31.

3. Vývoj školství v Hradci Králové od šedesátých let 18. století do šedesátých let 19. století

Školství v královehradeckém kraji má hlubokou tradici. Počátky městských škol v Hradci Králové spadají do druhé poloviny čtrnáctého století. Již v roce 1362 se objevuje první zmínka o městské škole při kostele sv. Ducha. Školy městské, nebo také jinak nazývané školy partikulární, se rozdělovaly na tři stupně. Žákům prvního stupně se říkalo abecedáři. Ti se učili číst, psát, počítat a k základnímu učivu patřil také katechismus. Druhý stupeň byl gramatikální, zde si děti osvojovaly základy latiny. Poslední, třetí stupeň, pak byl zaměřen na filozofii a humanitní studia. Druhý a třetí stupeň už byla škola latinská. Nazývala se tak, protože výuka zde probíhala v latině. Latinská škola sloužila jako příprava žáků pro případné další studium na univerzitě. Počet městských škol nejenom v hradeckém kraji, ale v celé zemi postupně během čtrnáctého století rostl. Jednou z příčin tohoto nárůstu bylo založení pražské univerzity, jelikož bylo potřeba mít dostatek vzdělaných studentů, kteří by na ni mohli jít studovat.¹¹⁶ Na začátku 17. století do města přišli jezuité, kteří zde založili svou kolej, ze které se později stalo gymnázium. V souvislosti s tím začínají partikulární školy postupně zanikat.¹¹⁷

V čele školy stál rektor. Ten měl k ruce své pomocníky, oficiály. Druhým nejvýznamnějším postem na škole po rektorovi byl konrektor. Správcem kostelní hudby a zároveň učitelem byl kantor. V nejnižších třídách pak učil sukcentor. Na školách také působili učitelští pomocníci, kterým se říkalo kustos a lokat. Mimo učitelů škola zaměstnávala také školního písaře a důchodního úředníka. Kromě těchto škol městských, existovaly také školy pod správou náboženských řádů při klášterech. V Hradci to byly řády křižovníků špitálních, minoritů, dominikánů a dominikánek, ten byl určen pro dívky. Škola se o své žáky starala, poskytovala jim stravu a chudým dětem i šatstvo. Navíc pokud děti byly přesporní, mohly být ve škole na čas ubytované.¹¹⁸ Vedle těchto zmíněných vzdělávacích institucí, byly později zřizovány elementární školy při jednotlivých farách. V Hradci Králové nezůstalo stranou ani vzdělávání dívek. V roce 1565 zde byla zřízena škola, kde se mohly vzdělávat i děvčata.¹¹⁹

116 DOBIÁS, Bohdan. Šestset let latinských škol v Hradci Králové. In: *Památník gymnasia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*, Hradec Králové, 1936, s. 10, 11.

117 SIMON, Josef. Stručné dějiny gymnasia v Hradci Králové. In: *Památník gymnasia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*, Hradec Králové, 1936, s. 49.

118 SOLAŘ, *Dějepis*, s. 534, 536.

119 CHOLASTA, Martin. Latinské školy v Hradci Králové. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002*. Hradec Králové, 2003, s. 15.

3.1 Základní vzdělání v Hradci Králové

O správu nižších škol se většinou starala místní vrchnost. V případě Hradce Králové to bylo samo město, jelikož Hradec bylo město královské. Gymnázia a univerzitu měla na starost církve. Proto když do Hradce Králové v sedmnáctém století přišli jezuité, převzali dohled nad místní latinskou školou sami a město se nadále staralo pouze o nejnižší stupeň školy partikulární.¹²⁰ Pro něj se používal název škola „plechantská“. Zde se děti učily základům čtení a psaní. Sloužila také jako příprava pro další studium na školách latinských pro ty, kteří chtěli v učení pokračovat a jehož rodiče si to mohli dovolit. Od roku 1755 se na školách po půl roce konaly pravidelné zkoušky, které měly potvrdit, jak žáci zvládli probrané učivo.¹²¹ Když roku 1775 vešla v platnost nová školská reforma, která reorganizovala elementární školství na tři základní typy, školy triviální, hlavní a normální, došlo ke změnám i v Hradci Králové. Obecně se začal klást větší důraz na nižší školství, protože vzdělaný prostý lid byl do budoucna zárukou hospodářského rozvoje. To bylo součástí politiky osvícenského absolutismu, který považoval za nezbytné zvyšovat počet a kvalitu populace. Nejinak tomu bylo i v Hradci Králové. Docházelo ke sjednocování učebních osnov a povinnost školní docházky se rozšířila i na děvčata, což bylo opatření do té doby nevídané. I když prosadit to v praxi trvalo ještě poměrně dlouho.¹²² Jelikož hlavní školy se zřizovaly v krajských městech, což Hradec Králové byl, chtěli místní radní, aby i zde byla hlavní škola založena. Pro tento účel byl také zřízen zvláštní fond, z kterého se měly zaplatit potřebné výdaje. Nová škola zatím neměla dostatečné prostory pro výuku, a tak se děti učily v bývalém školním domku u hřbitova. Až v roce 1777 se děti mohly přestěhovat do nových prostor a rozdělit se do tříd.¹²³ I přestože rodiče žáků z nižších vrstev se zprvu na povinnou školní docházku dívali s nedůvěrou, počet dětí ve škole stále narůstal. V roce 1777 navštěvovalo hlavní školu pouze 91 žáků, ale v roce 1868 to bylo již 311 žáků. Při hlavní škole vznikl také kurs zvaný preparanda, příprava pro budoucí učitele.¹²⁴ V souladu s názory Ferdinanda Kindermanna (1740 – 1801), že prakticky vzdělané děti budou v budoucnu přispívat k rozvoji ekonomiky země, se i na zdejší hlavní škole vyučovalo kromě běžných předmětů také oborům, které měly rozšířit další dovednosti dětí. Takže se zde učilo hospodářským pracím, včelařství, zahradnictví, dívky se učily příst, vyšívat, plést, apod.¹²⁵ Hlavní školy mívaly většinou tři až čtyři třídy. Ta

120 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 14.

121 SOLAŘ, *Dějepis*, s. 555, 557.

122 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 15, 149.

123 Tamtéž, s. 21, 23.

124 SOLAŘ, *Dějepis*, s. 575, 577.

125 DOMEČKA, L. Z dějin národního školství v Hradci Králové. *Královehradecko*. 1930, ročník 8, č. 2, s. 10 – 12.

královehradecká byla původně pouze trojtřídní. Aby mohla být rozšířena o další třídu, musela mít dostatek učitelů. To se podařilo až ve školním roce 1783 – 1784, kdy se zdejší hlavní škola stala čtyřtřídní.¹²⁶

Od roku 1807 vedle čtyř tříd fungovala při hlavní škole také elementární třída pro nejmenší žáky. Ta měla sloužit jako příprava pro hlavní školu.¹²⁷ Základem výuky zde bylo slabikování. Jak Tomek popisuje ve svých *Pamětech*,¹²⁸ souvislé čtení ještě nepatřilo do výuky v elementární třídě. Jinak se tady děti učily trochu počítat a znát některá německá slova. Ani zde nesměla chybět výuka náboženství, tomu byla věnována jedna hodina odpoledne vždy každý pátek.¹²⁹

Díky pamětem, které sepsal Václav Vladivoj Tomek, si i dnes můžeme udělat obrázek o tom, jak vypadala vlastní výuka v první polovině 19. století na hlavní škole v Hradci Králové. Do školy se chodilo ráno v osm hodin a učilo se do desíti, pak měly děti volno a výuka pokračovala odpoledne od čtrnácti hodin do šestnácti hodin. Běžně se do školy chodilo šest dní v týdnu, ale hradecké děti mívaly v sobotu volno, protože se v tento den konal v Hradci pravidelný trh. Kvůli tomu se do Hradce sjížděli obchodníci z širokého okolí a ve městě se zvětšil provoz. Aby se děti nepletly při cestě do školy a ze školy vozům do cesty a nebyly při tom zraněny, radši zůstávaly školy zavřené a děti doma. Co se týče školních pomůcek, moc se jich do školy tenkrát nenosilo. Děti měly s sebou pouze: „*prkénko s držadlištěm polepené na jedné straně abecedau, na druhé otčenášem a cwiky we slabykowání*“.¹³⁰ K tomu nosily ještě slabikář, ten byl německý. V první třídě se vyučovalo třem základním předmětům, psaní, počítání a čtení. Tomek se také ve své knize zmiňuje o tom, že když on navštěvoval hlavní školu, číst se děti tenkrát učily pouze z katechismu, protože žádné jiné čítanky k dispozici ještě neměly. I v první třídě pokračovala výuka náboženství a katechismu. Mládež si tak měla osvojit základy slušného chování a dobrých mravů. Nejmladší žáci se katechismus ještě učili česky, ale modlit se musely v němčině. Ve druhé třídě se počet předmětů zvýšil. K již zmíněným přibyla navíc ještě německá mluvnice a pravopis. Německý jazyk si děti procvičovaly jedenkrát týdně překládáním německých vět do češtiny. Od třetí třídy se již všechny předměty vyučovaly německy. A jelikož se děti na hlavní škole měly připravovat na případné studium na gymnáziu, dvakrát za týden se učily i

126 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 24.

127 DOMEČKA, *Z dějin*, 10 – 12.

128 TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života*. W Praze: w kommissi u F. Řivnáče, 1904 - 1905.

129 TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života*. W Praze: w kommissi u F. Řivnáče, 1904 - 1905, s. 10 – 11.

130 Tamtéž, s. 10.

základům latiny.¹³¹ Čtvrtou třídu již Tomek neodchodil, díky dobrému prospěchu byl totiž přeřazen na gymnázium.

Od roku 1825 byla královehradecká hlavní škola školou krajskou. Což znamenalo, že kromě místních dětí musí přijímat do učení i děti mimoměstské a děti vojáků. V polovině 19. století došlo na hlavní škole k několika změnám, vycházejících z událostí, které se v letech 1848 – 1849 staly a nově zřízeného ministerstva kultu a vyučování. Jednou z nich bylo to, že v roce 1849 ministerstvo zrušilo čtvrté třídy hlavních škol. Místo nich byly zřízeny nižší reálky. V Hradci Králové byla na reálce výuka zahájena v roce 1851. V průběhu let se zrušení čtvrtých tříd projevilo v nedostatku znalostí u těch dětí, které chtěly dále pokračovat ve studiu na gymnáziu. Z toho důvodu byly v roce 1855 čtvrté třídy hlavních škol opět obnoveny, ale nižší reálky zůstaly zachovány.¹³² V roce 1852 hradecká reálka byla navíc rozšířena ještě o druhou třídu. Obě měly sloužit jako přechod mezi základním vzděláním a vzděláním odborným, tedy učením. Další změnou bylo to, že od počátku padesátých let již vyučování chlapců a dívek neprobíhalo společně. Z důvodu dosažení lepší kvalifikace učitelů, prošel proměnou i navazovací vzdělávací kurs pro učitele a vznikl královehradecký učitelský ústav. V roce 1850 byl z původních několika měsíců prodloužen na celý rok a v roce 1852 se pak z jednoletého stal kurs dvouletý.¹³³

Jelikož povinná školní docházka platila od roku 1775 jak pro chlapce, tak pro dívky, vyučování probíhalo v prvních dvou letech školy většinou pro obě pohlaví společně v jedné třídě. Dívky po absolvování druhé třídy ukončily své vzdělávání na hlavní škole, protože tehdy děvčata dále nepostupovala.¹³⁴ Tak to bylo až do počátku 50. let 19. století. Od školního roku 1852 – 1853 byla zřízena nově škola dívčí. Původně byla trojtřídní, ale o dva roky později k ní přibyla ještě třída čtvrtá. Jelikož mezi hlavní úkoly ženy ještě v 19. století byla považovaná především péče o domácnost, tak se na těchto dívčích školách, kromě běžných předmětů vyučovaly i ženské ruční práce. Na škole působili nejprve mužští učitelé, jako na ostatních školách v Hradci Králové. Později se vyučování zde ujaly školní sestry de Notre Dame z mateřince horažďovického. O ohlasu, který dívčí škola měla, může svědčit to, že již v roce 1868 jí navštěvovalo na 500 žákyn.¹³⁵ Vzdělávání dívek se od poloviny 19. století stávalo stále více samozřejmostí. Kromě základního vzdělání si dívky mohly rozšířit znalosti pokračováním ve studiu na vyšších dívčích školách. Jejich počet se v 60. letech zvětšoval a v

131 Tamtéž, s. 12 – 14.

132 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 31, 35, 36.

133 DOMEČKA, *Z dějin*, s. 10 – 12.

134 TOMEK, *Paměti*, s. 10.

135 SOLAŘ, *Dějepis*, s. 578 – 579.

roce 1869 vznikla jednotřídní vyšší dívčí škola i v Hradci Králové.¹³⁶ K dívčí škole v Hradci Králové patřila také opatrovna. Ta svojí činnost zahájila již v roce 1837, ještě před příchodem školních sester, a původně sídlila v jedné ze tříd hlavní školy, která pro ni byla uvolněna. Učitelem se zde stal Tomáš Vorbes (1815 – 1888, pedagog, vyučoval také budoucí učitele). Byla určena pro malé děti, kterým nebylo ještě šest let, a výuka zde probíhala pouze v češtině. Na založení hradecké opatrovny se mimo jiné podílel také Jan Hostivít Pospíšil.¹³⁷

Díky Hasnerově reformě z roku 1869, která iniciovala vznik škol obecných a měšťanských, se královehradecká hlavní škola změnila na školu obecnou. Změny se týkaly i místních dívčích škol. V roce 1877 se v Hradci Králové nacházela dívčí obecná škola, která měla čtyři třídy a trojtřídní dívčí škola měšťanská.¹³⁸

3.2 Střední školství v Hradci Králové

Střední školství mělo v Hradci Králové hlubokou tradici a bylo na vysoké úrovni. Může o tom svědčit to, že do města přicházeli studovat mladí lidé z celých Čech i území dnešního Slovenska. Zdejší partikulární škola měla tedy ohlas i za hranicemi. Po ukončení třetího stupně latinské školy, ti co si mohli dovolit další studia, většinou pokračovali na univerzitě. Díky dosaženému vzdělání mohli odcházet i na studia do zahraničí. Většinou na univerzity v Lipsku, Altdorfu, či Heidelbergu. O kvalitě vzdělání, kterého zde bylo možno dosáhnout, svědčí i fakt, že absolventi mohli bez dalšího studia učit i na jiných latinských školách. Mnozí se také stali profesory na pražské univerzitě. Významným absolventem byl například Jan Ondřejův zvaný Šindel (asi 1375 – 1456, český kněz, rektor pražské univerzity a osobní lékař a astrolog Václava IV. a Zikmunda Lucemburského).¹³⁹

Ve třicátých letech 17. století došlo ke změnám v hradeckém středním školství. V roce 1636 přišli do města jezuité. Zřídili si zde svojí kolej a převzali správu nad hradeckou latinskou školou. Vzniklo tak hradecké gymnázium o dvou třídách. O rok později k nim přibyla třída třetí a čtvrtá, a v roce 1638 také třída pátá. Úplným se gymnázium stalo teprve vznikem šesté vyučovací třídy, která vznikla až v roce 1642.¹⁴⁰ Jednotlivé třídy měly latinské názvy a jmenovaly se rudimenta, principia, gramatika, syntaxis, poetika a rétorika. První čtyři třídy byly gramatikální a dvě další humanitní. Děti se tehdy nerozdělovaly do tříd podle věku, ale podle dosaženého vzdělání a znalostí. Přesto na gymnázium mohly jít děti teprve, když

136 DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 384.

137 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 32 – 33.

138 DEYL, V. Školy v nynějším školním okrese královehradeckém v roce 1841. *Královehradecko*. 1940 – 1941, ročník 18, č. 2, s. 17 – 19.

139 CHOLASTA, *Latinské školy*, s. 12, 15.

140 SIMON, *Stručné dějiny*, s. 49 - 50.

jim bylo deset nebo více let a ovládaly německý jazyk a základy latiny. Jelikož gymnázium bylo vyšším vzdělávacím stupněm a mělo připravovat na další studium na univerzitě, hlavním předmětem zde byla latina, považovaná za jazyk vzdělanců. Bylo zvykem, že latinu v každé třídě učil třídní profesor. Pozornost se kladla i výuce jiných cizích jazyků. Na škole se učila také řečtina a k ní o něco později přibyla i francouzština. Aby děti získaly co největší všeobecný přehled vyučoval se zde i zeměpis, dějepis, matematika, ale i fyzika, či přírodopis. Pro rozptýlení během vyučování měly děti také hodiny sportu. Díky tomu neseseděly pouze v lavicích, ale pečovaly o svoje zdraví a kondici. Každý měsíc se konaly pravidelné zkoušky, u kterých měli studenti předvést, jak si osvojili probranou látku. Nejlepší ze třídy čekala ještě zkouška semestrální, ta se konala na konci každého výukového běhu.¹⁴¹

Zaběhnutý systém fungující na jezuitských gymnáziích narušily změny, které se udály v roce 1773. Toho roku papež Kliment XIV. vydal bulu o zrušení jezuitského řádu. Toto nařízení o zrušení se do Hradce Králové dostalo až v září toho roku a 16. října pak vyšel oficiální příkaz, který nařizoval jezuitům vykonat poslední mše a svůj kostel zavřít. Byla také uzavřena jezuitská kolej. Bývalí jezuité tam směli ještě nějaký čas zůstat, ale jinak kolej měla sloužit jako ubytování novým učitelům.¹⁴² Gymnázia již nespádala pod dozor řádu, ale kontrolu nad nimi převzal stát a byla podřízena krajským hejtmanům. Na školy přicházeli noví učitelé, ale jelikož jich ještě nebyl dostatek, aby se naplnily potřebné kapacity na školách, mnozí exjezuité nadále pokračovali ve vyučování. Poklesl také počet studentů. Gymnázium navštěvovaly povětšinou děti místních obyvatel. Těch přespolních již bylo méně, byly to hlavně děti bohatších občanů, kteří si mohli dovolit vydržovat dítě na školách. Po zrušení nevolnictví měli studenti tu výhodu, že je mohli rodiče dávat na studia bez svolení vrchnosti. Stále ale platilo, že studium na střední škole bylo finančně nákladné a ne každý si ho mohl dovolit. Tento problém se někdy řešil prostřednictvím stipendií, či na studia pro chudé žáky přispívaly penězi určité nadace, ale přesto pro děti z nižších vrstev bylo studium složité. Pokud chtěly být přijaty na gymnázium, musely umět alespoň základy latiny. Ale protože dostatečně vzdělaných učitelů nebylo na venkově mnoho, znalosti latiny si mohly osvojit jen od místního faráře. Další velkou překážkou pro venkovské děti bylo to, že často musely doma vypomáhat s prací a na školu jim tak nezbývalo moc času. Rodiče pak volili snadnější možnost na studia je ani neposílat.¹⁴³

V roce 1777 se na hradeckém gymnáziu zredukoval počet tříd na pět, protože se snížil

141 NĚMEČEK, Jiří. Jezuitské gymnázium v Hradci Králové. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbina v Hradci Králové dne 6. 6. 2002.* Hradec Králové: Balustráda, 2003, s. 40, 43, 44.

142 ŠVENDA, *Cžtwtý Hliněný Obraz*, s. 114, 118, 119, 122.

143 PEŠEK, Hradec Králové, s. 58 - 59.

počet gramatikálních tříd pouze na tři. Teprve v roce 1818 se jejich počet vrátil zpět na původní čtyři a gymnázium bylo zase šestitřídní. Od roku 1784 byla na gymnáziu jediným vyučovacím jazykem němčina. Bylo to kvůli vydanému nařízení, které pro posílení jazykové unifikace ustanovovalo německý jazyk za jazyk vyučovací na všech středních školách. I když od roku 1816 se mohlo češtině na gymnáziu vyučovat soukromě. Ve dvacátých letech 19. století se počet studentů začal zase pomalu zvětšovat. V roce 1828 bylo do první třídy přijato dokonce 69 nových studentů.¹⁴⁴ Jedním z nich byl i V. V. Tomek. Ten na hlavní škole patřil mezi výborné studenty, proto již po třech třídách přešel na gymnázium. Dvacátá a třicátá léta na hradeckém gymnáziu jsou obdobím působení významných osobností, jak o tom píše ve svých pamětech Tomek. Po zvýšení počtu tříd opět na šest se gymnázium rozdělovalo na vyšší a nižší. Mezi nižší třídy patřila parva, druhá třída se nazývala principie, třetí třída byla gramatika a čtvrtá potom byla syntax, v té učil Josef Chmela. Další dvě vyšší třídy tvořila poezie a rétorika, zde vyučoval Václav Kliment Klicpera.¹⁴⁵ Bylo zvykem, že každá třída měla také svého patrona. Na hradeckém gymnáziu to byli sv. Ignác (patron Tovaryšstva Ježíšova), sv. Stanislav, sv. Josef, sv. Alois, sv. František Xaverský a sv. Kateřina.¹⁴⁶

Na základě Exner – Bonitzovy reformy se v roce 1849 hradecké gymnázium rozšiřuje o další dvě třídy. Jsou to třídy filozofické nebo také lyceální. Díky tomu studenti, kteří dále chtěli pokračovat na univerzitě, už nemuseli absolvovat po gymnáziu navazující filozofické učení. A navíc samotné úspěšné složení maturitní zkoušky jim zaručovalo přijetí na univerzitu bez přijímacích zkoušek. Další změnou, která se v revolučním roce udála, bylo to, že se na čas na gymnáziu mohla vyučovat také čeština a mimo to se zde přednášelo česky i náboženství. Jinak se ale v ostatních hodinách stále mluvilo německy. Po celou dobu Bachova neoabsolutismu trvalo prosazování německého jazyka na školách a čeština musela být v ústraní. Až na počátku 60. let se podařilo prosadit jako vyučovací jazyk vedle němčiny i češtinu. Od školního roku 1861 – 1862 vešlo toto ustanovení v platnost.¹⁴⁷ Počet dětí se ve třídách zase začal zvětšovat, proto bylo rozhodnuto, rozšířit místnosti gymnázia i do druhého patra jezuitské koleje. Jednalo se o místnosti: *„jedna síň pro knihovnu žákův, dvě síně pro sbírku přístrojů silozpytných¹⁴⁸ a pro laboratorium, jedna síň pro ředitelství, jedna komůrka pro archiv, jedna síň ke konání porad učitelstva a tři síně prostranné pro třídy paralelní“*.¹⁴⁹ V roce 1864 byla zrovnoprávněna čeština s němčinou a hradecké gymnázium se stalo českým, i

144 SIMON, Stručné dějiny, s. 51; PEŠEK, Hradec Králové, s. 61.

145 TOMEK, *Paměti*, s. 17.

146 NĚMEČEK, Jezuitské gymnázium, s. 84.

147 Tamtéž, s. 44, 84 – 85, 82.

148 = fyzikálních

149 SOLAŘ, *Dějepis*, s. 565.

když tuto změnu císař potvrdil až 18. ledna 1866. Úřední prohlášení gymnázia za české proběhlo až 9. října 1866 výnosem českého místodržitelství.¹⁵⁰

Hradeckým školám se samozřejmě nemohly vyhnout události, které se ve městě odehrávaly. Hradec bylo pevnostní město, proto pobyt vojenských jednotek zde nebyl ničím neobvyklým a v případě potřeby jim muselo město vyjít vstříc a ustoupit. Když se v roce 1778 schylovalo k válce s Pruskem, musela bývalá jezuitská kolej s gymnáziem a biskupský seminář vyklidit prostory pro ubytování vojska a načas se z nich stala kasárna. Protože školní rok začínal až v listopadu a končil v září, musel být tento školní rok kvůli tomu předčasně ukončen již 1. srpna. Gymnáziem se mohlo zpět do svých místností vrátit již počátkem listopadu, jelikož vojsko prostory vyprázdnilo, ostatní školy se vrátily do původních prostor až v roce 1779.¹⁵¹ Během válek s Francií se počet vojáků ve městě opět zvýšil. Hradec Králové totiž fungoval jako shromaždiště vojska a vycvikové zázemí domobrany. Tentokrát bylo gymnázium a hlavní škola využity jako dočasná nemocnice a lazaret pro izolování nemocných, když ve městě vypukla epidemie tyfu a úplavice. Jako náhradní prostory pro výuku se dočasně využívaly domy hradeckých měšťanů.¹⁵² Poté byl ve městě od válečných událostí načas klid. To se změnilo v druhé polovině 19. století, kdy vypukl spor mezi rakouským císařem Františkem Josefem I. a pruským králem Vilémem I. Rozhodující bitva se totiž odehrála právě u Hradce Králové v roce 1866. Školní rok byl kvůli tomu opět předčasně ukončen a místnosti gymnázia byly využívány pro raněné. Ve městě vypukla cholera, proto učitelský sbor odešel z města a školní archiv byl přestěhován do Kutné Hory, dokud se situace zase neuklidnila.¹⁵³

Studenti hradeckého gymnázia a biskupského semináře byli také oporou snah místních obrozenců. Jich nejvíce se totiž dotýkalo působení zdejší vlastenecké družiny, která přispívala k výchově budoucí české inteligence. Národní vědomí se podařilo v Hradci povznést již na počátku 19. století J. M. Rautenkrancovi, který získal povolení vyučovat na biskupském semináři češtinu. Jeho pokračovatelem byl pak J. L. Ziegler. Ten kromě jiného útočil i proti cizím jménům, místo kterých vymýšlel české ekvivalenty. Náklonnost k národnímu hnutí u studentů pomohl zvýšit i příchod Josefa Chmely a Václava Klimenta Klicpery, autorů českých knih a divadelních her, na gymnázium. Hradečtí studenti se také podíleli na vlastenecké činnosti. Například, když se ve městě obnovovala divadelní představení ještě před příchodem Klicpery. V roce 1819 se J. H. Pospíšil rozhodl zorganizovat školní slavnost, kde by se mělo

150 SIMON, *Stručné dějiny*, s. 52 - 53.

151 ŠVENDA, *Cžtwtý Hliněný Obraz*, s. 197, 200, 206.

152 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 135.

153 SIMON, *Stručné dějiny*, s. 52.

odehrát i české divadelní představení a podíleli se na ní právě i studenti hradeckého gymnázia, například František Škroup (1801 – 1862, český hudebník a hudební skladatel, studoval v Hradci Králové). Díky této slavnosti se podařilo vybrat určitou sumu peněz, která se pak použila na nákup českých knih a potřeb pro chudou školní mládež.¹⁵⁴ Studenti také podporovali vydávání a prodej českých knih. Sbírali mezi sebou peníze a společně s některými profesory přispívali na vznik Matice České.¹⁵⁵ Od ní také pocházela většina českých knih v místní knihovně hlavní školy. Další knihy jí pak věnoval J. H. Pospíšil, který se rozhodl obdarovat knihovnu jedním výtiskem každé knihy u něj vydané. Revoluční léta 1848 – 1849 proběhla v Hradci Králové víceméně poklidně. Žádné studentské bouře jako v červnu v Praze se zde nekonaly. Studenti pouze v roce 1849 založili spolek Slávie.¹⁵⁶ V 50. letech 19. století se vláda snažila utlumit a potlačit projevy vlasteneckého cítění. Studentům a profesorům nezbylo než se této nové situaci přizpůsobit. Přesto na českou literaturu nezanevřeli a nadále ji v soukromí četli, díky čemuž se národní duch stále udržoval naživu.¹⁵⁷

Školy potřebovaly mít také dostatek učebnic. Hlavní knihosklady, kde se knihy pro školy tiskly, byly v Praze a Brně. Přesto jich bylo stále nedostatek, proto se učitelé v Hradci Králové rozhodli, že si založí vlastní sklad. Ten se jim sice podařilo zřídit již v roce 1787, ale do provozu byl uveden až 14. února 1794. Postupně se k nim připojovali i učitelé z dalších měst v okolí a brzy rozšířili prodej knih po celém kraji. Těm co učebnice prodávali, se říkalo školní trafikanti, bohužel sklad se brzy projevil jako prodělečný, a proto již v roce 1797 byla jeho činnost ukončena.¹⁵⁸ České učebnice nadále produkovaly jiné knihosklady. Přesto jich stále nebylo dostatek a ani jejich cena neumožňovala, aby ji mohlo mít každé dítě. Proto bylo častým jevem, že ne všichni žáci ve třídě mají všechny potřebné pomůcky. Někdy se to řešilo půjčováním učebnic školou, ale většinou učebnice měli jen učitelé, kteří svým žákům předčítali. O další rozvoj produkce školních učebnic a knih pro děti v Hradci Králové se zasloužil především J. H. Pospíšil. Ten se od 20. let 19. století věnoval vydávání českých knih pro děti a mládež. Během dvaceti let vydal na čtyřicet titulů různých autorů nejen z východních Čech, ale z celé země. Věděl také, že ne všichni si mohou dovolit knížky koupit, proto některé ze svých knih rozdával chudým dětem nebo věnoval knihovně hlavní školy.¹⁵⁹

154 PEŠEK, Hradec Králové, s. 61, 62.

155 MIKULKA, *Dějiny*, s. 280, 281.

156 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 74, 141.

157 PEŠEK, Hradec Králové, s. 69.

158 LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 47.

159 Tamtéž, s. 47, 55, 56, 125.

4. Jan Hostivít Pospíšil

Jan Hostivít Pospíšil patří neodmyslitelně k Hradci Králové. Jeho jméno je zmiňováno v řadě statí a prací o dějinách města. I přesto, že pocházel z chudých poměrů, podařilo se mu vybudovat úspěšný tiskařský podnik, díky kterému se stal Hradec jedním z významných literárních center 19. století. Jaromír Jedlička pro něj ve své knize použil označení „*chlapec, který se proslavil*“.¹⁶⁰

4.1 Život a osobnost J. H. Pospíšila

Narodil se 30. května 1785 v Kutné Hoře. Původně se jmenoval Jan František, jméno Hostivít získal až od Josefa Liboslava Zieglera za své dobré vlastnosti a pohostinnost.¹⁶¹ V době národního obrození byla obliba používat místo cizích jmen jména česky znějící. Kromě Pospíšila lze uvést například Magdalénu Dobromilu Rettigovou (1785 - 1845), či J. L. Zieglera. Jan Hostivít pocházel z chudé rodiny, která bydlela na kutnohorském předměstí, proto mu nebylo dopřáno dosáhnout vyššího vzdělání, než tři třídy německé hlavní školy. Jeho školní docházka navíc byla často přerušována, protože stejně jako v jiných chudších rodinách, musely i děti u Pospíšilů pomáhat s domácím hospodářstvím. To, že nemohl pravidelně navštěvovat školu, ho ale neodradilo od samostatného vzdělávání. Dokázal si vybudovat kladný vztah ke knihám, a když byl poslán na pastvu, brával si je sebou. Díky tomu získal určité znalosti i přesto, že školu navštěvoval nepravidelně. Láska ke knihám ho ovlivnila i do budoucna.¹⁶²

O budoucím povolání měl tedy již od mládí jasno, vyučil se knihtiskařem u Františka Václava Korce v Kutné Hoře (tiskárnu provozoval v letech 1777 – 1807).¹⁶³ Bohužel tehdejší české tiskárny neměly mnoho zakázek, proto bylo pro ně často obtížné udržet si práci, aby nezkrachovaly. Vyrážovat si pomocnou sílu bylo již často nad jejich možnosti, a tak přijímaly mládence pouze do učení, což pro ně bylo výhodné, protože chlapcům nemusely vyplácet plat a získaly další pracovní sílu. Hned po vyučení je ale propouštěly, protože neměly na jejich mzdy. To se také stalo J. H. Pospíšilovi. Novou práci našel nakonec na kutnohorském magistrátu, kde působil jako denní písař a úřední posel. Tato práce ho ale příliš nezaujala, proto se rozhodl roku 1805 vstoupit do dobrovolného mysliveckého sboru. Spolu se sborem

160 JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*. Hradec Králové: Kruh, 1970, s. 9.

161 BENÝŠKOVÁ, Jarmila a František VÍCH. *Literární Hradec Králové: slovníková příručka*. Hradec Králové: Okresní knihovna, 1994, s. 121; DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 464.

162 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 9.

163 DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 464.

bojoval i v napoleonských válkách.¹⁶⁴ Po válce se vrátil do Kutné Hory, kde si hledal nové zaměstnání. Nakonec získal místo písaře u šepmistra Emanuela Davida.¹⁶⁵ Oženil se s Kateřinou Ptačovskou, i přesto, že její otec zprvu se sňatkem nesouhlasil, protože Janova písařská kariéra neměla valnou budoucnost. Nakonec to jeho tchán vyřešil tak, že mu koupil roku 1808 bývalou tibelliovu tiskárnu v Hradci Králové, aby zeť mohl začít rozvíjet svojí vlastní živnost.¹⁶⁶ Tibelliova tiskárna byla původně podporována královehradeckým biskupstvím, které jí také dávalo zakázky. Vydávala tištěnou agendu biskupství, úřadů a škol. Mimoto to tiskla i náboženské, katolické knihy a z toho důvodu byla spojena s protireformačním úsilím. Když se v době osvícenství postupně snižuje vliv a moc katolické církve, tiskárna se dostala do krize. Tiskárnu poté koupil František Bouček, ale nepodařilo se mu ji znovu pozvednout, proto ji roku 1808 prodal J. H. Pospíšilovi.¹⁶⁷

Vést tiskárnu zpočátku nebylo pro Pospíšila vůbec snadné. Neměl prakticky žádnou klientelu a velkou konkurencí mu byly české i německé tiskárny v Praze. Finančně na tom také nebyl nejlépe, takže si nemohl dovolit žádnou pomocnou pracovní sílu. Musel se tedy zaměřit na produkci takových děl, která šla rychle na odbyt a o která byl zájem a na druhou stranu se snažit, aby výtisky nebyly příliš nákladné. Tak vydával různé modlitební knížky, jarmareční a poutní písně, či kramářské písně, po kterých byla mezi lidmi největší poptávka.¹⁶⁸ Již roku 1809 se mu ale podařilo získat stálé zákazníky, kterými byly krajský úřad a biskupství v Hradci Králové. Roku 1811 se stal biskupským, a roku 1813 krajským tiskařem. Měl díky tomu nadále zajištěn pravidelný příjem. Pospíšil tiskl především, podobně jako tibelliova tiskárna, agendu hradeckého biskupství, úřadů a škol. Mohl si také dovolit přijmout svého prvního zaměstnance. Byl jím Václav Váša, který se ukázal jako velmi schopný a spolehlivý spolupracovník, takže pomáhal Pospíšilovi vést účty a v případě jeho nepřítomnosti tiskárnu i vedl.¹⁶⁹ Postupně se Pospíšilova situace začala zlepšovat natolik, že koupil nový dům a přestěhoval tiskárnu do domu č. 85 v Palackého ulici. V roce 1816 založil vedle tiskárny také knihkupectví.¹⁷⁰

V Hradci Králové se v prvních dvaceti letech 19. století začínala formovat vlastenecká

164 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 10.

165 Biografické údaje se mi nepodařilo zjistit. Šepmistr – přední představitel městské správy v horních městech, podřízen přímo panovníkovi.

166 BENÝŠKOVÁ, *Literární Hradec Králové*, s. 121; DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 464; SOLNICKÝ, J. *Hradec Králové a česká literatura: vzpomínky literární*. V Hradci Králové: Tiskem a nákladem L. Pospíšila, 1885, s. 8.

167 JEDLIČKA, *Soupis tisků*, s. 10.

168 BENÝŠKOVÁ, *Literární Hradec Králové*, s. 121.

169 JEDLIČKA, *Soupis tisků*, s. 11, 12.

170 BENÝŠKOVÁ, Jarmila. *Jan Hostivít Pospíšil: personální bibliografie k 210. výročí narození*. Hradec Králové: Okresní knihovna, 1995, s. 5.

družina. Do města přišel Josef Liboslav Ziegler, který začal vyučovat český jazyk a literaturu na zdejším biskupském kněžském semináři.¹⁷¹ Vlastenecké ovzduší mimo jiné ovlivňovali i Václav Kliment Klicpera, který působil na zdejším gymnáziu od školního roku 1818/1819, a Josef Chmela, učitel na královehradeckém gymnáziu od roku 1820/1821.¹⁷² I Pospíšil se stává členem královehradecké vlastenecké družiny. Jeho další působení velmi ovlivnilo přátelství právě s J. Zieglerem, Václavem Hankou (1791 - 1861) a dalšími vlastenci, se kterými si hojně dopisoval, a kteří ho také navštěvovali. To byl také jeden z důvodů, že se v jeho tiskárně zvýšil počet vydaných českých knih a jeho tiskárna a knihkupectví se staly centrem vlasteneckého hnutí. U Pospíšila vydávali své knihy nejen obrozenci z celých Východních Čech a Prahy, například M. D. Rettigová, J. Chmela, J. F. M. Rautenkranc, František Bohumil Tomsa (1793 – 1857), Václav Rodomil Kramerius (1792 - 1861), ale přijížděli za ním i vlastenci ze Slovenska.¹⁷³ Jeho činnost dostává nadále výlučně český ráz.

4.2 Činnost J. H. Pospíšila

Celkově vydal ve své tiskárně na 900 knih. Ve své práci uvádím ale pouze některé, protože nelze se zmínit o všech. V edici s Josefem Chmelou vydává roku 1833 Jana Amose Komenského (1592 - 1670) *Orbis Pictus*.¹⁷⁴ Tento počín měl ve své době veliký ohlas. V době svého vzniku to byla jedna z prvních obrázkových knih a díky Pospíšilovi se mohla dostat v novém vydání i do rukou dětí v 19. století. Znovu vydává i starší českou literaturu a Josefu Krasoslavu Chmelenskému (1800 - 1839) vydává libreto první české opery *Dráteník*.¹⁷⁵ Tento počín vzbudil mezi českou veřejností veliký ohlas a opera se stala velmi úspěšnou. Významná byla i jeho edice všech Klicperových děl z let 1817 – 1827. Údajně nejkrásnějším a také nejvíce nákladným tiskem jsou pak *Roráte neboli Veselé a radostné zpěvy adventní*.¹⁷⁶ Také se podílel na rozvoji českého společenského života, když v roce 1842 vydává sborník *České besedy*. Zde byly sepsány kulturní náplně českých besed, které se pořádaly na podporu rozvoje české sounáležitosti. Kromě knih publikuje i časopisy. Jsou to *Čechoslav* (1830 – 1831), zde byli publikovány překlady ruských a polských článků, ale z cenzurních důvodů po povstání Poláků časopis roku 1831 zanikl. Časopis *Jindy a nyní* (1829), jehož redaktorem byl

171 PEŠEK, Hradec Králové, s. 62.

172 SOKA Hradec Králové, Hradec Králové Gymnásium, inv. č. 1, kniha č. 1.

173 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 19; LENDEROVÁ, *Královehradecká hlavní škola*, s. 138.

174 KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis Pictus. Die Welt in Bildern. Svět v obrazích. Svät v obrazech. Le monde en tableaux*. V Hradci Králové, 1833, cit. dle BENÝŠKOVÁ, *Jan Hostivít Pospíšil*, s. 6.

175 CHMELENSKÝ, Josef Krasoslav. *Dráteník*. Zpěvohra ve dvou dějstvích od Josefa Chmelenského. V Praze: Veronyka ovdovělá Šollová, vedením Jana H. Pospíšila, 1826.

176 *Roráte neboli veselé a radostné zpěvy adventní o vtělení Pána a Spasitele našeho Ježíše Krysta v přečistý život Marye Panny*. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1823.

Josef Kajetán Tyl (1808 - 1856). Zde byly publikovány recenze knih, časopis měl i svojí hospodářskou rubriku a nacházely se zde i články z historie i ze současnosti. *Jindy a nyní* byl roku 1834 změněn na časopis *Květy české*, od roku 1835 už pouze *Květy*.¹⁷⁷ Pospíšil se zajímal o aktuální politické dění a reaguje na něj vdáváním časopisu *Polabský Slovan* v letech 1848 – 1849. Mezi další významná vydaná díla patří i ediční řady *Almanach aneb Novoročenka* (1823 - 1824) a *Česká bibliotéka* (1830 – 1843). Nakladatelská práce ho natolik ovlivnila, že sám se občas věnoval literární činnosti. Psal předmluvy ke knihám, které vydával a někdy i příspěvky do časopisů. Byl také členem Matice české, hradecké Měšťanské besedy a dohlížitelem hlavní školy v Hradci Králové. Navíc překládal díla z němčiny nebo vydával překlady cizích autorů, jako byli Walter Scott (1771 - 1832), Miguel de Cervantes (1547 - 1616), či Johann Wolfgang Goethe (1749 - 1832).¹⁷⁸ Vydaných děl v Pospíšilově tiskárně bylo opravdu mnoho. Některé tisky byly více významné, některé méně, ale celkový literární přínos pro dobu šířícího se národního cítění se mu nedá upřít. Vždyť většina jeho tvorby vycházela v českém jazyce. J. H. Pospíšil se věnoval i donátorské činnosti. Podporoval zakládání knihoven na českém venkově, když tamějším knihovnám daroval své publikace a podporoval tak chudé studenty.¹⁷⁹

J. H. Pospíšil toužil již od začátku rozšířit svoje knihkupectví i mimo Hradec, chtěl se stát předním českým nakladatelem. Jako první chtěl otevřít pobočku ve městě, odkud pocházel, tedy v Kutné Hoře. Tato žádost mu ale byla zamítnuta s tím, že od roku 1806 jsou povoleny tiskárny pouze v hlavních a krajských městech, což Kutná Hora nebyla. Nezbylo mu, než obrátit pozornost do Prahy. Roku 1826 mu bylo povoleno vést zdejší tiskárnu Veroniky Schollové (vedla tiskárnu po smrti svého manžela od roku 1815), samostatným vlastníkem se stal až roku 1828. Další pobočky otevírá v Pardubicích, Chrudimi a Trutnově.¹⁸⁰ Postupně se zlepšuje i vzhled Pospíšilových tisků. Od 20. let přibývají v publikacích ilustrace, díky čemuž jsou knihy pro čtenáře zajímavějšími. Pospíšilovy knihy dostávaly jednotnou zelenou vazbu, hřbety byly oranžové a nápisy na knihách zlatené.¹⁸¹

Tiskárny postupně předává svým synům. Tu v Praze převzal roku 1842 syn Jaroslav. Jan Hostivít řídil již pouze tiskárnu hradeckou. Z Hradce Králové odchází v polovině 40. let Klicpera i Chmela a Pospíšil zůstává osamocen. Již nevydává tolik literatury jako ve 20. letech a probouzí se v něm spíše jeho podnikatelské zájmy, zvažuje, co má vydat a zda se to

177 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 17, 19, 26, 27, 31.

178 DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 465, 467, 468.

179 KVĚTENSKÝ, Vlastimil. *Knihovna Jana Hostivíta Pospíšila: (soupis knih ze sbírek Krajského muzea v Hradci Králové)*. Hradec Králové: Krajské muzeum, 1965, s. 3.

180 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 23, 25; DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 644.

181 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 22; DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 466.

vyplatí. Na sklonku života se nadále zajímal o život ve městě a další průběh národního hnutí, ale do veřejného dění se zapojoval již jen výjimečně, například právě vydáváním časopisu *Polabský slovan*.¹⁸² Jan Hostivít Pospíšil zemřel 8. října 1868 v Hradci Králové. Po jeho smrti tiskárnu převzal syn Ladislav a po něm jeho syn, Ladislav Jan. Ladislav Jan byl také významnou osobností v dějinách města Hradce Králové. Od roku 1880 do roku 1893 byl v městském zastupitelstvu a poté se stal členem městské rady. Zasloužil se mimo jiné o založení Klicperova divadla a zbourání městských hradeb. Po jeho smrti byla Pospíšilova tiskárna odkoupena královehradeckým biskupstvím a roku 1897 přesunuta do Adalbertina.¹⁸³

V Pospíšilově produkci nechybí ani literatura vydávaná pro děti a mládež. Jejím vydávání se věnoval již od 20. let 19. století. Nejčastěji si u něj nechávali tisknout své knihy především regionální autoři. Například M. D. Rettigová si u něj nechávala tisknout své knížky určené mladým dívkám, ze kterých se měly učit slušným mravům, a různé kuchařské předpisy, kterými je Rettigová dodnes známá. Její *Domácí kuchařka*¹⁸⁴ se dokonce stala jedním z neúspěšnějších Pospíšilových tisků. Vydával také literární sborník *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů a učitelů*,¹⁸⁵ kam přispívali například Bohumír Jan Dlabač (1758 - 1820), Vojtěch Nejedlý (1772 - 1844), Michal Silorád Patrčka (1787 - 1838), Matěj Josef Sychra (1776 - 1830), J. Chmela, Josef Myslimír Ludvík (1796 - 1856) a M. D. Rettigová.¹⁸⁶ Dalšími knihami pro děti jsou od Josefa Vlastimila Kamarýta (1797 - 1833) *Poměnky*,¹⁸⁷ či *Myrrhový věneček* Josefy Pedálové (1781 - 1831).¹⁸⁸ Od 30. let 19. století se více věnuje produkci knížek pro mládež. Mezi významné patří knihy *Padesát deklamovánek pro mládež*,¹⁸⁹ sem přispěli svými příspěvky například Karel Alois Vinařický (1803 - 1869), František Jaromír Rubeš (1814 - 1853) nebo Jan Pravoslav Koubek (1805 - 1854). Dále například knížky Pavla J. Šulce (1828 - 1897) *Rozdílné jsou osudy lidské*¹⁹⁰ a *Obrazy světa pro mládež*.¹⁹¹ Více o tom v poslední kapitole a soupisu tisků v příloze práce. Navíc vydává nejen díla českých autorů, ale i překlady, především knih z německy mluvících oblastí. Mezi

182 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 39, 41.

183 BENÝŠKOVÁ, *Literární Hradec Králové*, s. 121; DIVIŠOVÁ, *Encyklopedie*, s. 644, 466.

184 RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Domácí kuchařka, aneb pojednání o masných a postních pokrmech pro dcerky české a moravské od M. Retikovy*. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1826.

185 *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů, a učitelů, jež vydal Jozef Liboslav Ziegler*. Svazek první. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1824.

186 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 19 - 20.

187 KAMARÝT, Josef Vlastimil. *Poměnky anebo rýmované propovědi nábožnosti, mravnosti a maudrosti*. Dárek milé mládeži a mládeže milovníkům. V Praze a Hradci Králové, 1834.

188 PEDÁLOVÁ, Josefa. *Myrrhový věneček, aneb: utrpením přichází se k blaženosti*. V Praze a v Hradci Králové, 1828.

189 SKLENÁŘ, Jan. *Padesát deklamovánek pro mládež*. Sebral Jan Sklenář. V Hradci Králové, 1855.

190 ŠULC, Pavel J. *Rozdílné jsou osudy lidské! Mravné a zábavné povídky pro obecnost české, zvláště ale pro dospělou mládež*. V Hradci Králové, 1854.

191 ŠULC, Pavel J. *Obrazy světa pro mládež*. V Hradci Králové, 1853.

jeho překlady patří pohádka Jacoba Ludwiga Grimma (1785 – 1863) *Veselá přástevnice*,¹⁹² která ale nebyla pro děti, jelikož pohádky nebyly primárně určeny dětem, dále knihy Gustava Nieritze (1795 – 1876) nebo Amalie Schoppeové (1791 - 1858).¹⁹³ Jelikož sám v mládí hodně a rád četl, uvědomoval si, že kniha je významným pomocníkem při výchově dítěte. Poznal to sám na sobě, když v dětství nemohl kvůli domácím pracím pravidelně navštěvovat školu. Určitých vědomostí dosáhl právě díky četbě knih. Proto knížky pro děti a mládež tvoří významnou součást Pospíšilovy tvorby. Ve třicátých letech se sice u něj začal více projevovat spíše podnikatelský zájem, ale jelikož mezi jeho hlavní odběratele patřil hradecký biskup, který knihami odměňoval děti, v produkci dětských knih nadále pokračoval.¹⁹⁴

I přesto, že někdy bývá význam Hradce Králové v době národního obrození přeceňován, nelze mu upřít přínos, co se týče literární oblasti. Díky Pospíšilově tiskárně zdejší vlastenecká družina měla své zázemí, což jistě pomohlo k tvorbě dalších českých knih nejen pro děti, ale i pro širokou veřejnost.

192 GRIMM, Jacob Ludwig. *Veselá přástevnice, aneb rozmanité vypravování, čili pohádky dle Grimmových báchorek*. V Praze a v Hradci Králové: Nákladem Jana Hostivíta Pospíšila, 1832 - 1839.

193 JEDLIČKA, *Soupis*, s. 35 – 36, 39.

194 Tamtéž, s. 36.

5. Četba mládeže v 19. století

5.1 Dějiny čtení

Než přejdu ke konkrétnímu tématu této kapitoly, stálo by jistě za to, věnovat se alespoň ve stručnosti, jak se čtení jako takové vůbec vyvíjelo. Abychom byli vůbec schopni číst a pochopit obsah textu, musíme, jak píše, ve své knize *Dějiny čtení* Alberto Manguel: „*se naučit základní dovednost rozpoznávat společné znaky, které si společnost zvolila k dorozumívání.*“¹⁹⁵ Protože ne všude se mluví stejným jazykem a ne všude se k zapisování používají stejné znaky. Každá společnost se dorozumívá svým vlastním způsobem. Když si člověk určité znaky osvojí, může se naučit také číst.

Až do nástupu osvícenství a jeho zásady, že základní vzdělání by mělo být dopřáno všem, byla výsada umět číst a psát záležitostí aristokracie, popřípadě bohatého měšťanstva. Děti šlechticů v útlém věku učila jejich chůva. Ta byla vybírána velmi pečlivě, protože jejím úkolem bylo i mimo jiné, naučit dítě správně mluvit. Pokud rodina neměla k dispozici chůvu, o výchovu dítěte se starala matka. Obě dvě se snažily, aby si dítě ještě jako malé osvojilo co nejvíce znaků. Výuka probíhala většinou tak, že dětem byly ukazovány a vyslovovány písmena abecedy a děti je musely opakovat, dokud si je nezapamatovaly. Když děti povyrostly, o výchovu chlapců se staral muž vychovatel a dívky zůstaly v péči matky, v případě zámožnějších rodin v péči vychovatelky. Na vzdělávání dívek vůbec existovaly různé protichůdné názory, ale většinou platilo, že dívky z lepších rodin alespoň základní vzdělání vždy měly.¹⁹⁶

Kromě domácího vyučování probíhala samozřejmě i výuka na školách. Systém výuky čtení se po celou dobu vyvíjel. Až do 15. století se řídil starou scholastickou tradicí. To spočívalo v tom, že žáci a studenti se neměli příliš zajímat o obsah textu, namísto toho existovala určitá oficiální kritéria, podle nichž se učili o textu uvažovat. Počátek výuky probíhal všude stejně. Studenti se museli naučit znát nejprve jednotlivé znaky, potom krátká slova a nakonec jednoduché texty. K tomu sloužily abecedy, slabikáře, či sbírky jednoduchých modliteb. Když studenti zvládli tyto první kroky, přešlo se k složitějším příručkám ke čtení. Jelikož ne všichni si mohli dovolit mít vlastní učebnici, tak ji měl většinou pouze učitel, který důležitá pravidla zapisoval na tabuli, a studenti si je přepisovali do sešitů. Bohužel, často jim pořádně ani nerozuměli a nezbývalo jim, než se je učit nazpaměť, jelikož tak to odpovídalo

195 MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007, s. 93.

196 Tamtéž, s. 98 – 100.

požadavkům scholastického učení.¹⁹⁷

V polovině 15. století se ale už našli tací, kterým takovýto způsob výuky nevyhovoval, a navrhli vlastní systém, jak by se měly děti učit číst a chápat text. Jedním z nich byl Louise Dringenberg (narozen okolo roku 1410 – 1490). Ten odmítal staré tradice scholastických učenců a zastával názor, že gramatická pravidla by se měla studentům vysvětlovat. Protože pokud se student učí něco nazpaměť, aniž by pochopil obsah, tak je to zbytečné. Jeho následovníkem pak byl Crato Hofman (1450 – 1501). Ten byl zase toho názoru, že než zahlcovat studenty spoustou pravidel, je lepší přejít rovnou ke čtení textů, které potom se studenty rozebíral. Hofmanovi šlo především o to, aby studenti více pochopili význam textu, než aby jen opakovali naučená slova.¹⁹⁸

Větší rozvoj gramotnosti pak nastal díky osvícenství. V této době se začalo více dbát na to, aby se základní vzdělání rozšířilo i mezi široké vrstvy společnosti. Šlo především o to: „*aby se znalost písma stala mocným prostředkem výchovy veřejnosti.*“¹⁹⁹ To znamená, aby pomáhala vytvářet loajálního poddaného. Tento názor pak sdíleli někteří osvícenští panovníci, u nás Marie Terezie a Josef II. Na základě toho pak byl roku 1774 vydán školský patent. Postupně roste všeobecná vzdělanost, lidé si pořizují více knih, touží po více informacích, než měli dosud a celkově se rozšiřuje osvěta lidu. Přesto nelze ještě hovořit o nějakém masovém rozšíření vzdělanosti. Většina dětí se stěží naučila alespoň třem hlavním dovednostem, což znamená číst, psát a počítat. Hlavními školami prošlo jen 2% chlapců a gymnáziem ještě méně, pouze necelé 1%.²⁰⁰ Dolní vrstvy společnosti zůstávaly nadále většinou méně nebo vůbec nevzdělané. Byla sice zavedena povinná školní docházka, ale děti vesničanů školu často, hlavně během polních prací, ani nenavštěvovaly. A pokud školu vyšly a nepokračovaly ve studiu dál, často ve svých znalostech zakrněly. Z toho vyplývá, že i po vyhlášení všeobecné povinnosti se vzdělávat, byly i nadále pravidelnými čtenáři převážně jen děti z vyšších a středních vrstev společnosti.²⁰¹

Obecně se dá ale říci, že zájem o četbu stoupal. Svůj podíl na tom má i všeobecný technický rozvoj, který nastal po průmyslové revoluci, která se šířila během 19. století s větším, či menším zpožděním, po celé Evropě. Právě díky tomu, že stroje začaly nahrazovat těžkou lidskou práci, která přestávala být závislá na denní době, a také doprava a komunikace se zrychlila, lidem tak zbývalo více volného času než dříve a začali si hledat záliby, kterými by to volno vyplnili. Někteří si našli právě četbu jako svého nového koníčka. Postupně se tedy

197 Tamtéž, s. 101, 104, 105.

198 MANGUEL, *Dějiny*, s. 107, 111.

199 LENDEROVÁ, *Z dějin české*, s. 328.

200 HROCH, *Na prahu*, s. 47.

201 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 330.

začínají rozšiřovat počty čtenářů, kteří nečetli z povinnosti, to znamená kvůli studiu nebo práci, ale četli, protože o to měli sami zájem a četli to, co sami chtěli a co je bavilo.²⁰² Mezi lidmi bylo také oblíbené předčítání. Předčítalo se nejen lidem nevzdělaným, ale již v dobách starověku a středověku se ve vzdělanějších rodinách knihy předčítaly pro pobavení i pro poučení. Tato záliba se přenesla i do 19. století. Předčítání bylo dokonce považováno i za jeden z přijatelných způsobů, jak by se mohla vzdělávat žena.²⁰³ Tento nový koníček vznikl i přesto, že oficiální politika Františka I. volnočasovou četbu neuznávala. Císař byl toho názoru, že přílišná četba jiných knih, než učebnic, kazí dobré mravy dětí. Z toho důvodu také instruoval učitele, aby dětem dávali hodně úkolů na doma a jim tak nezbyl čas pro trávení volného času s knihou.²⁰⁴

Knihy potřebovaly mít nejen své autory a čtenáře, ale také i své vydavatele. Doby, kdy kniha byla ručně psaná, a proto také velmi vzácná, byly už pryč. Díky vynálezu knihtisku se výroba zrychlila, sjednotila a postupně se tento proces vzniku knihy natolik zdokonalil, že se mohly vydávat v daleko větších nákladech než dříve. S tím souviselo i to, že se staly levnějšími a dostupnějšími. Sice ne pro všechny vrstvy obyvatel, ale už i bohatší měšťanstvo si mohlo od dob raného novověku dovolit zakládat své domácí knihovny podle aristokratických vzorů. Mít bohatou knihovnu bylo jedním ze znaků společenského postavení. To, zda se knihy v domácnosti opravdu četly, je už věc jiná. I v 19. století zůstávala kniha: *„distinktivním znakem: zprvu člověka zámožného, pak vzdělance. ... Odtud pramení až nábožná úcta ke knize, snaha uchovat ji v dobrém stavu, odtud pečlivá evidence jednotlivých svazků v rozsáhlých soukromých knihovnách.“*²⁰⁵

Postupem času se tiskárny začaly rozšiřovat. Většina byla soustředěna v hlavním městě, ale během 19. století vznikaly i tiskárny v krajských a okresních městech. Ten, kdo si chtěl otevřít tiskárnu, se většinou stal i nakladatelem a knihkupcem. Takovým příkladem může být právě Jan Hostivít Pospíšil. Poté, co mu tchán koupil tiskárnu, se mu v začátcích příliš nedařilo. Byl jediným zaměstnancem a živil se vydáváním drobných tisků, které se nejlépe prodávaly. Díky svému vlasteneckému cítění se seznámil s celou řadou českých autorů a spisovatelů, díky nim a díky zakázkám hradeckého biskupství dokázal svůj podnik rozšířit kromě Hradce Králové i do dalších měst. Vedle tiskárny otevřel i knihkupectví a stal se i nakladatelem.²⁰⁶ Významným nakladatelstvím byla i Česká expedice, založená roku 1795,

202 Tamtéž, s. 272, 330.

203 MANGUEL, *Dějiny*, s. 154, 159.

204 HROCH, *Na prahu*, s. 102.

205 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 332, 334 – 335.

206 BENÝŠKOVÁ, *Jan Hostivít Pospíšil*, s. 5, 6.

kteřá byla střediskem buditelského úsilí první generace národního obrození.²⁰⁷ Dalšími nakladateli byli například Jiří Josef Trassler (1759 – 1816), který vydával knihy v Brně v letech 1786 – 1816, po něm pak tiskárnu převzala rodina Rohrerů, v Českých Budějovicích Jan František Zdarssa (tiskař v letech 1793 – 1827), nebo v Praze František Alois Jeřábek (tiskař v letech 1814 – 1830), či Veronika Schollová (vedla tiskárnu po svém manželovi v letech 1815 – 1827), jejíž tiskárnu pak přebírá J. H. Pospíšil. Tito všichni byli současníky Pospíšila. Z mladší generace pak můžeme jmenovat například Bedřicha Stýbla, který tiskne v letech 1843 – 1860, či Ignáce Leopolda Kobera (tiskařem v letech 1846 – 1860), oba patří do generace spíše Pospíšilova syna Jaroslava, který převzal po otci tiskárnu v Praze.²⁰⁸

V 19. století se zlepšila dostupnost knih pro běžné čtenáře. Pro chudší obyvatele byla sice kniha stále drahou záležitostí. Svědčí o tom i to, že ne každé dítě mohlo vlastnit ve škole svoje učebnice, proto většinou učebnici měl jen učitel, který z ní třídě přednášel. Začínaly ale vznikat veřejné knihovny a čtenářské spolky, kde se mohli příznivci knih společně setkávat. Právě tyto čtenářské společnosti pak iniciovaly vznik veřejných knihoven. Společností od dvacátých let 19. století neustále přibývalo a knihoven také. Další možností, jak se levně dostat ke knize, byly půjčovny při antikvariátech, kde si lidé mohli libovolně zapůjčit nějakou knihu, pouze za novou se platil určitý poplatek. Během 19. století a počátkem 20. století se kniha stávala stále častějším doplňkem v domácnosti. Soukromé knihovny již nebyly jen atributem bohaté rodiny, ale běžným jevem.²⁰⁹ Postupem času i školní knihovny začaly rozšiřovat své knižní řady o jiné svazky než pouze učebnice. Může o tom svědčit i soupis knih královehradecké reálky, kde je uvedeno na tisíc různých učebnic, monografií, časopisů i odborných tisků. Kromě knih zaměřených na jednotlivé studijní předměty, se v knihovně nacházel Ottův slovník naučný, několik dílů Časopisu českého muzea a Českého časopisu historického, i Masarykův slovník naučný. Nacházely se zde knihy Jana Nerudy (1834 – 1891), Julese Verna (1828 – 1905), Josefa Svatopluka Machara (1864 – 1942), Moliera (1622 – 1673), Josefa Kajetána Tyla (1808 – 1856), Václava Klimetna Klicpery (1792 – 1859), Charlese Dickense (1812 – 1870), Marka Twaina (1835 – 1910) a spousty dalších. Škola získávala knihy z větší částí koupí nebo darem od některé významné instituce nebo osoby. Občas se také stalo, že škola měla i členský podíl na tisku, takže jeden z výtisků vždy připadl i jí.²¹⁰

207 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 335.

208 CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*. Praha: Památník národního písemnictví, 1966 – 1984, s. 338, 341, 381, 383; LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 336.

209 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 336, 337, 338.

210 SOKA Hradec Králové, Knihovny reálky v Hradci Králové, inv. č. 363, kniha č. 158.

5.2 Dítě v 19. století

Bylo zvykem, že především v odborné literatuře se rozděloval život člověka do několika etap. Praktikovalo se to již v dobách starověku a přetrvalo to až do 19. století. V průběhu času se názory na to, kolik etap života vlastně existuje, lišily. Vzniklo několik rozdělení s různým počtem životních cyklů. I v 19. století se otázkou členění života zabývali a jedno rozdělení se nacházelo také v občanském zákoníku z roku 1811 a další například v naučných slovnících. Obecně se ale mělo za to, že dětství tvoří tři fáze. Do sedmi let věku, to je doba, kdy je dítě považováno za nesamostatné a závislé na rodině a je to také doba, kdy je dítě ještě opravdu dítětem. Pak nastává doba, ve které je nejlepší, podle všeobecného mínění, začít se vzděláváním, je to věk sedm až čtrnáct let. Platil názor, že v těchto letech je dítě nejvíce tvárné, a tedy schopné se toho co nejvíce naučit. A nakonec to byla doba dospívání, od čtrnácti let až do dospělosti. Označení konkrétního věku dospělosti se lišilo. Někdy bylo dítě považováno za dospělé již v jednadvaceti letech, podle občanského zákoníku z roku 1811 to bylo až ve dvaceti čtyřech letech.²¹¹ V 19. století se začíná měnit pohled na dítě jako takový. Už není považován jen za malého nedospělého, ale dochází k objevu dětství. Díky celkovým změnám ve společnosti, které přišly společně s průmyslovou revolucí, se začíná více brát zřetel na člověka. S tím souvisí i to, že se lidé začínají k dítěti stavět jinak. Dochází k emancipaci dětství. Přesto ale ještě stále zůstala během 19. století samotnému dětství vymezena jen krátká doba.²¹²

Velká pozornost se kladla výchově dítěte. S ní se podle všeobecného mínění mělo začít co nejdříve, ještě v útlém věku. Hlavním cílem bylo vštípit dítěti základy dobrého chování a mravů a rozvíjet jeho intelekt. K tomu sloužily různé hračky, které děti měly, či písničky a říkadla, co se učily, základním pro výuku dobrých mravů bylo desatero. Již v 19. století převažoval názor, že nejlepší pro dítě je výchova na venkově. Nejen že je tam zdravější prostředí, než například v rozvíjejících se průmyslových městech, ale dění na venkově nabízí mnoho k pozorování. Děti tak dostávají názorný příklad toho, jak to na světě chodí (střídání ročních dob, s tím související práce, starání se o zvířata a domácí práce).²¹³ Raná výchova se všeobecně přenechávala ženám, až když děti povyroستly, začali se o výchovu chlapců starat muži, ať už to byli různí vychovatelé, učitelé nebo otcové samotní.

Ani vztah dětí a rodičů nebyl takový jako dnes. Děti samozřejmě byly vychovávány k

211 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 178 – 179; HALÍŘOVÁ, Martina. *Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012. s. 28 – 29.

212 LENDEROVÁ, *Radostné dětství?*, s. 12, 7, 134.

213 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 182.

tomu, aby ctily své rodiče, ale projevování větší náklonnosti mezi rodiči a dětmi, tak jak to známe dnes, tehdy běžné nebylo. Důvodem k těmto chladnějším citovým vztahům mezi rodiči a dětmi bylo mimo jiné to, že spolu netrávili tolik času jako dnes. Otec byl většinou pracovně zaneprázdněn a neměl na děti tolik času. Ani vztah k matce nebyl bezprostřední. I ona trávila čas často jinak, než s dětmi. Týkalo se to vyšších i nižších vrstev. O děti z vyšších vrstev se staraly vychovatelky nebo chůvy. Matky z nižších vrstev často musely také pracovat, takže se o dítě museli starat buď sousedé, starší sourozenci nebo prarodiče.²¹⁴ Výchova nebyla všude stejná. Důležité bylo, z jaké společenské vrstvy dítě pochází, jaké jsou možnosti rodiny, a v neposlední řadě se výchova odlišovala také podle pohlaví.

Ve vyšších vrstvách společnosti byla obecně účast rodičů na výchově nižší. K dětem se od malička vybíraly chůvy, kojné a vychovatelky. Těm připadla také první výuka dítěte. Učily je mluvit, chodit a vštěpovaly jim první zásady správného chování. Z toho důvodu se proto věnovala pečlivá pozornost výběru správné vychovatelky. Když byly děti starší, jejich výchovu přebírali muži vychovatelé. To se týkalo hlavně chlapců. Dívky zůstávaly v péči guvernanteček, nebo matek. Většinou bylo zvykem, že rodiče mají jiný program než děti a setkávali se pouze v určitých časech, například při jídle. Přesto se v průběhu 19. století začínají objevovat i případy, kdy se rodiče více na výchově dětí podíleli. U chlapců se v dospělosti předpokládalo, že budou zastávat nějakou vedoucí funkci ve společnosti. Tomu byla také zaměřena jejich výuka. Učili se, jak v budoucí funkci obstát. Jejich vzdělávání bylo zaměřeno tak, aby získali znalosti z různých oblastí a měli tak co největší obecný rozhled. Důraz se kladl také na výuku jazyků. Pokud bylo v rodině více chlapců, pokračovatelem rodinné linie byl většinou ten nejstarší, vzdělání se pak pro ty ostatní stalo zárukou toho, že i oni dosáhnou v dospělosti výhodného povolání. Šlechtické děti se učily především doma a do škol chodily jen na pravidelné přezkoušení. Chlapci pak mohli pokračovat ve studiu na vysoké škole, ale většinou to ani nebylo nutné. Studium na univerzitě se očekávalo jen od určitých povolání, jako například právník, lékař, nebo u vysokých úředníků. Nebylo neobvyklé, že i v 19. století ukončovali chlapci ze šlechtických rodin výchovu určitou kavalírskou cestou. Dívky byly zase vychovávány k tomu, aby dobře reprezentovaly svojí rodinu a popřípadě pak i manžela a hlavně se od nich očekávalo, že dají manželovi dědice.²¹⁵

Od chlapců ze středních vrstev se předpokládalo, že se ujmou otcova podniku či řemesla. Jejich výchova tedy byla zaměřena odborně tak, aby získali co největší kvalifikaci v tom určitém svém oboru. Středostavovské rodiny, které na tom byly finančně lépe, si pro děti

214 Tamtéž, s. 182, 184.

215 MACHAČOVÁ, Jana. Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století?. In: JIRÁNEK, T. a J. KUBEŠ (edd.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice, 2003, s. 62 – 64.

mohly dovolit vychovatelky. Pokud ne, o děti se starala matka, která zůstávala v domácnosti. Otec se staral především o to, jak dětem zajistit dobrá studia. Chlapci z těchto společenských vrstev často pokračovali ve svých studiích na univerzitě. Ti, kteří se učili pouze řemeslu, podnikali vandrovní cesty. I v rámci této společenské vrstvy se o péči dívek starala matka. Vedla je k tomu, aby se z nich staly vzorné hospodyně, které se postarají o domácnost a teplo domácího krbu. Ojedinele dívky navštěvovaly i dívčí školy nebo školy klášterní. Od poloviny 19. století se počet dívčích škol začíná rozšiřovat a vznikají také vyšší dívčí školy, které mají děvčatům poskytnout ucelené vzdělání, protože dívky univerzitu nenavštěvovaly. Návštěva takovýchto škol ale nebyla pro všechny, zaplatit školné si nemohl dovolit každý, proto i zde záleželo na finančních možnostech rodiny.²¹⁶

V dolních vrstvách společnosti šlo spíše o to, aby se děti co nejrychleji ujaly práce a ve škole trávily co nejméně času. Na venkově totiž byly děti cennou pracovní silou během celého roku a hlavně v létě. Často je tedy rodiče místo do školy posílali pomáhat na pole, či na pastvu. Příčinou toho, že děti dosahovaly stěží alespoň základního vzdělání, bylo to, že sami rodiče nebyli příliš vzdělání a vzdělání považovali za zbytečné. Neočekávalo se totiž, že by děti pokračovaly ve studiích, naopak bylo běžné, že děti přebíraly hospodářství po rodičích. K práci byly také od mala vychovávány. Jelikož oba rodiče většinou pracovali, o děti se starali prarodiče, nebo starší sourozenci. V tom případě se rodičům hodilo, když se jim narodila nejprve dcera, která se pak mohla o mladší sourozence starat.²¹⁷

Jak už bylo napsáno výše, začala se dětem v průběhu 19. století věnovat větší pozornost. S tím souvisí i vznik knih o správné výchově. U nás takové příručky vznikaly o něco později než v jiných zemích, proto se používaly nejprve překlady zahraničních autorů. Návody ke správné výchově se objevovaly i v kalendářích nebo novinách. Nejrozšířenějším způsobem ale zůstala ústní výměna rad a názorů, ať už skrze kázání faráře nebo prostě jen domluva mezi sousedkami. Za účinný výchovný prostředek bylo považováno také tělesné trestání dětí, i přesto, že to některé výchovné spisy vyvracely. Obecně se mělo za to, že: „*tělesný trest je blahodárným prostředkem zajišťujícím budoucí mravní bezúhonnost dítěte.*“²¹⁸ Kromě bití se děti samozřejmě strašily různými nadpřirozenými bytostmi, jako to známe i dnes. Někdy se strašilo i prostřednictvím postav z pohádek. Ty totiž nebyly vždy určené pro děti a nemávaly šťastný konec. Pokud se děti naskytly poblíž, když se mezi dospělými vyprávěly, mohly tak sloužit jako výchovný prostředek.²¹⁹

216 Tamtéž, s. 62 – 64; LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 207.

217 MACHAČOVÁ, *Jaké bylo dětství*, s. 63 – 64; LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 199, 185.

218 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 181, 183.

219 Tamtéž, s. 183.

5.3 Dítě a četba

Literatura pro mládež není specifikem až 19. století. Objevovala se již v době středověku. Nejednalo se ale o žádná beletristická díla, literatura byla zaměřena hlavně na správnou výchovu dítěte, měla mu vštípit základy správné morálky, zásady cti a nechyběly ani spisy náboženské. Až do vynálezu knihtisku nebyl počet rukopisných výchovných děl příliš velký. Více se tato literatura, určená dětem, rozšířila až po polovině 15. století. Přesto ani pak její počet nebyl nikterak převratný. Často splývala s literaturou pro dospělé, protože rozdíly mezi nimi mnohdy byly jen málo zřetelné, a v knihovnách oba žánry zůstávaly promíchané.²²⁰ Podobně to vypadalo i v období raného novověku. Bylo to zapříčiněno i tím, že schopnost umět číst byla záležitostí jen horních vrstev a nějaké masovější rozšíření knižní produkce pro děti tak nebylo potřeba.

Teprve v době osvícenství, které, jak už bylo napsáno výše, začalo více věnovat pozornost dětem, se počalo zvětšovat i množství dětské literatury. Zasluhu na zvyšování počtu čtenářstva měla tereziánská reforma, díky níž se znalost alespoň nějakých základů čtení rozšířila mezi široké vrstvy obyvatel. S uzákoněním povinného vyučování přibýlo potencionálních čtenářů a bylo tedy potřeba zajistit jim dostatek literatury. Například již v polovině 18. století si jeden obchodník v Anglii jménem John Newbery (1713 – 1767) otevřel obchod s knihami, které byly výhradně určeny jen dětem.²²¹ S rozšířením povinné školní docházky se také objevila potřeba školních učebnic a pomůcek. Ještě na konci 18. století jich ale byl nedostatek. Hlavní pomůckou pro učitele zůstala na dlouhou dobu *Knihy metodní* od Johanna Ignaze Felbigera.²²² Zde se kladl důraz na výrazné čtení. Žáci měli číst všichni společně a nahlas. Při tom se měla pozornost věnovat hlavně plynulému čtení a správnému vyslovování. Po přečtení měl učitel čtený text vysvětlit a pak se děti ptát na různé věci obsažené v textu, aby poznal, jak ho děti pochopily. Takovýto způsob výuky přetrval prakticky až do 80. let 19. století, i přesto, že byl mnohými kritizován. Nejen Felbiger, ale i jiní autoři si uvědomovali, že je potřeba mít dostatek kvalitních knih jak pro žáky, tak pro jejich učitele. Sami se tedy podíleli na produkci nových učebnic a příruček, které již měly odpovídat novému reorganizovanému školství. Jedním z nich byl i Anton Hye (1761 – 1831), nebo Engelbert Jahn (1778, rok úmrtí neznámý), který sepsal *Rádce pro školní čekance, pomocníky a učitele v c.k. zemích*.²²³ První dětská četba byla spojená s četbou ve školách.

220 LENDEROVÁ, *Radostné dětství?*, s. 220; LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 342.

221 LENDEROVÁ, *Radostné dětství?*, s. 220, 219.

222 FELBIGER, Johann Ignaz a Theodor TUPETZ ed. *Methodenbuch*. Prag: F. Tempsky, 1896.

223 JAHN, Engelbert. *Rádce pro školní čekance, pomocníky a učitele v císársk. králov. zemích*. Brno, 1822, cit. dle ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. Proměny čtenářství a funkcí četby dětí od konce 18. do počátku 21. století. In: JIRÁNEK, T. a J. KUBEŠ (edd.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice, 2003, s. 152, 155, 153.

Hlavní pomůckou pro čtení byly čítanky. Díky nim se děti seznamovaly i s první dětskou beletrií. Postupem času se ale začal v literatuře objevovat i samostatný žánr dětské literatury. Vznikaly i zábavné spisy, ve kterých převládala forma povídek. Děti samy jim dávaly přednost, jelikož povídky nebyly příliš dlouhé a nemusely se u jejich čtení dlouho soustředit. Možná překvapí, že pohádky tehdy nebyly určeny primárně dětem, tak jak to známe v dnešní době, ale dospělým, proto se k nim děti dostávaly pouze jako náhodní posluchači, když si je dospělí mezi sebou vyprávěli. V polovině 19. století začaly také vznikat dětské časopisy. V letech 1849 – 1855 to byl časopis *Včelka*. Dalšími byly *Zlaté klasy*, *Štěpnice*, nebo *Budečská zahrada*.²²⁴ V některých pedagogických dílech se připomínalo, že nejen čítanky mohou být vhodnými knížkami pro doplnění výuky čtení a že by se mělo předčítat i z jiných knih. Začínalo se také objevovat přesvědčení, že kniha je mimo jiné dobrým prostředkem výchovy. Proto se doporučovalo, aby se knihy dávaly dětem za odměnu. Zájem dětí o četbu podporovaly i školní knihovny, kde se kromě učebnic nacházely i knihy populárně naučné, či beletristické. Přesto se i nadále v knihách objevovaly také výchovné tendence.²²⁵ Popularitu knihy zvyšovaly knižní ilustrace. Díky nim i děti, které neuměly ještě dobře číst, mohly pochopit, o co v textu knihy běží. Obrázkové knížky také sloužily k názornému vyučování. Rozvoj obrázkových knih souvisel s rozvojem tiskařských technik. Období největšího rozmachu je rok 1800 – 1860, ale první ilustrovaná kniha pro děti u nás pochází již z poloviny 17. století, je to kniha Jana Amose Komenského *Orbis pictus*.²²⁶

V literatuře se odráželo i dění ve společnosti. Proto nelze sledovat vývoj dětské literatury bez ohledu na sociální a kulturní kontext. V první polovině 19. století se totiž v literatuře začínají prosazovat i vlastenecké prvky. S postupně narůstajícím národním cítěním se začali vlastenci snažit o povznesení češtiny na úroveň spisovného jazyka a s tím souvisí i vznik česky psané literatury. Obrozenci se zaměřovali především na lidové vrstvy. Považovali je totiž, v této době rozšiřující se germanizace, za nositele českého jazyka. Mimo to, se díky lidovým masám rozšiřovala základna národního hnutí. Z těchto důvodů se obrozenci snažili dodat na venkovské školy dostatek pomůcek v českém jazyce, které by vychovávaly z mladé generace další vlastence, a odstranily tak absenci českých učebnic.²²⁷ Literatura pro mládež, která se četla ve školách, měla ještě jeden důležitý faktor. Prostřednictvím ní se totiž vlastenecké myšlenky mohly šířit i mezi široké lidové vrstvy. Skrze literaturu se dalo působit vlastenecky i na rodiče, protože jak knížky pro děti, tak knížky pro dospělé nebyly vyhrazeny

224 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 343, 344.

225 ŘEŘICHOVÁ, *Proměny*, s. 153 – 154; LENDEROVÁ, *Radostné dětství?*, s. 223.

226 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 346.

227 TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962, s. 35, 37.

pouze konkrétní cílové skupině, ale informace z nich mohl čerpat každý.²²⁸ Vlastenecké prvky se neobjevovaly pouze v učebnicích. Vznikala i spousta prozaických děl, která se kromě mravního poučení snažila zdokonalovat český jazyk a působit vlasteneckými myšlenkami na děti a širší veřejnost. Je to například dílo Václava Matěje Krameria (1753 - 1808) *Zrcadlo šlechtnosti pro mládež českou*,²²⁹ kde jsou různá mravoučná i didaktická poučení, či *Rozličné povídačky k poučení a obveselení*.²³⁰ Vlastenecké verše pro děti pak psali například Karel Vinařický (1803 – 1869) a František Doucha (1810 – 1884), i když ani v nich nechyběly moralizující prvky.²³¹

Proto, abychom zjistili, co děti skutečně četly, se nelze zabývat pouze literaturou určenou primárně pro ně. Ta totiž často tvořila součást výuky a odrážela tak oficiální výchovná stanoviska, s ní se děti seznamovaly především ve škole. Z toho vyplývá, že taková literatura sice byla čtena, ale často vzbuzovala u svých čtenářů jen malý zájem. Četlo se to, protože se muselo, ale ne protože by si to děti sami zvolily. Proto vyhledávaly i jiné knihy, než s jakými se setkávaly ve škole. Často svá oblíbená témata našly v knihách pro dospělé. Pokud bychom tedy chtěli zjistit skutečný obsah toho, co mládež v příslušném období četla, musíme zkoumat i knihy, které děti mohly číst, i když nebyly primárně určeny pro ně. František Tenčík to nazývá neintencionální část četby. Mezi to se dá zařadit jednak literatura pro dospělé, jednak různé jarmareční tisky, knížky lidového čtení, zábavní četba i náboženská literatura. S tím vším se mohly děti doma nebo na veřejnosti setkat a ze všeho čerpat informace, které pak také tvořily součást výchovy dítěte.²³²

Neintencionální část četby je dle mého názoru nejdůležitější pro pochopení specifické oblasti dítěte jako čtenáře. Zjistit ale, co všechno děti mimo jim určené knihy četly, je poměrně obtížné. Hodně záleželo na tom, ze které rodiny dítě pocházelo, zda rodiče sami četli a vedli k tomu i své děti, anebo naopak ve čtení viděli jen něco, co odtahuje jejich potomky od domácích prací. Nezřídka se totiž objevovaly názory, že trávení volného času četbou je škodlivé a znamená ztrátu času. Mezi částí veřejnosti toto mínění převládalo až do konce 19. století. Argumentovalo se tím, že se kvůli tomu zanedbávají běžné úkoly a lidé se také četbou odcizují skutečnému světu. Podporovala se více četba knih vzdělávacích, ale méně už těch populárních. Proto existovala různá doporučení co dovolit dětem číst. Ty malé neměly číst nic jiného než čítanku, starším dětem už bylo povoleno občas číst některou zájmovou literaturu i

228 Tamtéž, s. 41.

229 KRAMERIUS, Václav Matěj. *Zrcadlo Sslechtnosti pro Mládež Českau*. Praha: J. J. Vetterl z Wildenbrunu, 1817.

230 KRAMERIUS, Václav Matěj. *Rozličné powjdačky k poučenj a k obweselenj*. Tábor: Tiskem Aloisa Josefa Landfrasa, 1843, cit. dle TENČÍK, *Četba*, s. 92 – 93.

231 LENDEROVÁ, *Z dějin*, s. 344.

232 TENČÍK, *Četba*, s. 12, 8, 10, 21.

doma a teprve až od určitého věku jim mělo být povoleno knih více. Dá se říci, že v 19. století ještě převládal názor, že kniha má být hlavně zdrojem mravní výchovy mládeže, než potěšením.²³³

233 ŘEŘICHOVÁ, Proměny, s. 156, 159.

6. Literatura pro mládež v nakladatelské produkci J. H. Pospíšila

Literatura pro mládež byla poměrně hojně zastoupena v celkovém počtu Pospíšilem vydaných tisků. Jejich celkový počet je kolem sto padesáti, přičemž mnoho knih mělo i svá druhá vydání. Nemálo bylo i těch, které byly vydány více než dvakrát. Obecně se předpokládalo, že všechny knihy měly děti nějakým způsobem poučit. I když to byly třeba jen povídačky pro zábavu, vždy se mezi řádky skrývalo nějaké ponaučení nebo rada, jaký by měl člověk být a čeho by se měl vyvarovat. Z toho důvodu jsou mezi Pospíšilovými tisky z velké části zastoupeny mravoučné povídky nebo náboženské příběhy, které obsahují poučení už sami o sobě. Pospíšil vydával i dostatek pedagogických tisků, které v mnoha důvodech vznikaly proto, jak sami autoři v úvodu uvádí, že takové učebnice v češtině zatím nebyly. U spousty knížek je vidět, že se tehdejší autoři snažili o to, aby děti měly dostatek literatury psané v českém jazyce a posilovalo se tak jejich vlastenecké cítění. Je to vidět i v některých názvech knih, kde je uváděno, že je to pro vlastenecké dcerky a syny. A když se to neobjeví v názvu, je to zmíněno v úvodu. Takovým příkladem je M. D. Rettigová, ta vždy nezapomněla v úvodu uvést, že její knížky jsou určeny vlastencům, buď pro jejich zábavu, či poučení. Na druhou stranu se ale nedá říci, že by tím byl Hradec Králové výjimečný, takové zaměření tisků prostě odpovídalo tehdejší době, době národního obrození a jejím snahám rozšířit česky psanou literaturu. Město mělo jen to štěstí, že se v něm nacházela tiskárna a tiskař, který snahy českých obrozenců sdílel, a mohlo se tak stát jedním z významných literárních center.

Bylo jedno, zda knížka byla určená chlapcům nebo dívkám, zda byla nějakou pedagogickou příručkou nebo jen sbírkou pro obveselení, vždy se v příběhu nacházelo nějaké poučení nebo rady. Mohly být viditelné, kde vyplývalo již z názvu, co od knihy očekávat nebo skryté mezi řádky. Zaměření dětské literatury bylo tedy primárně výchovné, teprve pak přicházelo na řadu pobavení dětí. Většina Pospíšilových knih pro mládež byla v češtině. I to odpovídá době, ve které tyto knihy vznikaly. Vlastenecký okruh kolem Pospíšilovy tiskárny se snažil především o to, aby bylo vydáváno co nejvíce literatury v češtině. Nejlépe ještě takové, která bude vychovávat další vlastence, proto na to autoři ve svých dílech často upozorňovali.

Podle soupisu, který se nachází na konci práce, je možné tvrdit, že Pospíšil měl velký podíl na tom, že v první polovině 19. století vycházelo dostatek nové literatury pro děti a mládež, v češtině i v němčině. Ale také díky němu se znovu tiskly i díla staršího vydání, například *Orbis pictus* od Jana Amose Komenského. Díky tomu měly děti i učitelé na výběr,

ze které učebnice se budou učit pravopis, nebo kterou knížku si vyberou, až budou chtít kousek své volné chvíle věnovat četbě.

Chtěla bych teď zde uvést pár příkladů literatury pro děti a mládež vydávanou J. H. Pospíšilem. Rozdělila jsem je do pěti podkapitol, ve kterých na konkrétních příkladech ukážu, proč takové knihy vznikaly, či co bylo jejich obsahem.

6.1 Metodologické návody a příručky jak se stát dobrým učitelem

Mezi literaturu pro mládež zařazuji i různé příručky, které byly vydávané pro učitele, jelikož se děti také týkaly. Základním úkolem těchto návodů bylo, aby sloužily jako vzor proto, jak být dobrým učitelem. Do zrušení jezuitského řádu a omezení církevního dohledu nad školami, který provedla Marie Terezie, měli výuku ve svých rukou především duchovní představitelé, jezuité nebo piaristé. Když ale bylo školství předáno do rukou státu, začali na školách působit více světské učitelé. I když na některých místech, kde byl nedostatek nových učitelů, zůstávali dočasně vyučovat i bývalí exjezuité, jako například na hradeckém gymnáziu. Noví učitelé často přicházeli na školy, sotva sami ukončili své vzdělání a nebyly na takovou úlohu dostatečně připraveni. Z toho důvodu začaly vznikat všelijaké příručky, či návody pro učitele, které sloužily jako příprava pro toto povolání, aby ho dotyčný prováděl správně a stal se tak dobrým vychovatelem další generace.

Já sice uvádím v soupisu pouze ty příručky, které vydal J. H. Pospíšil, ale nad přípravou učitelů se zamýšlel již J. I. Felbiger. Ještě když působil v Zaháni, sepsal rozsáhlý soupis návodů *O vlastnostech, vědomostech a chování dokonalých učitelů*, který by si měl osvojit každý, pokud by se chtěl stát učitelem.²³⁴ Hlavní jeho příručkou pak ovšem byla, i v našich zemích, *Methodenbuch*.

V takovýchto příručkách se obecně vyskytovaly na prvním místě rady, jaký by měl správný učitel být. Což znamená, jaké by měl mít vlastnosti a jak by se měl chovat, aby byl dobrým vzorem a příkladem pro své chovance. Například Aleš Pařízek (1748 – 1822) ve svém *Orazu dokonalého učitele*²³⁵ doporučuje, aby učitel měl dobré a povolné srdce, měl by být pracovitý, přívětivý a měl by také cítit náklonnost k dětem. Navíc uvádí, že musí mít nejen dostatečné vzdělání pro toto povolání, ale měl by se také i po škole neustále vzdělávat a

234 FELBIGER, Johann Ignaz von. *Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute*. Bamberg – Würzburg, 1772; cit dle ŠTVERÁK, Vladimír a Jan MRZENA. *Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství*. Praha: 1986, s. 32.

235 PAŘÍZEK, Aleš. *Obraz dokonalého učitele*. Hradec Králové, 1822.

doplňovat své znalosti. Kromě vlastností dobrého učitele se zde nacházely i návody, jak postupovat při výuce dětí, aby vykládanou látku přednesl učitel dětem co nejsrozumitelněji a ony ji mohly snáze pochopit. Rady se týkaly jak menších dětí, ke kterým bylo zapotřebí přistupovat tak, aby se jim škola nezošklivila, ale naopak, aby děti získaly ke škole kladný vztah.²³⁶ Tak těch starších, při čemž se zdůrazňovalo, na co klást důraz, či jak postupovat při výuce jednotlivých předmětů. V knize Bernhardta Overberga (1754 – 1826) *Navedení k náležitému školnímu vyučování*²³⁷ jsou k tomu na konci příručky ještě uvedena všeobecná pravidla jakým způsobem učit děti konkrétní předměty, tedy například číst, psát, počítat, apod. A navíc jsou ke všemu přiděleny příklady, jak na to.

Na druhé straně byla v příručkách různá doporučení, na co by měl učitel dbát, popřípadě jak se připravit na vykonávání svého povolání v cizím prostředí. Pařízek například uvádí, že se doporučuje, aby učitel, který přichází vykonávat své povolání do neznámého prostředí, nejprve poznal povahu a smýšlení místních obyvatel, aby věděl, co od nich může očekávat. Kromě toho by se měl také starat o to, aby škola byla v dobrém stavu.²³⁸ Mimo to se v některých návodech nacházely i povinnosti, které by měl dobrý učitel plnit, zmiňuje se o tom ve svém *Navedení* i Overberg. Podle něj by měl správný učitel dbát na dobrou přípravu před samotným vyučováním. To znamená, aby si stanovil, co chce ten den děti učit, zda tomu sám rozumí a měl by si připravit i to, jak dětem probíranou látku vysvětlí, aby ji snadno pochopily. Kromě toho Overberg také doporučuje, aby ten, kdo chce vykonávat učitelské povolání, byl zdravý a bez tělesných vad, jinak si prý nezjedná patřičný pořádek a autoritu ve třídě.²³⁹

Obě příručky vydané J. H. Pospíšilem, které zde uvádím jako příklad, tedy Pařízkovu a Overbergovu, jsou v zásadě velmi podobné. Na začátku jsou vždy uvedeny vlastnosti a schopnosti, které by měl správný učitel ovládat. Dále pak rady a doporučení, jak správně vychovávat děti, což se netýká jen postupu při vyučování. Učitel by měl především vést děti k tomu, aby byly poslušné, zdvořilé a pilné a naopak, aby se vyvarovaly špatných vlastností, jako jsou lež, pomluvy a nadávky. V obou případech se také klade důraz na to, že sám učitel má být dětem vzorem. Autoři jistě doufali, že se buď ta jejich, nebo podobná příručka dostane do rukou všem začínajícím, ale i zkušenějším učitelům a pomůže jim k tomu, stát se dobrým vychovatelem.

236 PAŘÍZEK, *Obraz*, s. 5, 37.

237 OVERBERG, Bernhardt. *Navedení k náležitému školnímu vyučování pro učitele, pěstouny dítek a školní pomocníky*. Hradec Králové, 1825.

238 PAŘÍZEK, *Obraz*, s. 14.

239 OVERBERG, *Navedení*, s. 38, 33.

6.2 Učebnice k výuce českého jazyka

V první třetině 19. století postupně sílilo národní cítění a čeští vlastenci si uvědomovali, že chybí dostatek kvalitních učebnic pro výuku v českém jazyce. V češtině se sice učilo ze začátku pouze v nejnižších třídách, ale od roku 1816 bylo povoleno vyučovat češtinu i na středních školách, tam, kde to bylo potřeba, tedy především v českých nebo smíšených oblastech. Vzorové učebnice pro výuku se ale tvořily již dříve. Zprvu se používaly učebnice německé. Jako první sloužila za vzor výuky již zmiňovaná *Methodenbuch* od J. I. Felbigera. Kromě toho začaly postupně vznikat další učebnice mluvnice, ty byly převážně německé a do češtiny se překládaly. Tyto první knihy, které byly vydávané pro výuku českého jazyka, ale nebyly dostatečné. To vedlo autory k sepsání nových, kvalitnějších učebnic, podle kterých se mohly děti učit. Za základní příručku byla až do poloviny 19. století považována Pařízkova *Pravidla české dobropisebnosti*.²⁴⁰ Poprvé vyšla již na počátku 19. století, v Hradci Králové byla vydána až v roce 1831.

Já zde jako příklad toho, jak taková příručka vypadala, uvádím dílo *Pravidla dobropisebnosti české* od Jana Josefa Nepomuka Filziga (1785 – 1837),²⁴¹ který při tvorbě této knihy vycházel právě z již zmiňované Pařízkovy učebnice. Již z názvu vyplývá, čím se knížka zabývá. Je to přehled dobových pravopisných pravidel k výuce psaní ve školách s konkrétními příklady a ukázkami. Základem výuky podle Filziga je přednést dětem nějaký příklad a teprve z něj vyvodit určité pravidlo. Tento způsob je podle autora u dětí oblíbenější, jelikož mají pocit, že když v příkladu hledají určité pravidlo, tak ho sami ustanovují a více se o to zajímají. V učebnici jsou podrobně rozebírány jednotlivé části slov a vět, čemuž jsou věnovány jednotlivé kapitoly. Jsou zde tedy probírány například samohlásky, dvojhásky i jednotlivé slovní druhy. V 19. století rozeznávaly ale poněkud jiné slovní druhy než my dnes, byly to samostatné jméno, soujméno, početní jméno, místojméno, sloveso, účastník, příslovce, předslovce, cytoslovce (opravdu psáno s y) a pojslovce.²⁴² Pozornost je zde věnována i každému písmenu zvlášť, u každého je vysvětlen pravopis a výslovnost s jednotlivými příklady ve větách. Kromě toho učebnice obsahuje i pravidla k psaní diakritických znamének, tedy kdy je použit a jak. Názvy znamének se také používaly jiné než dnes. Pro zajímavost, například čárka se označovala jako přetínek, tečka byla pich, vykřičník byl zvolavník a středník byl femikolon.

240 PAŘÍZEK, Aleš. *Pravidla české dobropisebnosti praktickými příklady vysvětlená pro učitele českých škol, zvláště pak pro kandidáty auřadu učitelského*. V Hradci Králové a Praze, 1831; cit. dle ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura na*, 1986, s. 80.

241 FILZIG, Jan Josef Nepomuk. *Pravidla dobropisebnosti české*. Hradec Králové, 1827.

242 FILZIG, *Pravidla*, s. 280, 7 – 14.

Podobných příruček správného pravopisu vznikalo během 19. století několik. Bylo to dáno snahou o posílení pozice pravopisné češtiny, která si postupně nacházela cestu i na školy, ale chyběly vhodné učebnice. Jako další příklad uvedu učebnici J. L. Zieglera *Mluvnice česká*.²⁴³ Prakticky se dá říci, že se velmi podobá učebnicím, které byly vydané o několik let dříve. Také je zde podrobně rozebráno z čeho se vlastně skládají slova. Jak se každé té části říká, tedy co je slabika, hláska, malé a velké písmeno, apod. Pak následuje přehled pravopisných poučení. Probírá se zde psaní malých a velkých písmen, *ě* a *ie*, psaní *y* a *i*, kdy psát ve větě čárku, plus jsou k tomu vždy uvedeny patřičné praktické příklady. Zieglerova učebnice není ale jen pouhou příručkou, kde jsou obsažena pravopisná pravidla, jsou zde uvedena i poučení, jak správně vyslovovat a nekomolit slova. V učebnici jsou rozebrány i jednotlivé slovní druhy. Zde lze vidět, že pravidla nebyla pevně zakotvená, jelikož některé slovní druhy se liší od těch, které uvádí ve svých *Pravidlech dobropisemnosti* J. Filzig. Ziegler rozeznává tyto slovní druhy: podstatné jméno, jméno spolustatné, jméno početní, místojména, časoslovo, příslovce, předslovce, pojslovce a citoslovce.²⁴⁴

Každá učebnice se snažila zachytit pravopisná pravidla, která se právě používala a byla považována za správná. Z toho důvodu mohl někdy vzniknout v obsahu jednotlivých knih rozdíl, jako například v počtu slovních druhů. Struktura učebnic ale byla podobná.

6.3 Čítanky

Čítanky vznikaly současně s učebnicemi mluvnice. Podobně jako ony, i čítanky měly nejprve svůj vzor v německých originálech. Buď se používaly německé překlady, nebo vznikaly české, ale podle německého vzoru. Čítanky a slabikáře tvořily základ výuky. Při ní se obecně postupovalo takto, žáci si nejprve měli osvojit znalost jednotlivých písmen, které se pak naučili skládat do slabik. Když zvládli tento první krok, mohli začít sestavovat slabiky do slov a číst krátké věty. V první třídě se četlo pouze v češtině, až od třídy druhé si začaly děti procvičovat i německý jazyk.²⁴⁵ Kromě slov a jednoduchých textů, podle kterých se měly děti naučit číst, se v čítankách nacházely i metody pro učitele, jak by měli při výuce postupovat. Například Jan Svoboda (1803 – 1844) ve své čítance *Malý čtenář*²⁴⁶ uvádí tento postup: učitel má slovo vždy nadepsat na tabuli, děti ho mají přečíst a poté mají stejné slovo vyhledat v knížce a opět ho přečíst. To určité slovo se má rozebrat, jednotlivé slabiky a hlásky musí děti

243 ZIEGLER, Josef Liboslav. *Mluvnice česká*. Hradec Králové, 1850.

244 ZIEGLER, *Mluvnice*, s. 40.

245 ŠTVERÁK, *Pedagogická literatura*, s. 79.

246 SVOBODA, Jan. *Malý čtenář neb čítanka pro malé dítky*. V Praze a Hradci Králové, 1840.

učitelovi říci a on je pak napíše na tabuli. Učitel dětem vysvětlí, z čeho se slovo skládá, co znamená a z písmen na tabuli sestaví nové slovo a celý systém se opakuje.²⁴⁷

Metody čtení se během času vyvíjely. S novou metodou výuky přišel již František Šumavský (1796 – 1857). Jeho *Malou čítanku*²⁴⁸ vydal J. H. Pospíšil o rok později, než tu Svobodovu. Základem tohoto nového stylu v učení je to, že se děti nemají učit nejprve hlásky a abecedu, ale rovnou mají začít číst celá slova. Abeceda a slabikování se má brát až později. Doporučuje se, aby se děti učily číst kolem pátého až šestého roku věku. Zároveň je potřeba, aby když dítě začíná číst, znalo věci kolem sebe jménem, protože pokud si dítě umí určitou věc nebo slovo vybavit jak se říká a jak zní, lépe pak pochopí jak ho číst. Z toho důvodu se při čtení začíná lehčími slovy, která děti již znají z běžného života a postupně se přechází k těm složitějším. Učitel má dětem při výuce ukazovat slova napsaná na papíře nebo na tabuli, přičemž slovo má být rozdělené podle slabik, které se pak různě promíchají a děti je mají spojovat zase zpět do správného slova. V učebnici se pak nachází příklady slov, které se mají ke čtení použít. Nejprve jsou uvedena slova jednodušší, trojslabičná. Slova jsou rozdělena do slabik, př. ma li na, zá ho ny, ja go da. Když se děti naučí zacházet s těmito kratšími slovy, přidá se další slabika (ru ka vi ce), a tak se postupně dále přechází na stále delší slova, až se začnou spojovat i do krátkých vět. I ve větách jsou slova stále rozdělena na slabiky. Až pak by se měly děti naučit abecedu. Podle toho je také Šumavského čítanka koncipována, teprve po počátečním výkladu je v učebnici vypsána abeceda malých a velkých písmen, která je tištěná jak švabachem, tak běžným tiskem.²⁴⁹

Podobně jako v dnešních slabikářích, se i tehdy v čítankách rozebíraly jednotlivá písmena, každé zvlášť. Ke každému písmenu bylo uvedeno buď slovo, nebo krátká věta, aby se děti naučily to písmeno poznat. Šumavského čítanka je v tomto podrobnější. Každému písmenu je zde věnován malý odstavec, kde jsou vysvětlena různá pravidla, která se při psaní k němu vztahují a krátké věty, kde je to písmeno obsažené. Navíc jsou k tomu také přiřazeny obrázky věcí, které začínají na to konkrétní písmeno, aby si ho děti snáze zapamatovaly. Obrázky v učebnici byly důležité, díky nim byla učebnice pro děti zajímavější.

247 SVOBODA, *Malý čtenář*, s. 5.

248 ŠUMAVSKÝ, František. *Malá čítanka s několika abecedami jakož i navedení ke čtení a k pravopisu*. Praha a Hradec Králové, 1841.

249 ŠUMAVSKÝ, *Malá čítanka*, s. 81 – 84.

6.4 Další učebnice

V první polovině 19. století nevznikaly samozřejmě pouze učebnice mluvnice a čítanky. I další předměty, které se ve škole vyučovaly, potřebovaly mít kvalitní učebnice. Pospíšil vydal několik učebnic pro výuku počítání, úspěch měl i *Všeobecný zeměpis* od Karla Šádka (1783 – 1854), učitele na královehradecké hlavní škole, který vyšel v několika vydáních. Kromě toho Šádek byl především autorem novodobé fyzikální terminologie a sepsal také dílo *Přírodoskum neb fyzyka*.²⁵⁰ Pospíšil vydával i další učebnice, například učebnici o mírách zemských nebo strojnictví a mechanice.

Za všechny uvedu příklad početní učebnice od J. B. Beichla *Pravidla k počítání z hlavy*.²⁵¹ Beichl²⁵² tuto učebnici napsal, jak v úvodu říká, protože si byl vědom, jak užitečné může být umět počítat z hlavy a jelikož pro takovou výuku nebyl dostatek vhodných učebnic, rozhodl se, že sám takovou sestaví.²⁵³ Kniha je velkou příručkou, ve které jsou uvedeny návody k tomu, jak se naučit sčítat, odčítat, násobit a dělit z hlavy, alespoň co se lehčích příkladů týče. Ke každé této matematické sekci jsou uvedeny příklady, jakési slovní úlohy, podle kterých si děti mohly naučené věci procvičit a ze kterých je mohl učitel poté zkoušet. Kromě těchto hlavních početních úkonů je v učebnici uveden, pro lepší přehled dětí, i rozpis základních měr, vah a mincí, které se v té době používaly. Je zde uvedeno, co která jednotka znamená, jaké jsou další označení a příklady jednoduchých převodů jednotek.

Velmi mě také zaujala učebnice zeměpisu od K. Šádka. Je přehledně zpracovaná a zajímavě sepsaná. Učebnice má celkem tři díly a každý z nich je věnován jiné zeměpisné oblasti. Jak sám autor v předmluvě říká, učebnice byla sepsána, protože 8. července 1819 bylo vydáno nařízení, aby se na školách vyučoval zeměpis a dějepis. A jelikož nebyl k dispozici žádný zeměpis v češtině, bylo to podnětem k tomu, aby Šádek takový sepsal. V práci o nebeských tělesech vychází Šádek z práce hvězdáře Bode, který působil v Berolině,²⁵⁴ ale v dalších částech již vychází z hodnověrných zeměpisů zahraničních autorů. Sám říká, že dalším důvodem napsání *Všeobecného zeměpisu* byl ten, aby mládež očistil od všelikých pověr a předsudků, které se mezi lidmi udržují a aby lidé získali větší povědomí o krajinách, o kterých čtou v novinách. Šádek také doporučuje, že se tato jeho učebnice může použít i jako početnice a pravidlo tehdejšího pravopisu. Na začátku se autor věnuje obecnějším pojmům,

250 ŠÁDEK, Karel. *Všeobecný zeměpis neb geografia*. Hradec Králové, 1822; ŠÁDEK, Karel. *Přírodoskum neb fyzyka čili učení o přirozených věcech*. V Hradci Králové, 1825.

251 BEICHL, J. B. *Pravidla k počítání z hlavy s hojnou zásobou rozmanitých příkladů*. Hradec Králové, 1821.

252 Biografické údaje se mi nepodařilo zjistit.

253 BEICHL, *Pravidla*, s. 3.

254 Nepodařilo se mi o něm zjistit více informací.

kdy vysvětluje co vlastně zeměpis je: „*umění, jenž nás učí, kterak bychom jména a položení rozličných dílů země, přirozenou povahu a rozdělení krajín, jakož také celý svrček její dobře poznali.*“²⁵⁵ Vysvětluje také, že zeměpis lze poznat skrze knihy, vyobrazení a nástroje.

První díl se věnuje vesmíru a uskupení planet a obecnějšímu zeměpisu. Pro názornou ukázkou je na konci knížky připojena mapa vesmíru, ve které je zanesen poměr Slunce k ostatním planetám a sluneční soustava dle výsledků tehdejších pozorování. Pro srovnání je v ní také v menším měřítku zobrazena soustava podle Mikuláše Koperníka (1473 – 1543) a Tycha Braha (1546 – 1601). Díky mapě si mohly děti snáze představit, o čem se ve škole učí a pomáhalo jim to při učení. Samotný první díl *Všeobecného zeměpisu* je ještě navíc rozdělen do tří dalších částí. V první části je podrobně probírána Země jako vesmírné těleso a další planety sluneční soustavy. Podle Šádka se ve sluneční soustavě ale nachází poněkud jiné planety než dnes. Pro zajímavost je zde vyjmenují, jsou to Dobropán (Merkur), Krásopaní (Venuše), Terra (Země), Smrtonoš (Mars), Čistena (Vesta), Jovina (Juno), Živěna (Ceres), Mudřena (Pailas), Králmoc (Jupiter), Hladolet (Saturn) a Nebešťanka (Uran).²⁵⁶ Další kapitoly se zabývají tématy související už konkrétně s naší planetou. Pozornost je zde věnována například zemské ose, velikosti Země, rovníku, poledníkům, zemské délce a šířce, jednotlivým zemským pásům, atd. Kromě toho se v učebnici probírá velikost Země, rozdílná podnebí, střídání dne a noci, oběh Země kolem Slunce, svítání a soumrak, přestupný rok, či jednotlivé fáze měsíce. Druhá část je zaměřená na zeměpis přírody. Tedy podnebí, plodiny, větry, rozličnost lidí, zde rozlišuje lidi podle barvy, velikosti a řeči. A nakonec třetí část zaznamenává obecný zeměpis politický. Státy a zemská zřízení, vladaře, rytířské řády, obydlí, školy, náboženství, válečnou moc, apod.

Druhý díl je věnován Habsburské monarchii. Opět je členěn do několika částí. Na začátku se v učebnici zabývá rakouským císařstvím. Další část se týká jednotlivých krajín monarchie. Jsou zde popsány základní zeměpisné informace Čech, Moravy, Slezska, Dolního Rakouska, Štýrska, Uher, Haliče, Lombardska - Benátska, Slavonska, Sedmíhradska, Chorvatska, Ilyrska, Tyrolska a Dalmácie. Tedy jejich podnebí, pohoří, vodstvo, náboženství a základní údaje o obyvatelstvu a státním zřízení, nejpodrobněji jsou zde probírány české země. Opět je na konci knížky přiložena mapa pro lepší přehled.

A třetí díl se zabývá jednotlivými světadíly. Nejpodrobnější je popis Evropy, zde se autor zabývá jednotlivými státy více dopodrobna. Dále pak jsou uvedeny základní údaje o

255 ŠÁDEK, *Všeobecný zeměpis*, s. 1.

256 Tamtéž, s. 62 – 66.

Asii, Africe, Americe a Austrálii. Obsah je podobný jako u druhého dílu, u každého světadílu je uvedené jeho pohoří, podnebí, vodstvo, obyvatelstvo a státy. Navíc je na konci opět připojena mapa, tentokrát celého světa.

Pro děti to byla jistě dobrá učebnice, všechny pojmy zde autor podrobně vysvětluje a navíc díky mapám si o probírané látce děti mohly udělat přesnou představu.

6.5 Nábožná a mravoučná literatura

Náboženství a katechismus patřily k výuce od samého počátku. Již od malička se děti měly z biblických příběhů poučit a osvojit si z nich základy slušného chování a dobrých mravů: „*přes postupující sekularizaci zůstala náboženská výchova vnímána jako velmi účinný výchovný prostředek ještě na přelomu 19. a 20. století*“.²⁵⁷ Dobře vychované dítě by mělo být poslušné, pracovité, zbožné a především by mělo ctít své rodiče. Z toho důvodu vznikaly různé poučné knížky, ve kterých měly děti nalézt příklady a ponaučení. Takové knížky mohly děti získat například ve škole jako odměnu za dobré známky.

Jedním z autorů takové literatury byl Josef Chmela. Ten sepsal jednotlivé příběhy z Nového zákona tak, aby byly dětem lépe srozumitelné. Jeho knížka *Biblických příběhů*²⁵⁸ je jednodušeji napsaná a tím pádem i čtivější, než samotná bible. Navíc příběhy, které jsou zde uvedeny, vycházely poté i každý zvlášť a děti je dostávaly při různých příležitostech právě za odměnu.

Vycházely i různá ponaučení, určená chlapcům i dívkám, jak se správně chovat, aby z nich vyrostli slušní a poctiví lidé. Například Jiljí Jais (1750 – 1822) vypracoval *Naučení a napomenutí pro mládence*,²⁵⁹ ve kterých je uvedeno, jak se správně chovat a čemu se v životě vyvarovat, aby se z chlapců stali čestní a dobří muži. Autor nejvíce varuje chlapce před smilněním a nabádá, že největší ctností je čistota.²⁶⁰ Dále následuje několik varování, čemu by se měl mládenec vyhnout, aby byl dobrým člověkem. Na prvním místě je to opět zahálka. Před tou varují všichni autoři a netýká se to jen dětí, i dospělým se klade na srdce, aby si hleděli poctivé práce a nenechali se zlákat leností. Jais považuje zahálku za začátek všech nepravostí a člověk by si měl i ve svém volnu najít něco k práci a bránit se tak špatným myšlenkám. Za další uvádí, že člověk by se neměl přátelit s lidmi, kteří už jsou zkažení, a

257 LENDEROVÁ, Z *dějin*, s. 182.

258 CHMELA, Josef. *Biblické příběhy nového zákona pro mládež*. Hradec Králové, 1822.

259 JAIS, Jiljí. *Naučení a napomenutí pro mládence*. Hradec Králové, 1843.

260 JAIS, *Naučení*, s. 2.

nemá se nechat zlákat od takových lidí k nepravostem. Každý by se měl také vyvarovat nepočetným hrám, žertům, neslušné mluvě a nočním toulkám. Autor radí také, aby mládenci byli střízliví jak v jídle, tak hlavně v pití a aby nikdy nebyli sami s dívkou, především ne v noci. Doporučuje chlapcům, aby stále mysleli na Boha a modlili se a měli by se také vyvarovat všeho lákavého a naopak být početnými a stydlivými. Jedině tak z nich mohou vyrůst dobří lidé.²⁶¹

Podobné příručky vycházely samozřejmě i pro děvčata. Významnou autorkou knih pro dívky je Magdaléna Dobromila Rettigová. Ta nezapomínala ve všech svých knihách v úvodu uvést, že její kniha je pro všechny dobré vlastence a vlastenky a i v obsahu občas používá takové označení. Mnoho z jejích knih vzniklo z praktických důvodů, pro její vlastní děti k poučení a pobavení, a když už je měla sepsané, nechala je vydat, aby byly příkladem i pro jiné matky s dětmi. Rettigová kromě své slavné *Domácí kuchařky*²⁶² sepsala i rady a návody pro mladé dívky, aby se z nich staly dobré hospodyně a manželky. Knížka *Mladá hospodyňka*²⁶³ je praktickou příručkou pro všechny mladé slečny. Dalo by se říci, že v tomto jednom díle se spojuje několik knih dohromady. Je to zároveň kuchařka, návod k péči o domácnost a příručka správného chování. První část je poučnou příručkou o tom, jak by se dívka měla správně chovat a jaká by měla být. Za základ považuje Rettigová náboženství. Jedině nábožná dívka může přemoci lákání k nepravostem a vyroste z ní slušná žena, která bude spravedlivá a šlechtná ke svému manželovi, dětem i čeládce.²⁶⁴ Za další, autorka klade dívkám na srdce, aby byly ctnostné a pracovitě. Že není nic horšího, než když dívka sedí se založenýma rukama a stěžuje si na nudu. Nikdy se tedy nemá zbytečně zahálet.²⁶⁵ Dívky by měly dbát také na pořádek, ten je totiž základem dobrého hospodářství. Nejedná se ale jen o pořádek v domácnosti, dívky by se měly starat i o své oblečení, stravu a hygienu. Dnes už úsměvně může působit návod Rettigové na čištění zubů. Zavrhuje jakýkoliv kartáček, jelikož prý škodí dásním a místo toho doporučuje čistit zuby prstem. Za nejvhodnější čisticí prostředek na zuby považuje směs rozdrceného na uhel spáleného chleba, či spálené rozdrcené soli a šalvějového prášku.²⁶⁶ Mimoto kniha učí dívky jak se správně chovat k manželovi a co dělat aby si získaly manželovu spokojenost. Radí, aby ženy mužům neodporovaly a nehádaly se s nimi, jelikož

261 Tamtéž, s. 3 – 4.

262 RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Domácí kuchařka, aneb pojednání o masných a postních pokrmech pro dcerky české a moravské*. V Hradci Králové, 1826.

263 RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla*. Dárek dcerkám českoslovanským od Magdaleny Dobromily Rettigové. Praha, 1840.

264 RETTIGOVÁ, *Mladá hospodyňka*, s. 12 – 14.

265 Tamtéž, s. 19.

266 Tamtéž, s. 83.

hádky vedou jen k dalším rozporům a mrzutostem. Další část je o správném vedení domácnosti a péči o ni. Je to vlastně několik návodů dohromady, například jak pečovat o peřiny, jaké vybírat peří do sýpek, jak je čistit a jak často. Také jsou zde návody na praní prádla, které zabralo, i se sušením, několik dní. V dnešní době automatických praček je to pro nás už nepředstavitelné. Přesto Rettigová klade důraz na to, aby dívky dbaly na čisté prádlo, jelikož je to znakem dobré hospodyňky. A jelikož se někdy praní prádla přenechávalo pradlenám, autorka upozorňuje na to, aby si dívky alespoň své drobné prádlo praly samy.²⁶⁷ Jsou zde návody i na to, jak se zbavit různých skvrn na prádle a jak prát jemné tkaniny. Kromě toho jsou zde i instrukce jak zbavit domácnost nechtěných škůdců a hmyzu, jako jsou například myši či mouchy, jak čistit šperky a nádobí, jak ošetřit rány, apod. Součástí je i návod k pletení punčoch. Pletení bylo považováno za základní dovednost hospodyněk a již desetileté dívky by to podle Rettigové měly umět.²⁶⁸ Poslední částí je jakási kuchařka, kde jsou různé návody pro přípravu masa a zeleniny s příklady různých sladkých i slaných pokrmů. I dnes by se podle těchto receptů dalo snadno uvařit.

Ze všech knih, které byly vydané u J. H. Pospíšila a byly určeny dívkám, bych tuhle označila jako hlavní a zásadní, jelikož shrnuje všechny základní pokyny a poučky, které by si měla každá správná dívka osvojit.

Kromě Rettigové psal poučné knížky pro dívky i August von Kotzebue (1761 – 1819). V díle *Příběhové pro dcerky české a moravské*²⁶⁹ je uvedeno několik krátkých příběhů, které měly sloužit jako vzor, ze kterého si měly dívky vzít mravní ponaučení čeho se v životě vyvarovat a jak se chovat, aby byly dobrými matkami a manželkami. Z příběhů také vyplývá ponaučení, že pokud člověk chce, může své chyby napravit a špatné vlastnosti ze své povahy odstranit.²⁷⁰

Mimo knih, které obsahovaly jasné mravoučné pokyny, vznikala i díla, u nichž poučení bylo skryto mezi řádky nějakého příběhu. Bylo to například v knize Václava Váši (1799 – 1868) *Bazaličky*.²⁷¹ Tuto knížku zařazuji mezi mravoučnou literaturu z toho důvodu, že se v příběhu nachází celá řada různých ponaučení, která jsou zapojena do vyprávění. Ačkoliv tuto knížku děti mohly číst ve svém volném čase pro zábavu, zároveň z ní mohly získat různé rady a poučení, která se netýkala jen dobrých mravů, ale například i správného

267 Tamtéž, s. 20, 40.

268 Tamtéž, s. 59.

269 KOTZEBUE, August von. *Příběhové pro dcerky české a moravské*. Přeložení od Magdaleny Dobromily Retigovy. V Hradci Králové a v Praze, 1828.

270 KOTZEBUE, *Příběhové*, s. 104.

271 VÁŠA, Václav. *Bazaličky*. Obraz šlechtých, autlá srdce jímajících jednání k útěše všeobecné, zvláště pro mládež obého pohlaví. Hradec Králové, 1825.

zacházení s penězi. Rovněž si v knížce mohly zopakovat některé věci, které děti znaly již ze školy, třeba ze zeměpisu. Příběh totiž vypovídá o rodině, kdy otec byl poslán pracovně do Indie, a matka se s dětmi rozhodla přestěhovat na čas do Švýcarska. Obsah knížky pak sleduje cestu matky s dětmi a jejich osudy do té doby, než se zase setkají s otcem. A právě například při té cestě matka dětem vysvětluje, proč vychází Slunce a co jsou to hvězdy, z čehož se i čtenář může poučit.

Kromě uvedených příkladů, vycházela pro děti a mládež i literatura zábavná a didaktická. Byly to různé povídky, které měly zábavný nebo výchovný charakter. Jejich úkol byl jasný, pobavit, ale zároveň poučit. I když se na četbu ve volném čase dívala společnost 19. století s nedůvěrou, přesto se četba knih stávala součástí každodenního života. Stále více četly i děti, a to nejen ve škole, kde jim mohl navíc učitel za odměnu na konci hodiny předčítat i z těchto zábavných příběhů, ale i doma, když měly volnou chvíli. Z toho důvodů vznikaly tyto povídkové příběhy, které zároveň v sobě obsahovaly i nějaké to ponaučení, jelikož výchova a vzdělání byl hlavní úkol literatury pro děti a mládež. Děti tak nemusely číst pouze strohé příručky správného chování, ale i touto zábavnou cestou mohly čerpat poučení a zásady dobrých mravů. Dá se říci, že literatury tohoto povídkového typu se skrytým ponaučením vycházelo u J. H. Pospíšila nejvíce, i když ani počet knih v jiných kategoriích není zanedbatelný. Nebyla to jenom díla českých autorů. Vznikalo také hodně překladů, nebo se čeští spisovatelé inspirovali u zahraničních autorů, například i M. D. Rettigová. Oblíbené byly také *Příběhy Robinzona mladšího*²⁷² od Joachima Heinricha Campeho. Z českých děl, která vyšla u Pospíšila a spadají do kategorie literatury s výchovnou tendencí, můžu jmenovat například *Cesty k zločinu a ku zkáze* od Františka Bohumila Tomsy,²⁷³ *Poučný zábavník pro milou českou mládež*, jehož autorem je Vojtěch Vlastimil Janota,²⁷⁴ či dílo Josefa Františka Hurdálka *Mravné vypravování a povídačky pro malé i dospělé*.²⁷⁵ Více pak v soupisů tisků nacházejícím se v příloze práce.

272 CAMPE, Joachim Heinrich. *Příběhy Robinzona mladšího*. To jest: Popsání cesty jeho do Otahaity a jižnovýchodních ostrovů. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1827.

273 TOMSA, František Bohumil. *Cesty k zločinu a ku zkáze*. Povídka pro dospělejší mládež. V Pardubicích, 1851.

274 JANOTA, Vojtěch Vlastimil. *Poučný zábavník pro milou českou mládež*. V Hradci Králové, 1853.

275 HURDÁLEK, Josef František. *Mravné vypravování a povídačky pro malé i dospělé*. V Hradci Králové, 1824.

Závěr

Školství od konce 18. století do poloviny století 19. prodělalo mnoho změn. Předně bylo vzdělání odňato církvi a dáno pod dohled státu, který v průběhu osvícenství začal mít o vzdělání svého lidu větší zájem. Vznikl nový systém trojího školství a díky všeobecné vzdělávací povinnosti a zvyšování počtu škol pomalu rostl počet vzdělaného obyvatelstva, který ovládal alespoň tři základní dovednosti, tedy čtení, psaní a počítání. I přesto, že císař František I. církevní dohled obnovil a rodiče venkovských dětí se na posílání svých potomků do škol tvářili nedůvěřivě, počet žáků, docházejících do školy pravidelně, stále stoupal. Díky tomu se také objevila potřeba, zajistit dětem a učitelům vhodné učebnice. Proto začaly vznikat školní knihosklady a rostla produkce učebnic. Ty měli na starosti zprvu samotní reformátoři v čele s J. I. Felbigerem, ale postupně se počet autorů zvyšoval. Většina školních knih vznikala zprvu v německém jazyce, což byl hlavně na venkově a na triviálních školách, kde byla vyučovacím jazykem čeština, problém. Učebnice se proto začaly překládat do češtiny a na počátku 19. století se rozšířila i produkce česká. Literatura pro mládež jako taková není samozřejmě záležitostí až konce 18. století. Již v dobách středověku se objevovaly tisky věnované dětem, ale většinou se jednalo o díla výchovná a poučná. Větší produkce dětských knih se objevila až v období osvícenství, kdy se začala více věnovat pozornost dětem. S rozvojem všeobecné vzdělanosti se rozšiřovala i čtenářská obec a počet potencionálních odběratelů. Literatura pro mládež měla primárně výchovný cíl. Nezáleželo na tom, zda je to literatura pedagogická a výchovná, či je to jen dílo pro obveselení, vždy se v příběhu nacházely nějaké rady nebo poučení. Jedním z literárních center byl i Hradec Králové.

Hradec Králové byl v tomto období pevnostním městem, což mělo vliv na jeho vývoj i složení obyvatel. Přicházeli sem vojáci i se svými rodinami a díky tomu, že se Hradec stal krajským městem, také němečtí úředníci a obyvatelé. Pevnost město uzavřela, což na jednu stranu znamenalo ekonomickou stagnaci, na stranu druhou to ale umožnilo rozvoj určitých činností, včetně rodícího se vlasteneckého literárního okruhu kolem tiskárny J. H. Pospíšila. To byla velmi zajímavá osobnost v historii tohoto města. Zprvu chudý tiskař, který svůj podnik získal od svého tchána, se dokázal vypracovat na jednoho z nejvýznamnějších impresorů své doby a otevřít si tiskárenské pobočky po celých východních Čechách, i v Praze. Díky svému vlasteneckému cítění a smýšlení dokázal kolem sebe koncentrovat skupinu podobně smýšlejících autorů, kteří si u něj svá díla nechávali tisknout a vydávat. Do okruhu těchto osob patřili i hradečtí učitelé.

Školství v Hradci Králové má dlouhou tradici. Po tereziánských reformách zde byla

založena hlavní škola a zdejší gymnázium přešlo z rukou jezuitů do správy státu. V první polovině 19. století začali do města přicházet noví, světší učitelé, kteří byli ovlivněni národními myšlenkami a podíleli se na produkci kvalitních učebnic pro své žáky. Jejich knihy byly převážně české, ale objevovalo se i pár učebnic v němčině. Svě práce si nechávali tisknout samozřejmě u J. H. Pospíšila a rozšířili tak okruh této vlastenecké družiny. Těmito učiteli byli například J. L. Ziegler, J. Chmela, V. K. Klicpera, či K. Šádek. Pospíšil si uvědomoval důležitost vzdělání a význam zdejších škol, takže se i sám podílel na jejich podpoře. Pospíšil se produkcí knih pro děti a mládež více věnoval od 20. let 19. století. Dohromady jich vydal kolem sto padesáti, včetně knih německých a příruček pro učitele, i rad do domácnosti pro mladé ženy a dívky. Některé jeho výtisky měly takový úspěch, že byly vydávány po několika letech znovu. Dílo *Výtah z německé mluvnice*²⁷⁶ od Jana Sýkory vyšlo dokonce v jedenácti vydáních.

Velký podíl mezi literaturou pro mládež v Pospíšilově produkci zaujímají pedagogické tisky a učebnice. Je to celkem logické. Potřeba kvalitních učebnic byl jeden z hlavních důvodů, proč se začalo vydávat více knih pro mládež. Navíc Hradec Králové bylo krajské město s hlavní školou a gymnáziem, které učebnice potřebovaly. Nejvíce je pak zastoupena literatura zábavná a didaktická. Tu tvořily knihy českých i zahraničních autorů, které byly překládány do češtiny. I přestože se někteří na to, že děti tráví volný čas četbou, dívali s nedůvěrou, stávalo se čtení stále oblíbenější činností. Zábavná literatura dětem měla sloužit k odpočinku, zároveň ale v sobě obsahovala i jisté poučení. Děti tak nemusely číst pouze nezáživné spisy o tom, jak se správně chovat, ale i touto zábavnou cestou mohly čerpat poučení a zásady dobrých mravů. O tom, že takové knihy byly oblíbené, svědčí jednak jejich počet a jednak fakt, že některé byly vydávány i vícekrát. Mezi produkcí nechybí samozřejmě i nábožná a mravoučná literatura, která je mezi tisky také hojně zastoupena, protože náboženství patřilo k výuce již od samého počátku. Knihy tohoto žánru dostávaly děti většinou ve škole jako odměnu za dobré chování nebo studijní výsledky. Mimo to vyšlo i několik knih určené pouze dívkám, kde se většinou nacházely rady jak správně vést domácnost nebo jak si uchovat cudnost. Kromě knih vydával Pospíšil i dva časopisy, které se věnovaly oblasti školství a dětem, konkrétně časopis *Školník a Věrný raditel*.

Právě v oblasti literatury se dá nejlépe posoudit význam vlastenecké skupiny kolem tiskárny J. H. Pospíšila v Hradci Králové. Hradec Králové je často vyzdvihován jako hned po Praze druhé velké vlastenecké centrum, narazila jsem na to i v mnoha knihách, které jsem

276 SÝKORA, Jan. *Výtah z německé mluvnice. Aneb: Nápomocná knížka pro českou mládež, kterýž cíl jest, německé řeči lehce, brze a pravidelně se naučiti*. K obzvláštnímu polehčení při prvním vyučování téhož předmětu spořádaný, a v obou řečích sepsaný od Jana Nep. Sýkory. V Praze a Hradci Králové, 1833.

prostudovala k této práci, ale toto tvrzení se nedá stoprocentně potvrdit. Většina obyčejných lidí nějaké silné vlastenecké ovzduší v Hradci ani nezaznamenala. Co se ale nedá městu upřít, je jeho přínos právě v oblasti vzniku česky psané literatury, pro děti i pro dospělé.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Státní okresní archiv Hradec Králové, Hradec Králové Gymnásium, inv. č. 1, kniha č. 1.

Státní okresní archiv Hradec Králové, Knihovny reálky v Hradci Králové, inv. č. 363, kniha č. 158.

BEICHL, J. B. *Pravidla k počítání z hlavy s hojnou zásobou rozmanitých příkladů*. Hradec Králové, 1821.

FILZIG, Jan Josef Nepomuk. *Pravidla dobropísemnosti české*. Hradec Králové, 1827.

JAIS, Jiljí. *Naučení a napomenutí pro mládež*. Hradec Králové, 1843.

JUNGMANN, Josef. *Historie literatury české, aneb, Saustawný přehled spisů českých, s krátkou historií národu, oswicenj a gazyka*. W Praze: Pjsemem Antonina Straširypky, 1825.

KOTZEBUE, August von. *Příběhové pro dcerky české a moravské*. Přeložení od Magdaleny Dobromily Retigovy. V Hradci Králové a v Praze, 1828.

OVERBERG, Bernhardt. *Navedení k náležitému školnímu vyučování pro učitele, pěstouny dítek a školní pomocníky*. Hradec Králové, 1825.

PAŘÍZEK, Aleš. *Obraz dokonalého učitele*. Hradec Králové, 1822.

RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla*. Dárek dcerkám českoslovanským od Magdaleny Dobromily Rettigové. Praha, 1840.

SOLAŘ, Jeronym Jan Nepomucký. *Dějepis Hradce Králové nad Labem a biskupství hradeckého*. V Praze: J. J. Solař, 1868.

SVOBODA, Jan. *Malý čtenář neb čítanka pro malé děti*. V Praze a Hradci Králové, 1840.

ŠÁDEK, Karel. *Všeobecný zeměpis neb geografia*. Hradec Králové, 1822.

ŠUMAVSKÝ, František. *Malá čítanka s několika abecedami jakož i navedení ke čtení a k pravopisu*. Praha a Hradec Králové, 1841.

ŠVENDA, František. *Cžtwtřtý Hliněnný Obraz Hystorye Králowstwj Českého a Paměťj Města Králowé Hradce nad Labem: to gest: Proměný Králowstwj Českého, w Wognách a ztenčenj Města Pewnostj ohraženého w běhu wěku 18. sto lety*. Hradec Králové: Písmem Jana Františka Pospíšila, 1814.

TOMEK, Václav Vladivoj. *Paměti z mého života*. W Praze: w kommissi u F. Řivnáče, 1904 – 1905.

Literatura

BĚLINA, Pavel et al. *Dějiny zemí Koruny české II. Od nástupu osvícenství po naši dobu*. Praha: Paseka, 1992. ISBN 80-85192-28-4.

BENÝŠKOVÁ, Jarmila a František VÍCH. *Literární Hradec Králové: slovníková příručka*. Hradec Králové: Okresní knihovna, 1994. ISBN 80-85059-10-x.

BENÝŠKOVÁ, Jarmila. *Jan Hostivít Pospíšil: personální bibliografie k 210. výročí narození*. Hradec Králové: Okresní knihovna, 1995. ISBN 80-85059-12-6.

DEYL, V. Školy v nynějším školním okrese královehradeckém v roce 1841. *Královehradecko*. 1940 – 1941, ročník 18, č. 1, s. 1 – 3.

DEYL, V. Školy v nynějším školním okrese královehradeckém v roce 1841. *Královehradecko*. 1940 – 1941, ročník 18, č. 2, s. 17 – 19.

DIVIŠOVÁ, Jaroslava et al. *Encyklopedie města Hradce Králové*. Hradec Králové: Garamon, 2011. ISBN 978-80-86472-52-2.

DOBIÁS, Bohdan. Šestset let latinských škol v Hradci Králové. In: *Památník gymnásia v Hradci Králové, vydaný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*, Hradec Králové, 1936, s. 9 – 34.

DOMEČKA, L. Z dějin národního školství v Hradci Králové. *Královehradecko*. 1930, ročník 8, č. 2, s. 10 – 12.

HALÍŘOVÁ, Martina. *Sociální patologie a ochrana dětství od dob osvícenství do roku 1914: disciplinace jako součást ochrany dětství*. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2012. ISBN 978-80-7395-486-4.

HANZAL, Josef. Jazyková otázka ve vývoji obrozenského školství. *Československý časopis historický*. 1968, ročník 16, č. 3, s. 317 – 340.

HLAVAČKA, Milan. *Zlatý věk české samosprávy*. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862 – 1913. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-297-x.

HROCH, Miroslav. *Na prahu národní existence: touha a skutečnost*. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0809-6.

CHOLASTA, Martin. Latinské školy v Hradci Králové. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnásia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002*. Hradec Králové, 2003, s. 4 – 36.

CHYBA, Karel. *Slovník knihtiskařů v Československu od nejstarších dob do roku 1860*. Praha: Památník národního písemnictví, 1966 – 1984.

JEDLIČKA, Jaromír. *Soupis tisků Jana Hostivíta Pospíšila*. Hradec Králové: Kruh, 1970.

- KVĚTENSKÝ, Vlastimil. *Knihovna Jana Hostivíta Pospíšila: (soupis knih ze sbírek Krajského muzea v Hradci Králové)*. Hradec Králové: Krajské muzeum, 1965.
- KVĚTENSKÝ, Vlastimil. *Knihovna Jana Hostivíta Pospíšila: (soupis knih ze sbírek Krajského muzea v Hradci Králové)*. Hradec Králové: Krajské muzeum, 1965.
- LENDEROVÁ, M., T. JIRÁNEK a M. MACKOVÁ. *Z dějin české každodennosti*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1683-4.
- LENDEROVÁ, Milena a Karel RÝDL. *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*. Praha: Paseka, 2006. ISBN 80-7185-647-9.
- LENDEROVÁ, Milena. *Královehradecká hlavní škola v letech 1776 – 1870. Příspěvek k dějinám školství a národního obrození*. Disertační práce. Hradec Králové, 1990.
- MACHAČOVÁ, Jana. Jaké bylo dětství v českých zemích v 19. století?. In: JIRÁNEK, T. a J. KUBEŠ (edd.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2003, s. 61 – 66. ISBN 80-7194-515-3.
- MANGUEL, Alberto. *Dějiny čtení*. Brno: Host, 2007. ISBN 978-80-7294-231-2.
- MIKULKA, Jaromír. *Dějiny Hradce Králové do roku 1850*. Hradec Králové: Nadace Historica, 1995. ISBN 80-900048-9-x.
- NĚMEČEK, Jiří. Jezuitské gymnázium v Hradci Králové. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002*. Hradec Králové, 2003, s. 37 – 48.
- PEŠEK, Josef. Hradec Králové a jeho gymnasium v době obrození a předbřeznové. In: *Památník gymnásia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*, Hradec Králové, 1936, s. 55 – 69.
- PEŠEK, Josef. *Královehradecká vlastenecká družina: královehradeckým buditelům doby přítomné*. Praha, 1910.
- PTÁČEK, Josef. Středoškolské vzdělání dívek v Hradci Králové v minulosti. In: *Příspěvky k dějinám královehradeckého středního školství. Sborník referátů z konference konané u příležitosti 10. výročí založení Biskupského gymnázia B. Balbína v Hradci Králové dne 6. 6. 2002*. Hradec Králové, 2003, s. 101 – 115.
- ŘEŘICHOVÁ, Vlasta. Proměny čtenářství a funkcí četby dětí od konce 18. do počátku 21. století. In: JIRÁNEK, T. a J. KUBEŠ (edd.). *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice, 2003, s. 151 – 161. ISBN 80-7194-515-3.
- SIMON, Josef. Stručné dějiny gymnasia v Hradci Králové. In: *Památník gymnásia v Hradci Králové, vydáný slavnostním výborem při jubileu roku 1936*, Hradec Králové, 1936, s. 49 –

54.

SOLNICKÝ, J. *Hradec Králové a česká literatura: vzpomínky literární*. V Hradci Králové: Tiskem a nákladem L. Pospíšila, 1885.

ŠTVERÁK, Vladimír a Jan MRZENA. *Felbiger a Kindermann – reformátoři lidového školství*. Praha: 1986.

ŠTVERÁK, Vladimír. *Pedagogická literatura na přelomu 18. a 19. století v Čechách*. Praha: Horizont, 1986.

TENČÍK, František. *Četba mládeže v počátcích obrození*. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1962.

TOMEK, Václav Vladivoj. *Z dějin Hradce Králové*. Hradec Králové: Balustráda, 1997. ISBN 80-901906-2-6.

Internetové zdroje

MARTINEK, Lukáš. Základní informace o městě. *Hradec Králové: oficiální stránky statutárního města* [online]. 19. 1. 2012 [cit. 2013-02-26]. Dostupné z: <http://www.hradeckralove.org/hradec-kralove/o-meste>

Přílohy

1. Soupis literatury pro mládež vydané u J. H. Pospíšila

Učebnice a příručky pro učitele

1. BEICHEL, J. B. *Pravidla k počítání z hlavy s hojnau zásobau rozmanitých příkladů k prospěchu školních učenců, pomocníků a učitelů*. V Hradci Králové, 1821.²⁷⁷
2. ČERMÁK, Jan. *Pokynutí z prohlídek tak zvaných triviálních škol*. V Pardubicích, 1852.
3. DOLCE, Johann Christian. *Navedení k vyhotovení písemností ve všelikých potřebách obecného života pro školy, zvláště pak pro školy městské*. V Hradci Králové, 1823.
4. FILCÍK, Jan Nepomuk Josef. *Pravidla dobropísemnosti české, druhé opravené a rozmnožené vydání s připojeným dyktováním*. Spořádal a svým žákům v roce 1824 přednesl Jan Nep. Jozef Filzig. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1827.
5. FILCÍK, Jan Nepomuk Josef. *Pravidla dobropísemnosti české, kterážto sebral, v pořádek uvedl, mnohými příklady vysvětlil, a v roku školním 1822 svým žákům přednesl Jan Nep. Jozef Filzig*. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1823.
6. FILCÍK, Jan Nepomuk Josef. *Proč a proto při umění početním; aneb kratičký výtah z vyučování počtů, které v roku školním 1822, svým žákům přednesl a nyní začátníkům úřadu učitelského obětuje Jan Nep. Joz. Filzig*. V Hradci Králové, 1823.
7. FILCÍK, Jan Nepomuk Josef. *Rychlý počtář aneb krátce obsažené počty z hlavy pro mládež dospělejší*. V Hradci Králové, 1833.
8. FILCÍK, Jan Nepomuk Josef. *Starožitnosti aneb: pamětihodné věci z minulých věků pro česko – slovanské učitelstvo a odrostlou mládež, sepsal Jan Nep. Filcík*. V Hradci Králové, 1848.
9. FILCÍK, Jan Nepomuk Josef. *Zahradníček čili návod ke štěpařství s připojeným včelařstvím; pro mládež školní v cis. král. rak. dědičných zemích*. V Hradci Králové, 1849.
10. FRANTA ŠUMAVSKÝ, Josef. *Malá čítanka s několika abecedami jakož i navedení ke čtení a k pravopisu*. V Praze a Hradci Králové, 1841.
11. HANKA, Václav. *Gramatika čili mluvnice českého jazyka podlé Dobrovského*. Dílem skrácena, dílem rozmnožena od Václava Hanky. V Praze, 1831.
12. HRADECKÝ, Karel. *Sto a pět otázek o štěpařství pro školní mládež od Karla Hradeckého*. V Praze a v Hradci Králové, 1837.
13. JAVORNICKÝ, Jan. *Česká bibliotéka pro vlastence milovné jazyka mateřského a*

²⁷⁷ Druhé vydání bylo vydané též v Hradci Králové v roce 1829.

nových vědomostí, k rozšíření umění a ošlechtění srdce. Obsah její: Pojednání o náboženství, vychování dítek, popsání cyzých zemí a národů, životopisy svatých, vynalezení nástrojů, řemesel, příběhové minulých věků y našich časů, vědomosti o Čechyii, časem výstrahy, udalá neštěstí, básně atd. Čtenářům všelikého pohlaví, věku a stavu. V Praze, 1830.²⁷⁸

14. JAVORNICKÝ, Jan. *Katechyzmus o choleře čili dávivé úplavici v patero pochvilích.* Pro milé krajany české, zvláště pak pro ušlechtilau mládež školní. V Praze a v Hradci Králové, 1832.
15. JAVORNICKÝ, Jan. *Německo – česká konversační knížka.* Sbíрка českých a německých významů, průpovědí, obyčejných rozmluv v společenském obcování, a důvěrných rokování o všelikých potřebách a případnostech našeho života, s obzvláštním přídavkem významů a průpovědí kancelářských. Spolu klíč k náležitému vyslovení a psaní němčiny. V Hradci Králové, 1848.²⁷⁹
16. JEREMIAŠ, Josef Alois. *Pravidla pravopisu českoslovanské řeči, kteráž ku prospěchu učitelů a škol národních rozmnožil, praktickými příklady vysvětlil a dyktováním opatřil Josef Alois Jeremias.* V Hradci Králové, 1847.
17. KAMPELÍK, František Cyril. *Částky českoslovanského jazyka v obrazích pro mládež vyšších i nižších škol.* V Praze, 1842.
18. KAMPELÍK, František Cyril. *Čechoslovan čili národní jazyk v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Slovensku.* V Praze, 1842.
19. KOMENSKÝ, Jan Amos. *Orbis Pictus. Die Welt in Bildern. Svět v obrazích. Sviat v obrazech. Le monde en tableaux.* V Hradci Králové, 1833.
20. *Krátké cvičení aneb: Užiteční začátkové k vyslovování a k učení Německé řeči.* Všem urozeným Čechům ku snadnějšímu pochopení téhož jazyka, ve všelikých otázkách a odpovědích. V Hradci Králové, 1845.²⁸⁰
21. KRTEK, František. *Úvod krátký k vyhotovování písemností podle předepsané ruční knihy německé pro české školní čekance a žáky na tryviálních školách, kterýž vydává František Krtek.* V Praze, 1830.
22. NEUMANN, Pantaleon. *Stručný dějepis rakouský.* Pro mládež a její pěstouny vzdělal Neumann. V Hradci Králové, 1849.
23. OVERBERG, Bernhardt. *Navedení k náležitému školnímu vyučování pro učitele,*

278 U Jana Hostivíta Pospíšila vyšlo též druhý až sedmý svazek v letech 1833, 1836, 1838, 1840, 1843 a 1846.

Prvních šest svazků vyšlo v Praze, poslední dva v Hradci Králové.

279 U J. H. Pospíšila vyšlo v letech 1852 a 1855 též druhé a páté vydání.

280 Autor tohoto díla není uveden.

- pěstauny dítek a školní pomocníky od Bernarda Ovrberka*. V Hradci Králové, 1825.²⁸¹
24. PAŘÍZEK, Aleš. *Obraz dokonalého učitele*. Původně v němčině vydán od Alše Pařízka, nyní v češtinu uveden, a mnohými přídávky rozmnožen od Františka Aloizya Vacka. V Hradci Králové, 1822.
25. PAŘÍZEK, Aleš. *Pravidla české dobropísemnosti praktickými příklady vysvětlená pro učitele českých škol, zvláště pak pro kandidáty auřadu učitelského*. V Hradci Králové a Praze, 1831.
26. PELLICO, Silvio. *Mentor, neboli šlechetný vůdce k blaženému životu*. Od Silvia Pellika. Z vlaského jazyka přeložil Josef Černý, k prospěchu Hradčanské školy. V Praze, 1835.
27. PODOLSKÝ Z PODOLY, Simeon. *Knížka o měrách zemských*. Od kterého času míry a měření zemské v Království českém svůj začátek mají. V Hradci Králové, 1828.²⁸²
28. PRESL, Jan Svatopluk. *Šavectvo*. Rukověť saustavná k poučení vlastnímu. V Praze a Hradci Králové, 1834.
29. PŘÍBÍK, Jan Pravdoslav. *Počítání písemné s hojnau zásobau rozmanitých příkladů*. V Praze, 1837.²⁸³
30. RÁDL, Jan. *Prospěšný a potřebný přídavek k z paměti počítání s pravidlami uvedenému od Jana Rádla*. V Praze, 1833.
31. RÁDL, Jan. *Uvedení k snadnému, rychlému a jistému z paměti počítání od Jana Rádla*. V Praze, 1827.²⁸⁴
32. RAINHARDT, Justus Gottfried. *Rádce v hodinách k psaní, aneb návržení pro učitele k předpisům a předřikání do péra, k prospěchu vlastenecké školní mládeže*. V Praze, 1841.
33. SALZMANN, Christian Gotthilf. *Račinka aneb poukázání k nerozumnému vychovávání dětí od Kryst. Boh. Salcmana, kterauž v češtinu uvedl Norbert Vaněk*. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1824.
34. SVOBODA, Jan Vlastimír. *Malý čtenář neb čítanka pro malé dítky od Jana Svobody*. V Praze a Hradci Králové, 1840.
35. SÝKORA, Jan. *Výtah z německé mluvnice. Aneb: Nápomocná knížka pro českau mládež, kterýž cýl jest, německé řeči lehce, brzce a pravidelně se naučiti*. K obzvláštnímu polehčení při prvním vyučování téhož předmětu spořádaný, a v obau

281 Tamtéž vyšel i druhý svazek (1826) a svazek třetí (1825).

282 Sepsáno roku 1617.

283 Druhý svazek vyšel již v Hradci Králové roku 1842.

284 Druhé vydání 1832.

- řečích sepsaný od Jana Nep. Sýkory. V Praze a Hradci Králové, 1833.²⁸⁵
36. ŠÁDEK, Karel. *Hyboměřictví neb strojnictví, čili mechanika s 57 obrazci*. Ku prospěchu umělcům, řemeslníkům, jakož i mládeži. V Praze, 1830.
 37. ŠÁDEK, Karel. *Německý pravopis pro Němce a Čechy mimo cvičení pravopisná v stejné a podobně znějících slovech a 570 přípovědích*. V Hradci Králové a Praze, 1839.
 38. ŠÁDEK, Karel. *Přírodoskum neb fyzika čili učení o přirozených věcech*. V Hradci Králové, 1825.
 39. ŠÁDEK, Karel. *Všeobecný zeměpis neb geografia ve třech dílech s velikau rytinau a dvěma mapama, zvláště pro učitele y čekance školní a mládež vlastenskau*. Díl první. V Hradci Králové, 1822.²⁸⁶
 40. ŠÁDEK, Karel. *Zeměkaule v ohledu měřeckém a přírodnickém, jakož i stručné hvězdosloví*. Pro učitele, pro mládež i každého. V Hradci Králové, 1850.
 41. VÍTEK, Hynek. *Uvedení k německé řeči. Čechům k snadnějšímu pochopení v témž jazyku auplně vysvětlené od Hynka Vítka*. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1822.²⁸⁷
 42. VORBES, Tomáš. *Navedení k psacímu čtení*. Pomocná kniha pro užívání Slabikáře a první čítanky pro katolické školy v císařství Rakouském, kterouž ku prospěchu učitelů a školních čekatelů sepsal Tomáš Vorbes. V Hradci Králové, 1854.
 43. ZIEGLER, Josef Liboslav. *Mluvnice česká, kterauž ku prospěchu školní mládeže složil Josef L. Ziegler*. V Hradci Králové, 1850.

Knihy pro dívky

1. KOTZEBUE, August von. *Příběhové pro dcerky české a moravské*. Přeložení od Magdaleny Dobromily Retigovy. V Hradci Králové a Praze, 1828.
2. KRAMERIUS, Václav Rodomil. *Volení manžela, aneb zevnitřní krása klame*. Příkladný příběh pro krásenky české. V Hradci Králové, 1825.
3. LUDVÍK, Josef Myslimír. *Věrná ryzka anebo stálost lásky*. Dárek krásenkám českým. V Hradci Králové, 1825.

285 Druhé, opravené a prodloužené vydání bylo vydáno tamtéž v roce 1835, třetí v roce 1839, čtvrté v roce 1842, páté v roce 1846, šesté vydání chybí, sedmé již pouze v Hradci Králové v roce 1851, osmé 1852 a nakonec až jedenácté v roce 1857.

286 Druhý a třetí díl vyšel v roce 1823 a 1824.

287 Druhé vydání vyšlo tamtéž v roce 1827.

4. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Dobrá rada slovanským venkovankám, aneb pojednání, kterak by ony pokrmy sprostné lacině i chutně připravovati, a tak se buď pro budaucí svau domácnost, neb pro službu cvičiti mohly.* V Praze a Hradci Králové, 1838.
5. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Domácý kuchařka, aneb pojednání o masytých a postních pokrmech pro dcerky české a moravské od M. Retikovy.* V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1826.²⁸⁸
6. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Mařenčin košíček.* Dárek malý pro dcerky české od Magdaleny Dobromily Rettigovy. V Hradci Králové, 1821.²⁸⁹
7. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Mladá hospodyňka v domácnosti, jak sobě počínati má, aby své i manželovy spokojenosti došla.* Dárek dcerkám českoslovanským od Magdaleny Dobromily Rettigové. V Praze, 1840.
8. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Věneček pro dcerky vlastenské.* Dárek od Magdaleny Dobromily Retikovy. V Hradci Králové, 1825.
9. STRÁNSKÝ, Antonín. *Panna křesťanská.* Knížka vyučovacý a modlicý pro panny, kteréž se ještě, světu na odpor, Krysta drží. V Hradci Králové, 1828.²⁹⁰

Nábožná a mravoučná literatura

1. FELIZNA, Jan. *Výkladové na nedělní evangelia pro školní mládež.* V Hradci Králové, 1849.²⁹¹
2. HANZL, Karel. *Ježíš, Spasitel světa, nebo Evangelia svatá nedělní a sváteční s vysvětlením obrazním a slovním.* K veřejné a školní potřebě, pro kazately, hospodáře, a komu slovo Boží na srdci leží. V Praze, 1828.²⁹²
3. HOSA, Antonín. *První příprava maličkových k svaté zpovědi a svatému přijímání v sokratyckých rozmluvách přednešená.* Ku potřebě učitelů a rodičů. S připojením pobožností pro dospělejší mládež k přijetí obojí svátosti. V Hradci Králové, 1826.
4. CHMELA, Josef. *Veřejné vyučování Ježíšovo.* Dárek dobře zvedeným a pilným

288 U J. H. Pospíšila vyšlo též druhé (1831), třetí (1837), čtvrté (1844), páté (1850) a šesté (1853) vydání.

289 Druhý díl vyšel roku 1822 též u J. H. Pospíšila.

290 Druhý díl vyšel tamtéž v roce 1837, třetí pak vyšel v Praze i Hradci Králové roku 1843.

291 Druhý díl vyšel tamtéž roku 1849.

292 Druhý díl vyšel roku 1829.

- dítěm školním. V Hradci Králové, 1824.
5. CHMELA, Josef. *Biblické příběhy nového zákona pro mládež*. V Hradci Králové, 1822.²⁹³
 6. CHMELA, Josef. *Biblické příběhy starého zákona pro mládež ku školnímu vyučování*. V Hradci Králové, 1821.²⁹⁴
 7. CHMELA, Josef. *Bratři Machabeyští. Krásný příklad nábožnosti a věrného v dobrém setrvání*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 8. CHMELA, Josef. *Daniel, aneb zajetí Babylonské. Krásný příklad nábožnosti a věrného u první víře setrvání*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 9. CHMELA, Josef. *Hořké utrpení a smrt Ježíšova*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 10. CHMELA, Josef. *Jan Křtitel*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 11. CHMELA, Josef. *Ježíšek, krásný příklad dobrých dětek*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1823.
 12. CHMELA, Josef. *Krásná podobenství Ježíšova*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 13. CHMELA, Josef. *Patriarchové: Abraham, Izák a Jákob*. Dárek dobře zvedeným dětkám, jež i dospělejší s utěchou čísti mohou. V Hradci Králové, 1821.
 14. CHMELA, Josef. *Poslední večere Páně*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 15. CHMELA, Josef. *Veliké divy a zázraky Ježíšovy*. Dárek dobře zvedeným a pilným dětkám školním. V Hradci Králové, 1824.
 16. JAIS, Aegidius. *Naučení a modlitby pro milé dětky, sepsané od P. Gilího Jaise, přeložené, rozmnožené a opravené od P. Ant. Stránskýho*. V Praze a v Hradci Králové, 1836.
 17. JANOTA, Vojtěch Vlastimil. *Přednášky dětkám škol českých*. V Hradci Králové, 1853.
 18. JEŘÁBEK, Antonín František. *Pravidla křesťansko – katolického vychování dětek, všem rodičům pro jistější a hojnější zdaření jejich povinnosti k dětkám*. V Praze a v Hradci Králové, 1833.

293 Tamtéž vyšel i druhý (1822) a třetí (1823).

294 Tamtéž vyšel i díl druhý (1821).

19. KAMARÝT, Josef Vlastimil. *Pomněnky anebo rýmované propovědi nábožnosti, mravnosti a maudrosti*. Dárek milé mládeži a mládeže milovníkům. V Praze a Hradci Králové, 1834.
20. KRÁL, Josef Mirovít. *Dokonalý žák, aneb jak by žák v domácnosti, ve škole, v domě Božím a při vyražení se chovati měl*. Dárek pilné mládeži od Jozefa Mir. Krále. V Hradci Králové, 1827.
21. *Křesťanská kniha učení a mravů k potřebě katechetů, učitelů a pomocníků v nedělních školách. Jakožto přídavek k zvelebení toho důležitého ustanovení v cýs. král. zemích*. O jednoho kněze cýrkevního v Moravě v německém jazyku roku 1818 vydána, a ku prospěchu mládeže české a moravské od jednoho tryviálního učitele v Čechách přeložena. V Hradci Králové, 1829.²⁹⁵
22. *Modlitby a písně pro mládež studující*. V Hradci Králové, 1852.²⁹⁶
23. SCHMID, Christoph von. *Eustachius*. Příběh z dávnověkosti křesťanské pro nynější křesťanskou mládež od Kristofa Schmida. V Hradci Králové, 1857.
24. SCHMID, Christoph von. *Klárka, aneb: Jak nevinnost zachovati*. Povídka pro kvetaucí mládež od Kristofa Schmida. V Praze a Hradci Králové, 1843.
25. SUCHÁNEK, Augustin Jiří. *Církev Kristova aneb krátká zpráva o jejím založení, rozšíření a řízení*. Školní mládeži k utvrzení náboženství obětovaná od A. G. Suchánka. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1822.
26. SVOBODA, František Jan. *První sto mravných povídek k prospěchu mládeže vlastenské*. V Praze a Hradci Králové, 1831.
27. ŠKODA, Josef. *Panna ve své důstojnosti, čili pravidla života nábožné panny*. V Praze a Hradci Králové, 1840.
28. VACEK, František Alois. *Řeč duchovní a školní, držená na slavnost svatého Václava, knížete, mučedníka a patrona českého*. Dle textu „*Co platno člověku, by všecken svět zýskal, duše pak své škodu trpěl*“. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1825.
29. VÁŠA, Václav. *Bazaličky*. Obraz šlechtých, autlá srdce jímajících jednání k útěše všeobecné, zvláště pro mládež obého pohlaví. V Hradci Králové, 1825.
30. z WARTENBERKU, Josef Čeněk. *Vysvětlení a přídavek ke katechyzmusu k potřebě učitelů obzvláště při takových školách, do kterých duchovní týhodně několikráte přijíti nemůže*. V Hradci Králové, 1821.

295 Autor není uveden.

296 Autor není uveden.

Literatura pro menší děti

1. CHMELA, Josef. *Bajky pro děti*. V Hradci Králové, 1821.
2. KAUN, Josef Polemír. *Povídky autlé mládeži*. V Hradci Králové, 1847.
3. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Chudobičky*. Dárek autlé mládeži v českém i německém jazyku původně sepsaný od Magdaleny Dobromily Rettigovy. V Praze, 1829.²⁹⁷

Zábavná literatura a literatura s výchovnou tendencí

1. AMBACH, Eduard von. *Návrat z Ruska aneb: Kostelíček na břehu Polabském*. Dějepisný obraz z posledních dob vlády Napoleonovy. Pro dospělejší mládež a veškeré ušlechtlejší čtenářstvo. V Hradci Králové, 1853.
2. CAMPE, Joachim Heinrich. *Příběhy Robinzona mladšího*. To jest: Popsání cesty jeho do Otahaity a jižnovýchodních ostrovů. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1827.
3. ČEPELÁK, Alois. *Aj kdožby si takových medvědů na nos pověsiti dal!* aneb: Sbírká povídaček k obveselení myslí. V Hradci Králové, 1848.
4. HOFFMANN, Josef. *Katechyzmus o zdraví obzvláště pro dědinskou mládež kterýž snesl Jozef Hofmann, a v češtinu uvedl Norbert Vaněk*. V Praze, 1829.
5. HURDÁLEK, Josef František. *Mravné vypravování a povídačky pro malé i dospělé*. V Hradci Králové, 1824.
6. JANOTA, Vojtěch Vlastimil. *Poučný zábavník pro milou českou mládež*. V Hradci Králové, 1853.
7. KAUN, Josef Polemír. *Blahorod, aneb dobročinnost přináší auroky*. Povídka původní pro dospělejší mládež. V Praze a Hradci Králové, 1831.
8. KAUN, Josef Polemír. *Čiň právě! aneb: Ctnost toliko blaží*. Zábavné a poučné povídky pro mládež dospělejší. V Hradci Králové, 1846.
9. KAUN, Josef Polemír. *Všecka pomoc přichází s hůry*. Šestero povídek pro mládež šlechetnější dle Ebersberga. V Hradci Králové, 1828.
10. KÖRBER, Philipp. *Myslivna na hoře svatého Maurice, neb: Trest bezbožníka nemine*. Povídka dle skutečné události z třicetileté války, pro dospělejší mládež. V Hradci

²⁹⁷ Druhé vydání vyšlo v Hradci Králové roku 1847.

- Králové, 1845.
11. KOTZEBUE, August von. *Příběhové pro syny a dcery vlastenské*. K prospěchu dospělejší mládeže přeložení od Aug. Jiřího Suchánka. V Hradci Králové, 1824.
 12. KOTZEBUE, August von. *Příkladní a mysl obveselující příběhové, které otec svým synům vypravuje*. Zčeštění k prospěchu vlastenecké mládeže od Aug. Jiřího Suchánka. V Hradci Králové, 1818.
 13. KOUN, Josef Polemír. *Slova rozlaučení křesťanského otce k svému na veřejné školy se ubírajícímu synovi*. Dle Emmericha od Josefa Polemíra Kauna. V Hradci Králové a v Praze, 1830.
 14. LINDER, František. *Chudý kuchtík*. Povídka pro šlechtitou mládež. V Praze a Hradci Králové, 1831.
 15. LUDVÍK, Jozef Myslimír. *Chymányho utěšenky pro dítky k ošlechtění srdce, s přídavkem drobnůstek ke jmeninám*. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1824.
 16. NEJEDLÝ, Vojtěch. *Ladislav a dítky jeho*. Příběh pro mládež. V Praze, 1837.
 17. NIERITZ, Gustav. *Milujte se vespolek!* Ponaučná povídka pro milou mládež ze života skutečného. V Hradci Králové, 1848.
 18. NIERITZ, Gustav. *Mladý vojín, aneb: Arthur v Indii*. Zábavná povídka z dějepisů Skotských pro milou mládež. V Pardubicích, 1851.
 19. NIERITZ, Gustav. *Sourozenci, aneb: Sirotci a přátelé jejich*. Zábavná povídka z dějepisů Škotských pro milou mládež. V Pardubicích, 1851.
 20. NIERITZ, Gustav. *Záplata na rukávě aneb: vysoká škola*. Povídka pro mládež i dospělé. V Pardubicích, 1852.
 21. PEDÁLOVÁ, Josefa. *Myrhový věneček, aneb: utrpením přichází se k blaženosti*. V Praze a v Hradci Králové, 1828.
 22. POHOŘELÝ, Josef Mírumil. *Kolíbka*. Poučná povídka z němčiny pro dospělejší mládež. V Pardubicích, 1853.
 23. POHOŘELÝ, Josef Mírumil. *Osmero příběhů pro rodiče i o dítky pečlivé vychovatele*. V Praze a v Hradci Králové, 1835.
 24. SCHMID, Christoph von. *Bohomír mladý paustevník*. Povídka pro dítky a přátele jejich. V Praze a Hradci Králové, 1830.²⁹⁸
 25. SCHMID, Christoph von. *Bolestín*. Krásný a pohnutlivý příběh ze starověkosti, vypravován všem dobrým lidem zvláště milé mládeži. V Hradci Králové, 1850.
 26. SCHMID, Christoph von. *Holubička. Obraz v lese*. Povídky pro dítky a jejich přátele.

²⁹⁸ Znovu vydáno roku 1838.

- V Praze, 1828.
27. SCHMID, Christoph von. *Hyrlanda, vévodkyně z Bretaně; aneb: Tak vítězí ctnost a nevinnost*. Příběh příkladný a pohnutlivý ze starožitnosti pro mladé y staré od Tomáše Kubelky. V Hradci Králové, 1824.
 28. SCHMID, Christoph von. *Kanárek. Svatojanská muška. Lesní kaple*. Povídky pro mládež a přátele její. V Praze, 1827.
 29. SCHMID, Christoph von. *Kristofa Schmida spisy pro mládež*. V Hradci Králové, 1853.²⁹⁹
 30. SCHMID, Christoph von. *Květný košíček*. Povídka pro kvetaucí věk. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1825.³⁰⁰
 31. SCHMID, Christoph von. *Růženka Jedlohradská*. Starobylá povídka pro rodiče a děti. V Praze, 1827.
 32. SCHMID, Christoph von. *Stařeček z hor*. Povídka pro děti od Kristofa Schmida. V Praze a Hradci Králové, 1841.
 33. SCHMID, Christoph von. *Ztracený syn*. Povídka z dob třicetileté války. Na výstrahu dospělejší mládeži a přátelům jejím vypravována. V Praze a Hradci Králové, 1841.
 34. SCHOPPE, Amalie Emma Sophie Katharina. *Jindřich a Marie, aneb osiřelé děti*. Pohnutlivá a ponaučná povídka pro autlý věk. V Hradci Králové, 1844.
 35. SCHOPPE, Amalie Emma Sophie Katharina. *Šlechtná pomsta. Dvě nestejně sestry, aneb: Sličnost není pravé štěstí*. Dvě povídky pro šlechtnau mládež dle německého zčeštěné od Antonína Prokopa Kubišty. V Praze a v Hradci Králové, 1832.³⁰¹
 36. SCHOPPE, Amalie Emma Sophie Katharina. *Vystěhovanci do Brasilie, aneb chatrč u Eijitonhonhy*. Povídka pro vzdělanau mládež. V Praze a v Hradci Králové, 1830.
 37. SKLENÁŘ, Jan. *Padesát deklamovánek pro mládež*. Sebral Jan Sklenář. V Hradci Králové, 1855.
 38. SUCHÁNEK, Augustin Jiří. *Malý dárek obětovaný české mládeži od A. G. S.* V Hradci Králové, 1817.
 39. SYCHRA, Matěj Josef. *Mravné a krátké propovídky a podobenství na obdarování školní mládeže sepsal Matěj Jozef Sychra*. V Hradci Králové, 1824.
 40. SYCHRA, Matěj Josef. *Připodobnění, nimiž mnohau spasytedlnau pravdu mládeži v*

299 Výtisk z roku 1853 je již druhé, opravené vydání. V předešlých letech vyšel u J. H. Pospíšila i svazek druhý (1840), třetí (1841), čtvrtý (1842), pátý (1843), šestý (1843), sedmý (1843), osmý (1844), devátý (1846), desátý (1846), jedenáctý (1846), dvanáctý (1850), třináctý (1849), čtrnáctý (1852), patnáctý (1853), šestnáctý (1853), sedmnáctý (1853) a osmnáctý (1854).

300 Druhé, opravené vydání, vyšlo roku 1836 v Praze a Hradci Králové tiskem J. H. Pospíšila.

301 Druhé vydání vyšlo tamtéž v roce 1844.

- rozmlauváních přednáší Matěj Joz. Sychra. V Hradci Králové, 1825.*
41. SYCHRA, Matěj Josef. *Vázaného pilné a mravné mládeži školní dává Matěj Joz. Sychra. V Hradci Králové, 1824.*
 42. ŠRŮTEK, Josef. *Loterie a pověra, aneb: obrácení se hříšníka k Bohu, sledujícího stopy prozřetelnosti jeho. Povídka pro odrostlejší mládež na venku. V Hradci Králové, 1847.*
 43. ŠULC, Pavel J. *Obrazy světa pro mládež. V Hradci Králové, 1853.*
 44. ŠULC, Pavel J. *Rozdílné jsou osudy lidské! Mravné a zábavné povídky pro obecnost české, zvláště ale pro dospělou mládež. V Hradci Králové, 1854.*
 45. TOMSA, František Bohumil. *Cesty k zločinu a ku zkáze. Povídka pro dospělejší mládež. V Pardubicích, 1851.*
 46. *Varhany u svatého Pavla, aneb ústav pro slepé. Příběh z měšťanského života pro dospělejší mládež. Zčeštil J. P. Devítský. V Praze a v Hradci Králové, 1841.³⁰²*
 47. VLASÁK, Josef Václav. *Jitřenka, aneb sebrání zábavných povídek a básní pro jinochy a dívky vlastenské. V Praze a v Hradci Králové, 1831.*

Časopisy

1. *Školník pro učitelstvo diecése kralohradecké a jinodiecésní vychovatelstvo vůbec na rok Páně 1854. Ročník 3. Spořádal a sepsal Josef Antonín Šrůtek. V Hradci Králové, 1854.*
2. *Školník pro učitelstvo diecése kralohradecké a jinodiecésní vychovatelstvo vůbec na rok Páně 1855. Ročník 4. Spořádal a sepsal Josef Antonín Šrůtek. V Hradci Králové, 1855.*
3. *Školník pro učitelstvo diecése kralohradecké na rok Páně 1853. Ročník 2. Spořádal a sepsal Josef Ant. Šrůtek. V Hradci Králové, 1853.*
4. *Školník pro učitelstvo diecése kralohradské a jinodiecésní vychovatelstvo vůbec na přestupný rok Páně 1856. Ročník 5. Spořádal a sepsal Josef Antonín Šrůtek. V Hradci Králové, 1856.*
5. *Školník pro učitelstvo diecése kralohradské na rok přestupní 1852. Ročník 1. V Hradci Králové, 1852.*
6. *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů, a učitelů, jež vydal Jozef Liboslav Ziegler. Svazek druhý. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1824.*

302 Jméno autora není uvedeno.

7. *Věrný raditel rodičů, dítek, pěstounů, a učitelů, jež vydal Jozef Liboslav Ziegler.* Svazek první. V Hradci Králové nad Labem a Orlicí, 1824.

Německá literatura

1. BURIAN, Tomáš. *Ausführliches, theoretisch-praktisches Lehrbuch der böhmischen Sprache für Deutsche, für das Bedürfniss des gegenwärtigen Zustandes der böhmischen Sprache und deren Literatur bearbeitet von Thomas Burian.* Praha a Hradec Králové, 1839.³⁰³
2. GLATZ, Jakob. *Selmar oder Worte der Belehrung und Ermunterung eines redlichen Vaters an seinen Sohn.* Ein Vorläufer von Woldemars Vermächtniss an seinem Sohn. Praha a Hradec Králové, 1832.
3. HOFFMANN, Josef. *Gesundheits=Katechismus, vornehmlich zum Gebrauche für die Landjugend, zusammengetragen von Joseph Hoffmann.* Praha, 1829.
4. CHMELA, Josef. *Lateinisch – Böhmisches – Deutsches Wörterbuch, nach J.J.G. Schellers Etymologischer Grundlage.* Hradec Králové, 1830.
5. KLIMA, J. A. *Geschichten, Sagen und Legenden aus der Vorzeit des österreichischen Kaiserstaates.* Für die Jugend bearbeitet von J. A. Klima. Praha.³⁰⁴
6. LIŠKA, Anton. *Anton Liška's Elementar-Unterricht der böhmischen Sprache, zunächst für die teutsche studierende Jugend nach den besten Sprachlehren entworfen.* Nach den neuesten, allgemein angenommenen Schreibart bearbeitet und vervollständigt von Josef Šrůtek. Hradec Králové, 1849.
7. MÜLLER, Josef. *Alles für Tugend, Vaterland und Monarchen.* Eine Reihe von moralistischen Erzählungen und historischen Aufsätzen für die Jugend von J. Müller. Praha, 1829.³⁰⁵
8. MÜLLER, Josef. *Bilder der Vorzeit und Gegenwart. Erzählungen und Sagen der Geschichte der Völker Oesterreich.* Zur lehrreichen Unterhaltung für die wissbegierige Jugend. Praha.³⁰⁶
9. MÜLLER, Josef. *Winterabende.* Eine Reihe belehrender und unterhaltender Erzählungen für das blühende Alter, von Johann Müller. Praha.³⁰⁷

303 Druhé vydání vyšlo v roce 1843 tamtéž.

304 Rok vydání v soupisu J. Jedličky není uveden.

305 Druhé vydání vyšlo v roce 1830.

306 Rok vydání v soupisu J. Jedličky není uveden.

307 Rok vydání v soupisu J. Jedličky není uveden.

10. RETTIGOVÁ, Magdalena Dobromila. *Guter Rath für Landwirthinen und Landmädchen, wie die gemeine Speisen schmackhaft, und wohlfeil zubereiten könne; ein äusserst nützlich Hausbuch für jene Mädchen, welche sich entweder für ihre eigene Wirthschaft, oder auch für den Dienst, in die Stadt vorbereiten wollen.* Hradec Králové a Praha, 1838.
11. SEIBT, Ignác. *Neues lateinisch-deutsch-böhmisches Wörterbuch zum ersten Theile der lateinischen Sprachlehre, mit Rücksichtnehmung auf Etymologie und Zusammensetzung der Wörter nech der Instruction von Ignaz Seibt und Norbert Waniek.* Praha, 1840.
12. SCHMID, Christoph von. *Gottfried, der junge Einsiedler.* Eine Erzählung für Kinder und Kinderfreunde. Praha, 1830.
13. SCHNABEL, Karl Maxmilian. *Wie Herr Wohlmann seine Kinder Karl und Nettchen mit dem lieben Gott und ihren Pflichten bekannt macht.* Ein Geschenk für ganz kleine Kinder bis zum siebten Jahre von Karl Max. Schnabel. Praha.³⁰⁸
14. SÝKORA, Jan Nepomuk. *Anleitung zur schnellen und gründlichen Erlernung der Anfangsgründe der böhmischen Sprache. Zunächst zum Gebrauche der deutschen Schuljugend, dann auch zum Selbstunterrichte für jeden Deutschen.* Praha a Hradec Králové, 1839.
15. ZIEGLER, Josef Liboslav. *Böhmische Biegungen von J. L. Ziegler.* Kradec Králové, 1818.
16. ŽĎÁRSKÝ, Václav. *Versuch einer popularen mathematischen Geographie oder Sphärenlehre, nebst der Bestimmung des Zeitmasse oder Chronologie, mit mehrerer zur Erläuterung und Auslösung der Aufgaben dienlichen Tafeln, und eine richtig gestochenen Kupfertafel.* Zum Gebrauche bey dem Unterrichte in den Gymnasial=Real und Hauptschulen, auch zum Selbsterlernen, und für das gemeine Leben und Liebhabern dieser Kenntnisse gewidmet von Wenzl Ždiarský. Hradec Králové, 1819.

³⁰⁸ Rok vydání v soupisu J. Jedličky není uveden.

Resumé

This bachelor thesis deals with Literature for the young in Jan Hostivít Pospíšil's publisher's production in Hradec Králové. The thesis is not only focused on the prints themselves. It also tries to look at the relationship between Pospíšil's production and the city which has a long tradition of education. This is the reason why this work also deals with the development of Hradec Králové and its school system to outline the city character in the first half of the 19th century and if there was space for developing the children's literature.

The first chapter is focused on the general schooling development from the period of Marie Terezie's schooling reform at the end of the 18th century to the second half of the 19th century reforms. This is why because these general changes influenced schooling in Hradec Králové and they had an effect on later development. Apart from the fact that this chapter deals with the elementary and secondary schooling development, it is also concentrated on girl's education which started to move out of the home backgrounds into public schools. In addition, the general development of pedagogical and school textbooks at the turn of 18th and 19th century is found in this chapter.

The second chapter deals with Hradec Králové and its form in the first half of the 19th century. The most important fact was that Hradec Králové was a fortification city, which had an effect on its character and inhabitants. The city became more inaccessible and there was an economic stagnation. On the other hand, it made more intensive development of different activities possible, including stronger patriotic feelings. Besides this fact, soldiers with their wives and children came to this city and the city became one of the military centers.

The second chapter continues with the third one, which deals with Hradec Králové school system. It tries to give the general knowledge of development and available education in Hradec Králové. A great attention is given to elementary and secondary education in two subheadings. Concerning the first half of the 19th century this work is mainly focused on the main school and grammar school. Teachers, who taught there those times, were influenced by national thoughts and participated in the production of quality text books for their students. They had their works printed by J. H. Pospíšil and spread the area of this patriotic company.

The fourth chapter deals with J.H.Pospíšil. It is mentioned in this chapter how a poor printer became one of the most important printers and booksellers in Bohemia. This chapter deals with the patriotic company very shortly, which was created around Pospíšil's printing company. Persons, who belong to this company, are the authors of books published by J.H.Pospíšil.

The fifth chapter deals with a brief development of reading and with children and their

relationship to reading including the status of a child in the 19th century and his/her attitude to education. The production of children books increased thanks to the spreading reading community.

Last chapter deals with the prints for children. Literature is divided into some thematic parts in which we can see how literature for children looked like, what was its content or for what purpose it was created. Pedagogical prints and text books have the biggest part in literature for the young in Pospíšil's production. It is quite logical. The need of quality text books was one of the main reasons why more books for children started to be published. The second place holds literature for entertainment and didactic. Religious and moralizing literature is not omitted in the production because religion was a part of education from the very beginning. Apart from this fact, a few books for girls only were published, where they could find some piece of advice of how to look after the household or how to keep chastity. Pospíšil published two magazines which were about schooling and children.

The meaning of the patriotic community, connected with J. H. Pospíšil's printer in Hradec Králové, can be best considered in the area of literature. Hradec Králové is very often, just after Prague, evaluated as the second patriotic center, but this statement cannot be proved with certainty. Many ordinary people didn't mention any strong patriotic atmosphere in Hradec Králové. What cannot be denied to this city is its benefit in the area of Czech written literature – for children and adults.